

**Δίνοντας ζωή στον εγκαταλελειμμένο οικισμό της Ετιάς, Λασιθίου:
Δημιουργία Ινστιτούτου Μελετών Ανατολικής Κρήτης και πρόταση για αξιοποίηση του οικισμού.**

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Διπλωματική Εργασία
Φεβρουάριος, 2017
Επιβλέπων καθηγητής: Τριανταφυλλίδης Γεώργιος
Φοιτήτρια: Λάππα Αντωνία

Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή μου, κ. Τριανταφυλλίδη Γεώργιο, για την πολύτιμη βοήθεια, υποστήριξη και καθοδήγησή του κατά τη διάρκεια προετοιμασίας της παρούσας διπλωματικής εργασίας, χωρίς τα οποία δε θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί. Τέλος, ευχαριστώ την οικογένειά μου και τους φίλους μου για την αδιάκοπη υποστήριξή τους και που είναι πάντα δίπλα μου.

Στη μνήμη της μητέρας μου, Κάλλιας.

Περίληψη.....	8
Abstract.....	9
Εισαγωγή.....	10
Α΄ ΜΕΡΟΣ.....	14
Γεωγραφικά στοιχεία.....	14
Ιστορικά στοιχεία.....	18
Πολεοδομικά στοιχεία.....	30
Γενικά στοιχεία για την αρχιτεκτονική της Κρήτης.....	32
Το κρητικό λαϊκό σπίτι.....	39
Η επίπλωση.....	58
Η ενδυμασία.....	60
Κλίμα.....	60
Οικοδομικά στοιχεία.....	62
Αξιοποιημένοι οικισμοί.....	74
Άσπρος Ποταμός.....	74
Β΄ ΜΕΡΟΣ.....	78
Επιλογή θέματος.....	80
Ετία.....	82
Συμπεράσματα μετά την μελέτη του οικισμού της Ετιάς και άλλων οικισμών του νομού Λασιθίου.....	96
Βιοκλιματικός χαρακτήρας οικισμού.....	108
Ινστιτούτο Μελετών Ανατολικής Κρήτης.....	112
Πρόταση.....	126
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	148
Βιβλιογραφία.....	150
Γλωσσάρι.....	154

Η παρούσα εργασία έχει ως χώρο επέμβασης τον εγκαταλελειμμένο οικισμό της Ετιάς στο Νομό Λασιθίου και αφορά τη δημιουργία κτιρίου που θα στεγάσει το Ινστιτούτο Μελετών Ανατολικής Κρήτης (INSTAP) και ταυτόχρονα θα λειτουργεί με υποστηρικτικό ρόλο για τις ανάγκες του οικισμού.

Η συγκεκριμένη μελέτη λοιπόν χωρίζεται σε δύο με-γάλες ενότητες τόσο για να κατανοηθεί το θέμα σε βάθος, όσο και να παρουσιαστούν όσες πληροφορίες χρειάζονται για να τονιστεί η σπουδαιότητα των κτισμάτων της λαϊκής δημιουργίας, που αξίζει να διατηρηθούν.

Στην πρώτη ενότητα αναφέρονται στοιχεία γενικότερα για το νησί και την λαϊκή κρητική αρχιτεκτονική. Παρουσιάζονται αρχικά το γεωγραφικό πλαίσιο και στοιχεία για την ιστορία του νησιού στις διάφορες χρονικές περιόδους, όπως και στοιχεία γενικότερα για την αρχιτεκτονική και την πολεοδομία. Έπειτα αναλύεται εκτενώς το θέμα της κατοικίας στους οικισμούς της Κρήτης. Αναλύεται δηλαδή η απλή κατοικία των ανθρώπων της υπαίθρου ως προς την τυπολογία, τα υλικά, τον τρόπο δόμησης και τα μορφολογικά στοιχεία. Επίσης, παρατίθενται οι παρατηρήσεις, υποθέσεις και περιγραφές, που προέκυψαν μετά την επίσκεψη και μελέτη οικισμών του νομού Λασιθίου (με στοιχεία παραδοσιακής αρχιτεκτονικής) και μετά από συνεντεύξεις με (πρώην) κατοίκους τους και με υπεύθυνους των δήμων του νομού. Τέλος, αναφέρονται παραδείγματα οικισμών που ενώ εγκαταλείφτη-

καν, ξαναζωντάνεψαν μετά από ιδιωτική πρωτοβουλία.

Η δεύτερη ενότητα αποτελείται από το εμπειρικό μέρος της έρευνας αλλά και από την πρόταση για το νέο κτίριο. Έγινε μελέτη και αποτύπωση του οικισμού της Ετιάς, αλλά και κατανόηση της λειτουργίας του INSTAP και των δράσεών του. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται τα διαγράμματα ανάλυσης της ευρύτερης περιοχής και η πορεία εργασίας ως την δημιουργία της τελικής πρότασης.

Abstract

The following study presents the intervention at the abandoned settlement of Etia in Lasithi and the creation of a new building that will be the base of the INSTAP study center of East Crete and will operate with a supporting role for the needs of the settlement.

This study is divided into two major sections in order to understand the matter thoroughly and to present as much information as needed to highlight the importance of the buildings of folk architectural creation the deserve to be preserved.

In the first section, general information about the island and the folk cretan architecture is listed. Initially the geographic context and information about the his-tory of the island at different periods of time, as well as general information about the architecture and the urban planning are presented. Then, the issue of residence in the settlements of Crete is extensively analyzed. The simple house of the people living in the countryside is analyzed in terms of typology, materi-als, the way of structure and morphological data. In addition, there are observations, assumptions and descriptions, which occurred after the visit and study of settlements and after interviews with (former) inhabitants and people that work at the municipalities of the region highlighted. Finally, there are examples of settlements that were abandoned and revived, after private initiative, mentioned.

The second section is about the empirical part of the

research and the presentation of the proposed new building. Study and mapping of Etia was conducted, as well as study of how the INSTAP works and its actions. Then the diagrams that present the analysis of the region and the work flow until the creation of the final proposal are presented.

Όταν μιλάμε για αληθινή αρχιτεκτονική, αναφερόμαστε σε κατασκευές που δίνουν μορφή σε λειτουργίες και ανάγκες της ζωής των ανθρώπων, εξυπηρετώντας συγκεκριμένους σκοπούς, σύμφωνα πάντα με το πνεύμα και τα ιδανικά της κάθε εποχής, και εκφράζοντας ταυτόχρονα τα ψυχικά και συναισθηματικά χαρακτηριστικά τους. Έτσι το αρχιτεκτονικό έργο δημιουργείται σε απόλυτη αρμονία με τον περιβάλλοντα χώρο του.

Στα ανώνυμα κτίσματα κάθε περιοχής και κάθε χρονικής περιόδου συναντάμε την «αρχιτεκτονική χωρίς αρχιτέκτονα», από τεχνίτες που χωρίς καμία επιτήδευση συνθέτουν μορφές, σχήματα και διατάξεις με τα υλικά και την τεχνική που προσφέρει ο κάθε τόπος. Έτσι, με απλό και αβίαστο τρόπο, με βάση το ένστικτο και την εμπειρία, λύνουν τα ίδια προβλήματα που έρχεται να λύσει και σήμερα ο σπουδασμένος και καλλιεργημένος αρχιτέκτονας.

Αυτά τα κτίσματα λοιπόν αποτελούν δείγματα αληθινής αρχιτεκτονικής, από την ουσία και την μορφή των οποίων μπορούμε να διδαχθούμε τις «βασικές αρχές μιας λιτής αλλά ποιοτικής αρχιτεκτονικής, με συγχρόνως αρκετά καλλιτεχνικά στοιχεία, και να μάθουμε να σχεδιάζουμε με αίσθηση του μέτρου και με κριτήριο τον άνθρωπο, την ανθρώπινη κλίμακα και την ένταξη του κάθε κτιρίου στο περιβάλλον του».¹

Η κατοίκηση, ως διαμονή σε έναν συγκεκριμένο τόπο, και η κατοικία, ως κτίριο διαμονής του κάθε ανθρώπου,

κάλυψαν από την αρχή της ιστορίας της ανθρωπότητας την πρωταρχική ανάγκη της προστασίας του από τις καιρικές συνθήκες και από τους πρώτους εχθρούς του, τα άγρια ζώα. Όμως οι έννοιες της κατοίκησης και της κατοικίας δεν παρέμειναν ίδιες κατά τη διάρκεια των αιώνων, αλλά εξελίχθηκαν ακολουθώντας την πορεία του ανθρώπου προς τον πολιτισμό και προσαρμόστηκαν στις ιδιαίτερες συνθήκες του κάθε τόπου, γεωγραφικές και κλιματικές. Έτσι η κατοικία καλύπτει ποικίλες ανάγκες με το πέρασμα των χρόνων, όπως είναι σήμερα πλέον η ανάγκη για ασφάλεια, προστασία και ιδιωτικότητα, φυσικές ανάγκες, όπως το φαγητό, ο ύπνος, η ανάπαυση, η αναπαραγωγή, η υγιεινή, κοινωνικές ανάγκες, όπως η συναναστροφή, τόσο στο πλαίσιο της οικογένειας όσο και σε ευρύτερο κοινωνικό κύκλο, ανάγκες εργασιακές αλλά και ανάγκες αναψυχής, πνευματικής ζωής και γενικότερα ανάγκες που σχετίζονται με τον ελεύθερο χρόνο του κάθε ατόμου. Όμως η κατοικία, πέρα από το να καλύπτει βασικές ανάγκες, πρέπει να είναι και ένας χώρος, όπου ο κάθε άνθρωπος ικανοποιεί και εκφράζει τις αντιλήψεις του για την καλαισθησία και για το «ωραίο», σε συνδυασμό με τη λειτουργικότητα, όπως φαίνεται από τα παραδείγματα παραδοσιακών κατοικιών, στα οποία

1. Κωνσταντινίδης, Άρης, «Για την αρχιτεκτονική», εκδόσεις ΑΓΡΑ, Αθήνα 1987, σελ. 197-199

Η παραπομπή στον Κωνσταντινίδη δε γινόταν να παραλειφθεί καθώς ήταν από τους πρώτους που είχαν την ευαισθησία να διακρίνουν και να τονίσουν την αξία των αρχέγονων μορφών.

η ιδιαίτερη ομορφιά και καλλιτεχνική διάθεση, στις διάφορες φαινομενικά διακοσμητικές μορφές, έχει σχεδόν πάντα χρηστική σημασία (π.χ. υδρορροές, καπνοδόχοι) και μπορούμε έτσι να μιλάμε εδώ για λειτουργική αισθητική.

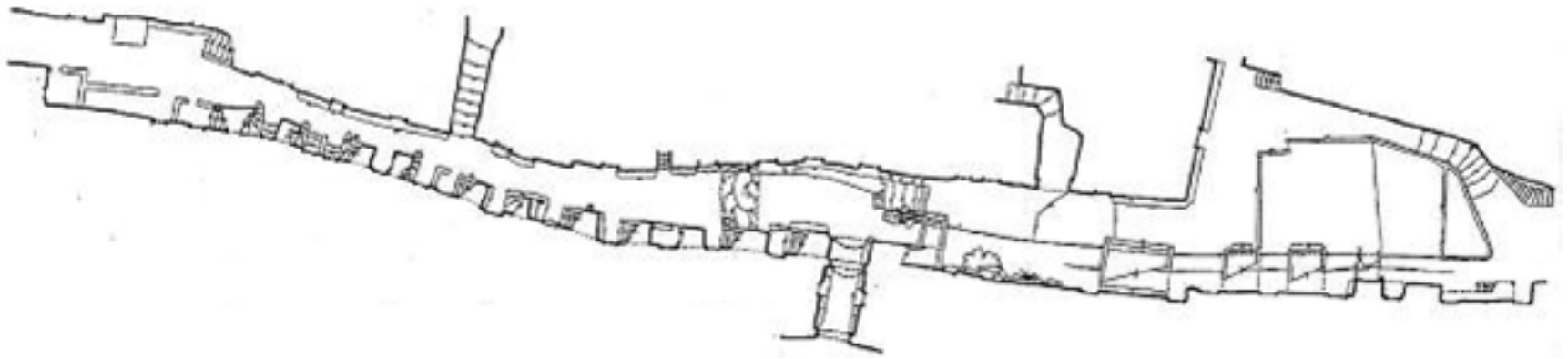
Τα σύνολα που συγκροτούν οι κατοικίες στο χώρο, καθώς δεν συναντώνται συνήθως ως μεμονωμένα κτίσματα, αποτελούν τους συνοικισμούς ή οικισμούς. Εκεί οι κατοικίες κτίζονται πυκνά, με μικρή απόσταση μεταξύ τους, για να έχει συνεκτικότητα ο χώρος, και οι κάτοικοί τους αναπτύσσουν κοινωνικές αλλά και εργασιακές, στο πλαίσιο των παραγωγικών ασχολιών τους, σχέσεις και συναναστροφές. Οι χώροι ανάμεσα στις κατοικίες διαμορφώνονται σύμφωνα με αυτές τις σχέσεις, προς εξυπηρέτηση των κατοίκων και οικειοποιούνται από αυτούς σε τέτοιο βαθμό ώστε να επιτυγχάνεται η οργανική ενότητα του δημόσιου και του ιδιωτικού. Προκύπτουν έτσι δρόμοι, στην ουσία ένα δίκτυο από μονοπάτια – αρτηρίες, που συνδέουν τα κτίσματα – κύτταρα του οικισμού – οργανισμού και συχνά γίνονται προέκτασή τους, αποσαφηνίζοντας τα όρια των ιδιοκτησιών και δημιουργώντας μια κοινή ζώνη αλληλεπιδράσεων, πλατείες για τη συγκέντρωση και συναναστροφή με την ουσιαστική τους σημασία, αλλά και. Είναι χαρακτηριστική η διαβάθμιση που διακρίνεται ανάμεσα στο δημόσιο και στον ιδιωτικό χώρο, με ένα σύνολο μεταβατικών χώρων, οι οποίοι εξυπηρετούν στην καλύτερη επικοινωνία μεταξύ των κτισμάτων, χωρίς να χάνεται η ιδιωτικότητα της κάθε κατοικίας. Συχνά ακόμα και τα δώματα των κατοικιών

1. Κάτω Χωριό. Η μια κατοικία δίπλα στην άλλη. Επίσης φαίνονται και οι χαρακτηριστικές καμινάδες που συναντάμε στην κρητική αρχιτεκτονική και είναι σημαντικό στοιχείο στην εικόνα του οικισμού.
2. Πατσιδερós. Ποικιλία όγκων, ασκητική μορφή, τονισμένα ανοίγματα: τα βασικά χαρακτηριστικά του κρητικού σπιτιού.

αποτελούν τέτοιους χώρους, καθώς είναι βατά και μπορεί κανείς να περπατήσει πάνω σε αυτά, όπως στους πεζόδρομους. Η έννοια του οικισμού συνδέεται λοιπόν στενά με τα κτίσματα που τον συγκροτούν, που είναι στην πλειοψηφία τους κατοικίες. Για να μπορούμε να αναφερθούμε σε οικισμό πρέπει αυτός να περιλαμβάνει σημαντικό αριθμό κατοικιών αλλά και κατοίκων – νοικοκυριών και βέβαια οι κάτοικοί του αυτοί να έχουν αναπτύξει κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις μεταξύ τους.²

2. Δουμάνης, Ορέστης, «Οικισμοί στην Ελλάδα», έκδοση των Αρχιτεκτονικών Θεμάτων, Αθήνα, 1978, σελ. 65-95

3

4

3. Τυπική διάταξη δρόμου χωριού σε σχέση με της κατοικίες.
4. Ανώγεια.

5. Χάρτης της Κρήτης σχεδιασμένος από Ενετούς

E
CANDIA

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

CRETICO

MARE CARPATHIO

SARAKENI AREA

Galatesis

Amis

Philia

Poros

Geropot

Pelopon

Sto. Phil's

Gusari

Flores

Stomach

Η Κρήτη είναι το μεγαλύτερο νησί στην Ελλάδα και το πέμπτο σε μέγεθος, σε όλη τη Μεσόγειο, με έκταση 8.371 τ.χλμ. (μαζί με το νησάκι της Γαύδου), αποτελώντας το 6,3% της επιφάνειας όλης της Ελλάδας και το 33,1% της επιφάνειας των νησιών της. Οι διαστάσεις της είναι 260 χλμ. μήκος και 12-56 χλμ. πλάτος. Έχει έντονα μακρόστενο σχήμα, γι' αυτό και αναφέρεται συχνά ως Μακρόνησος, και αποτελεί έτσι φυσικό όριο, με άξονα ανατολής – δύσης, που χωρίζει το Αιγαίο από το Λιβυκό πέλαγος.

Βρίσκεται στο κέντρο της ανατολικής Μεσογείου, στο νοτιότερο τμήμα της Ελλάδας, στο σημείο όπου συναντώνται τρεις διαφορετικοί πολιτισμοί: ο ευρωπαϊκός, ο ασιατικός και ο αφρικανικός. Αυτή η στρατηγική της θέση, που της έδινε τη δυνατότητα να ελέγχει τους εμπορικούς δρόμους μεταξύ Ανατολής και Δύσης, υπήρξε και η κύρια αιτία για τις συνεχείς επιθέσεις κατακτητών (Ρωμαίοι, Άραβες, Σαρακηνοί, Βενετοί και Τούρκοι), που γνώριζε το νησί από την αρχή της ιστορίας του μέχρι σχετικά πρόσφατες εποχές. Όσο αφορά στη μορφολογία του ανάγλυφου της Κρήτης, αυτή είναι περισσότερο ηπειρωτικού παρά νησιωτικού χαρακτήρα, καθώς είναι βασικά ορεινή, με ψηλές οροσειρές, μεγάλα οροπέδια και εύφορες πεδιάδες, κυρίως στο βόρειο τμήμα της. Πιο αναλυτικά αναφέρεται ότι το 35% της επιφάνειας του νησιού βρίσκεται σε υψόμετρο μεγαλύτερο από 500μ., το 40% μεταξύ 200-400μ. και μόνο το 25% είναι σχετικά πεδινό, χαρακτηρίζοντας το ως «ένα βουνό στη θάλασσα». Έτσι ο κρητικός αισθάνεται περισσότερο ορεισίβιος παρά

θαλασσινός άνθρωπος, θεωρώντας το βουνό ως το καταφύγιό του, κυρίως σε δύσκολους χρόνους.

Περιγράφοντας πιο εκτενώς το φυσικό πλαίσιο της Κρήτης είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι κεντρικά υπάρχει μια ορεινή ραχοκοκαλιά που χωρίζει τις βόρειες από τις νότιες ακτές, με πέντε ορεινούς όγκους, των οποίων τα υψόμετρα φτάνουν τα 2.498μ. (υψηλότερη κορυφή του όρους Ψηλορείτη). Αυτοί είναι από τη Δύση προς την Ανατολή: τα Λευκά όρη, η οροσειρά Ίδη, στην οποία ανήκει και ο Ψηλορείτης (με το Ιδαίο Άντρο, σπήλαιο που είναι ο τόπος ανατροφής του Δία, σύμφωνα με τη μυθολογία), τα Αστερούσια όρη, η οροσειρά Δίκτη (με το Δικταίο Άντρο, σπήλαιο που η μυθολογία και εδώ θεωρεί τον τόπο γέννησης του Δία) και τα Σητειακά όρη. Αξιόλογα χαρακτηριστικά αποτελούν ακόμα τα οροπέδια πάνω στα παραπάνω βουνά (π.χ. οροπέδια Ομαλού, Ασκύφου, Ασφένδου, Νίδας, Λασιθίου και Καθαρού), τα βαθιά και εντυπωσιακά φαράγγια (π.χ. φαράγγια Σαμαριάς, Νίμπρου, Κουρταλιώτικο και του Χα) και οι εύφορες πεδιάδες με τις μεγάλες καλλιεργήσιμες εκτάσεις που έχουν ως κύριο προϊόν παραγωγής την ελιά (π.χ. πεδιάδες Μεσσαράς και Ιεράπετρας). Γενικότερα, το τοπίο της Κρήτης είναι πολύ εναλλασσόμενο. Το νότιο τμήμα διαφέρει εντελώς σε όψη από το βόρειο. Στον κρητικό νότο, που βρέχεται από το Λιβυκό πέλαγος, συναντάμε κυρίως απότομες, γυμνές από βλάστηση ακτές και πολύ ηπιότερο κλίμα απ' ότι στο βορρά, ο οποίος βρέχεται από το Κρητικό πέλαγος και παρουσιάζει μεγαλύτερη και ηπιότερη ποικιλία μορφών.

Γι' αυτό το λόγο, σε συνδυασμό με την ευκολότερη σύνδεση προς την υπόλοιπη Ελλάδα, οι μεγαλύτερες πόλεις είναι εγκατεστημένες στα βόρεια. Οι μεγάλες αυτές μορφολογικές και κλιματικές αντιθέσεις οφείλονται κυρίως στους ορεινούς όγκους που αναφέρθηκαν παραπάνω και στους αντίθετους ανέμους στους οποίους είναι εκτεθειμένες οι δύο πλευρές του νησιού. Επιπρόσθετα αναφέρεται επίσης ότι συνολικά οι ακτές της Κρήτης έχουν 1050 χλμ. μήκος, το 20% της επιφάνειάς της καλύπτεται από δάση, τα οποία συναντώνται κυρίως στις δυτικές και στις κεντρικές της περιοχές και ότι οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις της καλύπτουν συνολικά το 1/3 της επιφάνειάς της, ενώ το 1/5 είναι εντελώς έρημο και άγονο.

Διοικητικά διαιρείται σε τέσσερις νομούς και είκοσι επαρχίες, περιλαμβάνοντας μεγάλο αριθμό οικισμών, οι μεγαλύτεροι των οποίων βρίσκονται στα βόρεια παράλια της, προς το Αιγαίο, όπως προαναφέρθηκε, και είναι τα πέντε αστικά κέντρα και συγχρόνως τα μεγαλύτερα λιμάνια της (από τα δυτικά προς τα ανατολικά: Χανιά, Ρέθυμνο, Ηράκλειο, Άγιος Νικόλαος, Σητεία).³

3. Κων. Σπ. Παπαϊωάννου, Αικ. Δημητσάνου-Κρεμέζη, Μ. Φινέ, «Το παραδοσιακό σπίτι στο Αιγαίο», Ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχελή, Αθήνα, 2004, σελ. 216

6. Χάρτης της Κρήτης

Η Κρήτη βρίσκεται στο κέντρο της ανατολικής Μεσογείου, σε ίση απόσταση από τις ακτές της Ιταλίας και της Μέσης Ανατολής, της Αφρικής και των Δαρδανελίων. Είναι το σημείο που συναντιούνται τρεις πολιτισμοί: της Ευρώπης, της Ασίας και της Αφρικής. Η θέση αυτή, θέση στρατηγική, που εδραιώνει την κυριαρχία στην Ανατολική Μεσόγειο και ελέγχει τους εμπορικούς δρόμους μεταξύ Ανατολής και Δύσης, ήταν η κύρια αιτία για τις σκληρές και συνεχείς επιθέσεις που γνώρισε το νησί, σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του μέχρι σήμερα, από κατακτητές Ρωμαίους, Άραβες, Σαρακηνούς, Βενετούς και Τούρκους.

Η επίδραση των διάφορων πολιτισμών σε ειρηνικές εποχές ή σε περιόδους κυριαρχίας των πολλών κατακτητών, οι σκληροί αμυντικοί αγώνες των κατοίκων αλλά κυρίως οι συνεχείς και δραματικές επαναστάσεις για απελευθέρωση, που συγκλόνιζαν το νησί στα μεγάλα διαστήματα υποτέλειας, είναι παράγοντες που επηρέασαν την οικιστική της ανάπτυξη και διαμόρφωσαν την πολιτιστική της φυσιογνωμία.

Μέσα από σχεδόν ολοκληρωτικές καταστροφές και εξοντώσεις του πληθυσμού της, από την καταστροφή της Κνωσού το 1400 π.Χ. μέχρι σήμερα, η Κρήτη κατόρθωσε να διατηρήσει την οικιστική της συνέχεια. Η ιστορία βαραίνει πάνω στο νησί και τα προϊστορικά σπίτια, τα ανάκτορα της Φαιστού ή της Κνωσού, οι βυζαντινές εκκλησίες, τα βενετσιάνικα κτίσματα, τα τζαμιά της εποχής της Τουρκοκρατίας, συνυπάρχουν με το λαϊκό κρητικό καμαρόσπιτο και τη σύγχρονη ζωή.

8

8. Η Χώρα Σφακίων από χαλκογραφία του Marco Boschini (1651).

Η Κρήτη, σύμφωνα με τις αρχαιολογικές ανασκαφές, κατοικείται από την αρχαιότητα, κατά την οποία μάλιστα είχε αναπτύξει και σπουδαίο πολιτισμό. Η θέση που έχει, στο κέντρο της Ανατολικής Μεσογείου, ήταν καθοριστική για την πολυτάραχη ιστορία της, που ξεκινάει από τη νεολιθική εποχή και φτάνει ως τις μέρες μας. Κατά τη διάρκεια όλων αυτών των αιώνων υπήρξε κοιτίδα και σταυροδρόμι πολιτισμών. Γνώρισε επίσης πολλούς κατακτητές, επιδρομές και καταστροφές, αλλά και περιόδους μεγάλης ακμής, που μάλιστα συχνά οφείλονταν και στους κατακτητές της, όπως στην περίπτωση της Ενετοκρατίας, κατά την οποία κατασκευάστηκαν πολλά αξιόλογα και εντυπωσιακά μνημεία (οχυρώσεις, λότζιες, πύργοι πλουσιών φεουδαρχών, πολυτελείς αστικές κατοικίες αξιωματικών, εκκλησίες κ.ά.). Πολλά από τα κατάλοιπα του ιστορικού παρελθόντος του νησιού διατηρούνται έως και σήμερα σε καλή κατάσταση, εναρμονισμένα με την πλούσια τοπική, λαϊκή αρχιτεκτονική παράδοση. Συνυπάρχουν δηλαδή στις πόλεις και στα χωριά στοιχεία από όλες τις ιστορικές περιόδους, φανερώνοντας έτσι τις επιδράσεις των διαφορετικών πολιτισμών, σε καιρούς ειρήνης, αλλά και σε εποχές αγώνων και επαναστάσεων.

Όλα αυτά τα στοιχεία καθόρισαν την κοινωνική και οικονομική δομή της Κρήτης και κατά συνέπεια και την οικιστική της ανάπτυξη, διαμορφώνοντας τελικά την πολιτιστική της φυσιογνωμία, όπως παρατηρείται σήμερα. Είναι σημαντικό το γεγονός ότι κατάφερε να διατηρήσει μια οικιστική συνέχεια παρ' όλες τις σχεδόν

ολοκληρωτικές καταστροφές και εξοντώσεις του πληθυσμού της, που έχει υποστεί από την εποχή της καταστροφής της Κνωσού, το 1400 π.Χ. μέχρι σήμερα.⁴

Πιο αναλυτικά παρατίθενται παρακάτω κάποια ιστορικά στοιχεία ανάλογα με την εποχή στην οποία αναφερόμαστε, για να κατανοηθεί, μέσω αυτού του ιστορικού πλαισίου, πώς διαμορφώθηκε η σημερινή εικόνα και η πολιτιστική κληρονομιά του νησιού και πώς προέκυψαν όλα αυτά τα ποικίλα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά που παρουσιάζει η Κρήτη.

4. Παρασκευή Μποζινέκη-Διδώνη, «Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική – Δωδεκάνησα και Κρήτη», τόμος 3, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ. 215

Νεολιθική εποχή:

Κατά τη Νεολιθική εποχή (6000-2600 π.Χ.) αρχίζει η οικιστική ιστορία του νησιού, με 42 οικιστικά σύνολα και 13.000 κατοίκους περίπου. Από τότε μέχρι σήμερα διατηρείται ένας χαρακτηριστικός τύπος κατοικίας κτισμένος από τα τοπικά φυσικά υλικά, με ορθογώνια κάτοψη και επίπεδη στέγη, ο οποίος θα αναλυθεί σε βάθος σε επόμενο κεφάλαιο.

Μινωϊκή εποχή:

Η Μινωϊκή εποχή (2600-1100 π.Χ.) δημιούργησε έναν πολιτισμό, από τους σημαντικότερους στον κόσμο, ο οποίος χαρακτηρίζει μέχρι σήμερα την Κρήτη. Εκείνη την περίοδο αρχίζει να αυξάνεται σταθερά ο πληθυσμός και τα νεολιθικά χωριά μετατρέπονται σε πρωτοαστικές κοινότητες. Οι πιο σημαντικές μινωϊκές πόλεις δημιουργούνται γύρω από τις εύφορες περιοχές των τεσσάρων μεγάλων ανακτόρων της μεσομινωϊκής εποχής (Κνωσός, Φαιστός, Μάλια και Ζάκρος), τα οποία έχουν ως κύριο χαρακτηριστικό της σύνθεσής τους μια μεγάλη ορθογώνια αυλή και είναι πλούσια διακοσμημένα με αξιοθαύμαστες τοιχογραφίες. Οι πόλεις αυτές είναι ατείχιστες, δείχνοντας έτσι την ειρήνη που επικρατούσε τότε στη θαλασσοκράτεια Κρήτη. Έξω από τις πόλεις κτίζονταν οι επαύλεις, τα χωριά και οι μεμονωμένες κατοικίες, οι οποίες συνεχίζουν να έχουν ορθογώνια κάτοψη και δώμα. Οι κατοικίες αυτές είχαν πέτρινες βάσεις και οι τοίχοι τους

κτίζονταν από ηλιοψημένες πλίνθους, ενισχυμένοι με οριζόντια και κάθετα ξύλινα στοιχεία, ενώ στο εσωτερικό τους διακρίνεται κόκκινο κονίαμα, πρόδρομος των ανακτορικών τοιχογραφιών.

1100 π.Χ. - 300 μ.Χ.

Από την κάθοδο των Δωριέων ως τη Ρωμαϊκή κυριαρχία (1100 π.Χ.-330 μ.Χ.) παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στη ζωή των κατοίκων. Το 1100 π.Χ. αρχίζουν να εγκαταλείπονται τα παραλιακά κέντρα και ο πληθυσμός καταφεύγει σε ψηλές, δυσπρόσιτες περιοχές για να διατηρήσει την ανεξαρτησία του. Αναπτύσσεται όμως το εμπόριο και έρχονται στο νησί επιρροές από τη φοινικική, τη συριακή και την αιγυπτιακή τέχνη. Τα σπίτια είναι μονώροφα αυτήν την περίοδο, κτισμένα από σκληρό ασβεστόλιθο, με πολλά μορφολογικά στοιχεία που επιβιώνουν και στην πιο σύγχρονη λαϊκή παράδοση (π.χ. σπασμένα πιθάρια ως καπνοδόχοι). Παύει να υπάρχει πολιτική ενότητα σε όλο το νησί και οι οχυρωμένες πόλεις – κράτη που έχουν δημιουργηθεί (με σημαντικότερες τη Λατώ και την Άπτερα) είναι αυτοτελείς και πολεμούν συνέχεια μεταξύ τους, με αποτέλεσμα συχνά να εξαφανίζονται ολόκληρες κάποιες από αυτές.

Κατά τη Ρωμαϊκή κατάκτηση (από το 69 π.Χ. έως το 330 μ.Χ.) διατηρήθηκαν ανέπαφα τα ήθη και τα έθιμα της Κρήτης, η ελληνική γλώσσα και η θρησκεία, παρά τις επιρροές του ρωμαϊκού πολιτισμού, ο οποί-

9

10

11

12

13

9. Αποτύπωση του οικισμού Γουρνίων.

10. Αποτύπωση του παλατιού της Κνωσσοῦ.

11. Γουρνιά.

12. Η Κνωσσοῦ σήμερα.

13. Η Κνωσσοῦ, ὡπως θεωρεῖται ὅτι ἦταν στην ἀκμή της.

ος άφησε και εκεί σημαντικά και μεγαλόπρεπα δείγματα αρχιτεκτονικής, που σώζονται σε πολλά σημεία του νησιού (π.χ. αμφιθέατρα, ναοί, ωδεία, αγορές, λουτρά, Ασκληπιεία, διοικητικά μέγαρα και άλλα οικοδομήματα). Την περίοδο εκείνη το νησί ενώθηκε σε μια επαρχία με την Κυρήνη της Αφρικής, με κέντρο τη Γόρτυνα.

Α' βυζαντινή περίοδος (330-824 μ.Χ.)

Για την πρώτη βυζαντινή περίοδο της Κρήτης λίγες μόνο και ανεπαρκείς πληροφορίες μας παρέχουν οι πηγές. Στα χρόνια του Ιουστινιανού η Κρήτη αποτελούσε αυτοτελή επαρχία και διοικούνταν από άρχοντα με έδρα την Γόρτυνα. Αργότερα, με την οργάνωση των θεμάτων της βυζαντινής αυτοκρατορίας, η Κρήτη αποτέλεσε ιδιαίτερο θέμα, με διοικητή στρατηγό, που έφερε τον τίτλο του άρχοντα. Διοικητικό, στρατιωτικό και εκκλησιαστικό κέντρο εξακολουθεί να είναι η Γόρτυνα. Από τα μέσα του 7ου αιώνα αρχίζουν οι αραβικές επιδρομές στο νησί, οι οποίες συνεχίζονται χωρίς διακοπή, ως την οριστική κατάκτησή του από τους Άραβες γύρω στο 824, καθώς η άμυνα της Κρήτης δεν ήταν ιδιαίτερα ισχυρή και ο αυτοκρατορικός στόλος δεν μπόρεσε να τη βοηθήσει στην κρίσιμη εκείνη εποχή.

Αραβοκρατία (824-961 μ.Χ.)

Η αραβική κατοχή της Κρήτης αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα της βυζαντινής ιστορίας και μια από τις δυσκολότερες περιόδους του νησιού. Οι Σαρακηνοί Άραβες με πρωτεύουσά τους το Χάνδακα (Ηράκλειο), όπου και ιδρύουν το πρώτο οχυρό τους, δημιουργούν το μεγαλύτερο ορμητήριο πειρατών της Μεσογείου και από δω επιχειρούν επιδρομές σε διάφορες περιοχές της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Βαριές είναι οι συνέπειες της κατοχής και για την κρητικό πληθυσμό, που ταλαιπωρείται με σφαγές, λεηλασίες, αναγκαστικούς εξισλαμισμούς και οικονομική αφαίμαξη και επόμενο ήταν ο κρητικός πολιτισμός να παραμείνει στάσιμος όλα αυτά τα χρόνια.

Στα 135 περίπου χρόνια της αραβοκρατίας, οι Βυζαντινοί επιχειρούν πέντε φορές την ανάκτηση του ζωτικής σημασίας για την αυτοκρατορία νησιού, χωρίς όμως επιτυχία. Το 960 ο στρατηγός Νικηφόρος Φωκάς παίρνει εντολή από τον αυτοκράτορα Ρωμανό Β' να καταλάβει την Κρήτη, αποβιβάζει το στρατό του στο Χάνδακα τον Ιούλιο της ίδιας χρονιάς και μετά από επίμονη πολιορκία γίνεται κύριος του φρουρίου το Μάρτιο του 961. Ακολουθεί σφαγή των Αράβων και λεηλασία της πόλης και στη συνέχεια εκκαθάριση της Κρήτης και οργάνωση της άμυνας και διοίκησής της.

Β' Βυζαντινή περίοδος (961-1204 μ.Χ.)

Η Κρήτη στη δεύτερη βυζαντινή περίοδο γίνεται πάλι θέμα της βυζαντινής αυτοκρατορίας με διοικητή

στρατηγό και οχυρώνεται με ισχυρά αμυντικά έργα. Ο Νικηφόρος Φωκάς εγκαθιστά τους στρατιώτες του σε διάφορα μέρη της Κρήτης μοιράζοντάς τους γεωργικούς κλήρους και στο τέλος του 11ου ή στις αρχές του 12ου αιώνα στέλνονται από την Κωνσταντινούπολη 12 άρχοντες με τις οικογένειές τους για να στηρίξουν την αυτοκρατορική εξουσία στο νησί. Είναι αυτοί που ο λαός ονόμασε αρχοντόπουλα και υπήρξαν οι γενάρχες των μεγάλων αρχοντικών οικογενειών της Κρήτης, που αργότερα στήριξαν την αντίσταση κατά των Βενετών. Ανεξάρτητα από την ιστορική υπόσταση της αποίκησης αυτής, η παράδοση για τα 12 αρχοντόπουλα υποδηλώνει τη δημιουργία μιας νέας ισχυρής τάξης γαιοκτημόνων – η οποία αποτελεί την αρχή εγκαθίδρυσης του φεουδαρχικού καθεστώτος στην Κρήτη – και την επιβολή της πολιτικής και πολιτιστικής επιρροής της αυτοκρατορίας στην κρητικό πληθυσμό.

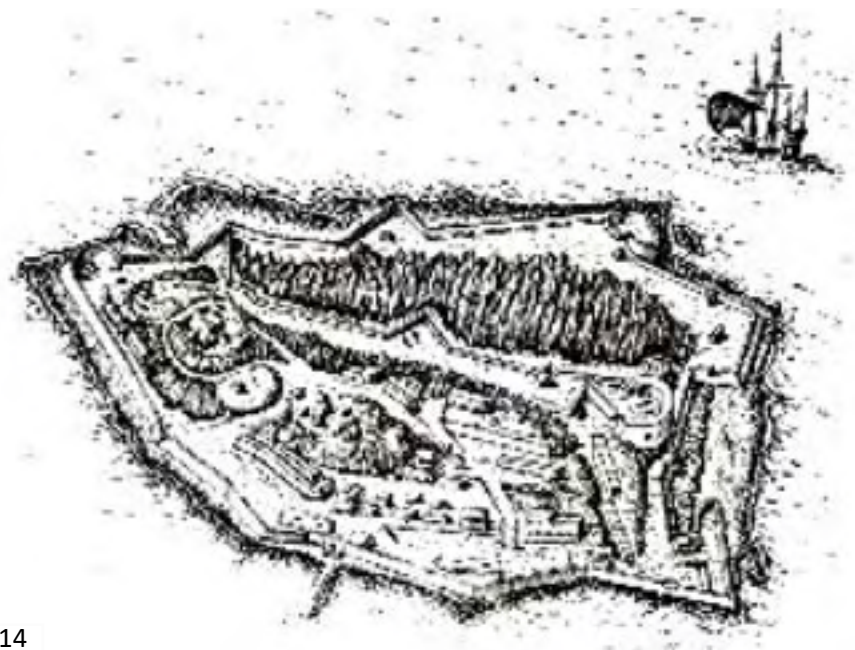
Βενετοκρατία (1204-1669 μ.Χ.)

Η Ενετοκρατία (1204-1669 μ.Χ.), που γνωρίζει η Κρήτη από την αρχή του 13ου αιώνα, μετά τις Σταυροφορίες, φέρνει στο νησί αποίκους που εδραιώνουν και σε αυτήν το φεουδαρχικό σύστημα της Δύσης. Μέχρι το 1363, που η Κρήτη ανακηρύσσεται ανεξάρτητη δημοκρατία, γίνονται συνεχείς επαναστάσεις. Από τότε όμως αρχίζει μια ειρηνική εποχή, κατά την οποία οι πόλεις εμφανίζουν εντυπωσιακή ανάπτυξη εμπορίου και ναυτιλίας, με αποτέλεσμα να επεκτείνονται, να αυξάνεται ο πληθυσμός τους και να κτίζονται τα

σημαντικότερα κτίρια της κρητικής αναγεννησιακής αρχιτεκτονικής, επηρεασμένα από την τεχνοτροπία της δυτικής αναγέννησης αλλά προσαρμοσμένα ταυτόχρονα στις ανάγκες της κρητικής κοινωνίας και στις τοπικές συνθήκες. Τα έργα που έγιναν είχαν ως σκοπό να αναδείξουν το γόητρο της Βενετίας στο κατακτημένο νησί, η οποία, για να διασφαλίσει την πολύτιμη αυτή κτήση της από τους διάφορους επιδρομείς, οχυρώνει αρχικά τα βασικά λιμάνια και κτίζει έπειτα μια σειρά φρουριών (Castelli) σε τοποθεσίες στρατηγικής σημασίας (π.χ. στη Γραμβούσα, στη Σπιναλόγκα και στο Φραγκοκάστελλο), ενισχύοντας έτσι σημαντικά την άμυνα της Κρήτης. Για τους σκοπούς αυτούς καλούνται έμπειροι ιταλοί μηχανικοί, με γνωστότερο τον Michele Sanmicheli, να αναλάβουν τη σχεδίαση και εκτέλεση έργων, όπως η οχύρωση της Κάντιας (Ηρακλείου), τα τείχη της οποίας κτίζονταν για εκατό ολόκληρα χρόνια, των Χανίων, και του Ρεθύμνου (με τη Φορτέτσα του). Ακόμα, αξιόλογα δείγματα της αρχιτεκτονικής της περιόδου αυτής αποτελούν και οι πύργοι των Βενετών φεουδαρχών, που βρίσκονται διασκορπισμένοι στην ύπαιθρο. Από εκεί έλεγχαν οι ιδιοκτήτες τους το φέουδο και τους κολίγους τους. Κατατάσσονται στη φρουριακή αρχιτεκτονική, έχουν τετράγωνο σχήμα, παχείς πέτρινους τοίχους, μικρά και λιγοστά ανοίγματα, πέτρινη εξωτερική σκάλα, μεγάλο ύψος και αποτελούνται από ισόγειο και δύο ορόφους.

Αν τελικά τα οχυρωματικά έργα ήταν δείγματα δύναμης και εξουσίας, τα παλάτια, οι λότζιες, τα ρολόγια,

οι πύλες, οι κρήνες και οι πλατείες του Ηρακλείου, του Ρεθύμνου και των Χανίων ήταν δείγματα πλούτου, μεγαλοπρέπειας και αρχοντιάς. Αξίζει να αναφερθεί επίσης ότι η αναγεννησιακή αρχιτεκτονική επηρέασε πολύ την αρχιτεκτονική κατοικιών αλλά και πολλών εκκλησιών (π.χ. Άγιος Τίτος Ηρακλείου) και μοναστηριών (π.χ. Μονή Αρκαδίου, Μονή Αγίας Τριάδας στο Ακρωτήριο). Στο Ρέθυμνο και στα Χανιά διατηρούνται βενετσιάνικες γειτονιές με αστικά σπίτια, από τα λίγα δείγματα που σώζονται στον ελλαδικό χώρο, ενώ στην ύπαιθρο, στα κρητικά χωριά, συναντώνται αρκετές βίλες και αγροτικά βενετσιάνικα σπίτια, αλλά και ελαιοτριβεία και πολλές παλιές πέτρινες λαξευμένες πέτρες.

14

14. Το φρούριο της Σπιναλόγκας. Χαλκογραφία του Marco Boschini (1651).

15. Η πόλη του Ρεθύμνου. Χαλκογραφία του Marco Boschini (1651).

16. Το φρούριο της Σητείας. Χαλκογραφία του Marco Boschini (1651). Το 1651 οι Βενετσιάνοι κατέστρεψαν το φρούριο για να μην πέσει στα χέρια των Τούρκων.

15

16

17

18

20

19

- 17. Ενετικά τείχη Ηρακλείου.
- 18-19. Το φρούριο της Ιεράπετρας.
- 20. Ενετικά τείχη Χανίων.

Τουρκοκρατία (1669-1898 μ.Χ.)

Η Τουρκοκρατία (1669-1898 μ.Χ.) έρχεται τελικά και στην Κρήτη έπειτα από αρκετές ανεπιτυχείς επιδρομές κατά τα τελευταία χρόνια της Ενετοκρατίας και ξεκινάει με την κατάληψη των Χανίων. Μεγάλος αριθμός Τούρκων εγκαθίσταται στο νησί, η γη δεσμεύεται, τα δημόσια κτίσματα γίνονται βασιλικά, τα ιδιωτικά διανέμονται σε Πασάδες και Μπέηδες και χιλιάδες Κρητικοί φεύγουν κυνηγημένοι για τα Επτάνησα και για άλλα μέρη της Ελλάδας. Τα αστικά σπίτια του Ηρακλείου, του Ρεθύμνου, των Χανίων και της Σητείας δέχονται επεμβάσεις από τους κατακτητές. Χαρακτηριστικό στοιχείο που προστίθεται στα κτίσματα είναι το σαχνισί, ένας κλειστός ξύλινος εξώστης στον όροφο του σπιτιού. Όμως οι Τούρκοι, σε αντίθεση με τους Βενετούς, δεν έκτισαν νέους οικισμούς κυνηγημένοι για τα Επτάνησα και για άλλα μέρη της Ελλάδας. Τα αστικά σπίτια του Ηρακλείου, του Ρεθύμνου, των Χανίων και της Σητείας δέχονται επεμβάσεις από τους κατακτητές. Χαρακτηριστικό στοιχείο που προστίθεται στα κτίσματα είναι το σαχνισί, ένας κλειστός ξύλινος εξώστης στον όροφο του σπιτιού. Όμως οι Τούρκοι, σε αντίθεση με τους Βενετούς, δεν έκτισαν νέους οικισμούς.⁵

5. Παρασκευή Μποζινέκη-Διδώνη, «Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική – Δωδεκάνησα και Κρήτη», τόμος 3, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ. 219-224

Νεότερα χρόνια:

Στα νεότερα χρόνια (1898 έως σήμερα) πραγματοποιήθηκε επιτέλους η μεγάλη επιθυμία του κρητικού λαού να ενωθεί με την υπόλοιπη Ελλάδα, μετά από πολλούς αγώνες. Η ένωση της Κρήτης με την ελεύθερη πλέον Ελλάδα ψηφιζόταν επανειλημμένα από την Κρητική Βουλή και τελικά πραγματοποιήθηκε επίσημα μετά το τέλος των Βαλκανικών πολέμων (1912 – 1913) με την υπογραφή της συνθήκης του Λονδίνου, στις 17/30 Μαΐου του 1913.

Όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, οι μεγάλες καταστροφές, οι πόλεμοι, οι επαναστάσεις αλλά και η πείνα, οι επιδημίες και οι σεισμοί, που αποδεκάτιζαν τον πληθυσμό, δεν εμπόδισαν την οικιστική συνέχεια του νησιού, καθώς οι κάτοικοί του με αξιοθαύμαστο πείσμα και ζωντάνια ξαναέκτιζαν τους οικισμούς τους στην ίδια σχεδόν θέση, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, γεγονός που αποδεικνύεται από μελέτες που δείχνουν ότι οι περισσότεροι οικισμοί της κάθε χρονικής περιόδου κατοικούνται και κατά την επόμενη. Συνυπάρχουν έτσι στην Κρήτη τα προϊστορικά σπίτια, τα μινωικά ανάκτορα, οι βυζαντινές εκκλησίες, τα βενετσιάνικα κτίσματα και τα τζαμιά της Τουρκοκρατίας με τις λαϊκές κατοικίες αλλά και τα σύγχρονα κτίρια.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι σήμερα διατηρούνται ακόμα πολλοί οικισμοί της αρχαιότητας με αναλλοίωτη την ονομασία τους, όπως είναι η Μίλατος, η Τύλισσος, η Πολυρρήνια κ.ά. Επίσης, το πλέγμα των

Ενετικών οικισμών έχει διατηρηθεί χωρίς μεγάλες αλλαγές, ενώ ονόματα οικισμών, όπως Γάζι, Μουχτάρι κ.ά., πιθανό είναι να προέρχονται από την εποχή της Αραβοκρατίας.⁶

6. Πληροφορίες από την ιστοσελίδα www.cretan-history.gr

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ - ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

21. Τουριστική αξιοποίηση Σφακίων - Ν. Χανίων. Η Χώρα Σφακίων από το Κάστρο. Υπουργείο Συντονισμού. 1965-68. Αρχιτέκτων Νίκος Χατζημιχάλης. Αρχείο Αρχιτέκτονα Νικήτα Ν. Χατζημιχάλη.

Τα όρια των επαρχιών συμπίπτουν σε μεγάλο βαθμό με τα όρια των βενετσιάνικων «castelli», που ορίζονται από τη φυσική διαμόρφωση.

Οι περισσότεροι οικισμοί είναι ημιορεινοί ή ορεινοί και βρίσκονται μέχρι 600-700 μέτρα υψόμετρο όπου σταματάει και η καλλιέργεια της ελιάς. Μόνο οι οικισμοί μόνιμης κατοικίας στο οροπέδιο Λασιθίου είναι σε υψόμετρο 800μ. Σε μεγαλύτερο υψόμετρο συναντάμε τους εποχιακούς οικισμούς για την κτηνοτροφία.

Οι παραθαλάσσιοι οικισμοί είναι ελάχιστοι, και αυτό οφείλεται όχι μόνο στη φυσική διαμόρφωση αλλά κυρίως στις ιστορικές συνθήκες, για προφύλαξη από πολέμους, επιδρομές και πειρατείες. Σημαντικός παράγοντας στην επιλογή της θέσης του οικισμού, σ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας του νησιού, είναι η ασφάλεια που εξασφάλιζαν από τη θάλασσα. Στη μινωική εποχή υπήρχαν πολλοί παράλιοι οικισμοί και αυτό οφειλόταν στην θρυλική θαλασσοκρατία του Μίνωα. Σε εποχές που δεν ελέγχεται η πειρατεία (όπως στους μεταμινωικούς χρόνους ή κατά την Αραβική κατάκτηση του νησιού), οι πληθυσμοί μετακινούνται σε ψηλότερο και πιο ασφαλή μέρος.

Στην διάταξή τους οι ορεινοί οικισμού παρουσιάζονται κυρίως αμφιθεατρικά είτε σε πλαγιά, είτε στην κορυφή μικρού λόφου, σχηματίζοντας ένα είδος φρουρίου. Η δόμησή τους είναι συνήθως πυκνή και συνεχής κυρίως στην ανατολική και κεντρική Κρήτη.

Το σχήμα των οικισμών ακολουθεί το έντονο φυσικό ανάγλυφο του εδάφους και ποικίλλει:

-γραμμικό με άξονα τον κεντρικό δρόμο που συγκεντρώνει το εμπόριο, το καφενείο, την πλατεία,

-κυκλικό με κέντρο την πλατεία με την εκκλησία και το καφενείο

-πέταλο.

Συνήθως δεν έχουμε ένα συμπαγή οικισμό αλλά ένα σύνολο από γειτονιές.

Τα περιγράμματα των οικισμών με συνεχή δόμηση είναι συνήθως σαφή και καθορίζονται από τα φυσικά εμπόδια. Στους οικισμούς με ελεύθερη δόμηση και στα μετόχια, τα περιγράμματα δεν είναι σαφώς καθορισμένα. Οι δρόμοι είναι συνήθως στενοί (0.80-2.50 μέτρα πλάτος), παράλληλοι ή κάθετοι στις καμπύλες και σε πυκνό πλέγμα στους οικισμούς με συνεχή δόμηση, δημιουργώντας οικοδομικά τετράγωνα πυκνά και ακανόνιστα. Υπάρχουν ακόμα πολλά αδιέξοδα που χρησιμοποιούνται σαν αυλές. Οι κάθετοι στις καμπύλες δρόμοι έχουν μεγάλες κλίσεις και διαμορφώνονται με σκαλοπάτια. Είναι λιθόστρωτοι με μικρές πέτρες και κλίση προς το εσωτερικό για την απορροή των νερών.

Οι επιφάνειες των όψεων είναι σχετικά μικρές, 4-5 σπίτια και σε διαφορετικά επίπεδα. Η ποικιλία αυτή υπάρχει και στα ύψη των σπιτιών, είτε αυτά έχουν δώματα είτε στέγες. Η ποικιλία αυτή των όψεων, τα πλατώματα που δημιουργούνται, οι φυγές, ο τεθλασμένος άξονας του δρόμου, αλλά και οι πέργκολες που πολλές φορές

σκεπάζουν ένα κομμάτι του, δίνουν στον οικισμό έναν αξιόλογο και ιδιόμορφο πολεοδομικό χαρακτήρα. Τα κρητικά χωριά δεμένα με το περιβάλλον τους αρμονικά και αξιοποιώντας σημαντικά φυσικά στοιχεία στην πολεοδομική τους σύνθεση, προσφέρουν σχεδόν πάντα μια ξεχωριστή εντυπωσιακή εικόνα.

Υπάρχουν πολλά στοιχεία που δείχνουν πως οι αρχικοί πυρήνες πολλών οικισμών θα πρέπει να είχαν παλιότερα φρουριακή οργάνωση. Τα στοιχεία αυτή είναι κατ' αρχήν ο πυκνός ιστός του οικισμού και η επικοινωνία των σπιτιών μεταξύ τους, όπως αναφέρεται από τους κατοίκους.⁷

Σε σπίτια της εξωτερικής πλευράς των οικισμών, σώζονται ακόμα τμήματα τειχών με «σκαρπωτή» μορφή, συγκεκριμένες εισοδοί σκεπασμένες με τόξα, βόλτα, και πολλές στεγασμένες διαβάσεις, που πάνω τους επεκτείνεται ο χώρος της ιδιωτικής κατοικίας.

7. Γ. Ν. Αικατερινίδης, «Τα Καμαρόσπιτα του Καρυδιού Σητείας», Κέντρο Έρευνας Λαογραφίας, τομ. ΚΒ' (1969-1972), σελ. 29:

«Τίνες τούτων επικοινωνούν παλαιότερον μεταξύ των διὰ μικρών θυρών, δια να καθίσταται δυνατή η διαφυγή δια αυτών, καταδιωκομένων υπό των Τούρκων χριστιανών».

22

23

22. Ανατολή, Ιεράπετρα.
23. Μαρουλάς, Ρέθυμνο.

Γενικά στοιχεία για την αρχιτεκτονική της Κρήτης

Η περίοδος της κρητικής αναγέννησης αρχίζει από τα πρώτα χρόνια της βενετσιάνικης κυριαρχίας, με την έντονη οικοδομική δραστηριότητα που παρατηρείται και οφείλεται στα οχυρωματικά – αμυντικά έργα, στον εξωραϊσμό των πόλεων αλλά και στην προσπάθεια ανάδειξης του γοήτρου και του κύρους των Βενετών και Κρητών φεουδαρχών. Οι δίκεντροι οξυκόρυφοι θόλοι και τα τόξα που συναντώνται είναι στοιχεία που μαρτυρούν τη βενετο-γοτθική επιρροή εκείνων των πρώτων χρόνων. Κατά τον 15ο έως τον 17ο αιώνα η Κρήτη είναι πια ένα σημαντικό ειρηνικό και αυτοδύναμο πολιτιστικό κέντρο ευρωπαϊκής ακτινοβολίας, με ανεπτυγμένη πνευματική και καλλιτεχνική ζωή και αποτελεί, μαζί με τα Επτάνησα, καταφύγιο του υπόδουλου ελληνισμού. Τότε κτίζονται τα πιο ενδιαφέροντα και μεγαλόπρεπα κτίσματά της, που δανείζονται μορφές, τύπους και τρόπους κατασκευής από τη Δύση, ενσωματώνοντάς τους στις ανάγκες μιας κοινωνίας, στην πλειοψηφία της, ελληνικής και ορθόδοξης στο θρήσκευμα. Έτσι δημιουργείται ένας ιδιόρρυθμος, αυτοτελής πολιτισμός μεγάλης αξίας.

Παράλληλα με τα στρατιωτικά έργα γίνονται και δημόσια κτίρια, πολυτελή και καλοσχεδιασμένα, όπως η Λότζια του Ηρακλείου (το σημερινό Δημαρχείο), του Ρεθύμνου κ.ά. Επίσης κτίζονται αξιόλογες αστικές κατοικίες των φεουδαρχών, οι οποίες εκτός από τις βίλες και τους πύργους που έχουν στην ύπαιθρο διατηρούν και κατοικίες στις μεγάλες πόλεις, με επιμελημένες όψεις από πέτρα για την καλύτερη εμφάνιση των δρόμων των πόλεων αυτών (απόφαση της Διοί-

κησης του 1416). Η αναγεννησιακή αρχιτεκτονική διαφαίνεται ακόμα στα μοναστήρια και στις εκκλησίες, που ξεχωρίζουν σε μεγάλο βαθμό από τις ιδιαίτερες όψεις τους.

Στις κατοικίες, αστικές και μη, χαρακτηριστικά που φανερώνουν την αναγεννησιακή επίδραση είναι κυρίως οι τοξωτές πόρτες με παραστάδες και διακοσμητικά στοιχεία και τα τονισμένα δίλοβα παράθυρα με τα φουρούσια. Όμως στις περισσότερες από αυτές διακρίνεται, ως βασικό παραδοσιακό κρητικό στοιχείο, το επίπεδο δώμα, που φανερώνει ότι τα αναγεννησιακά πρότυπα της Δύσης προσαρμόζονται δημιουργικά και όχι μιμητικά, συχνά απλουστευμένα βέβαια, στις τοπικές συνθήκες και μεθόδους δόμησης.

Γενικότερα, οι ιδιωτικές κατοικίες της βενετοκρατούμενης Κρήτης, που είναι από τα λίγα παραδείγματα που σώζονται στον ελληνικό χώρο, είναι μεγάλης σημασίας, καθώς δίνουν πληροφορίες για τα στοιχεία που επηρέασαν την εξέλιξη της αστικής και της αγροτικής κατοικίας στο νησί. Πολλές ήταν αυτές που «επέζησαν» από τις καταστροφές της Τουρκοκρατίας, τους σεισμούς, τη φθορά του χρόνου και την εγκατάλειψη. Είναι σε μεγάλο βαθμό οι αστικές, αριστοκρατικές κατοικίες του Ρεθύμνου και των Χανίων, αλλά και κατοικίες – πύργοι, βίλες και απλά εξοχικά σπίτια. Ακόμα έχουν καταγραφεί ποικίλα και πολυάριθμα αναγεννησιακά ευρήματα (G. Gerola), που σήμερα δεν υπάρχουν πια ή έχουν υποστεί μεγάλες φθορές και αλλοιώσεις (βενετσιάνικα θυρώματα, φουρούσια

σκαλιστά, παράθυρα, ολόκληρα ερειπωμένα αρχοντικά κ.ά.).

Παρακάτω θα γίνει μία σύντομη ανάλυση των κατοικιών της κρητικής αναγέννησης, αλλά και κτισμάτων άμεσα συνδεδεμένων με αυτές, για να κατανοηθεί καλύτερα ο τρόπος που προέκυψε το απλό, λαϊκό, αγροτικό κρητικό σπίτι, το κύριο δηλαδή αντικείμενο μελέτης αυτής της εργασίας.

Η αστική κατοικία αποτελείται από το ισόγειο ή κατώγι, τον ενδιάμεσο όροφο ή μετζάο και τον όροφο ή ανώγι. Χαρακτηριστικό στοιχείο της είναι η κύρια αυλή της (συχνά υπάρχει και δεύτερη, βοηθητική), της οποίας η θέση και η μορφή καθορίζονται κυρίως από το μέγεθος και το σχήμα του κάθε οικοπέδου. Έτσι στα πλατυμέτωπα οικοπέδα η αυλή βρίσκεται στο ακραίο τμήμα της πρόσοψης και η είσοδος σε αυτήν γίνεται κατ' ευθείαν από το δρόμο, από ψηλή πόρτα, την πορτέλλα, σε έναν μαντρότοιχο που απομονώνει την κατοικία. Σε αυτή την περίπτωση το σπίτι αναπτύσσεται σε μορφή « Γ » γύρω της. Η αυλή περιλαμβάνει συνήθως πηγάδι, σκάφη για το πλύσιμο των ρούχων και μια πέτρινη σκάλα προς τον όροφο. Στα στενομέτωπα οικοπέδα, που είναι και τα πιο συνηθισμένα, εξ' αιτίας της έλλειψης χώρου στις πόλεις, η αυλή είναι εσωτερική και το σπίτι αναπτύσσεται σε μορφή «Π» ή «Γ», με τη μία ή τις δύο πλευρές να κλείνονται από τις διπλανές μεσοτοιχίες. Η είσοδος γίνεται εδώ από στεγασμένο τμήμα που βρίσκεται κάτω από τον όροφο. Η αυλή περιλαμβάνει και σε αυτήν την περίπτωση πη-

γάδι, σκάφη, σκάλα, αλλά και στέρνα (το μποτζάλε ή αλλιώς γιστέρνα), που με τη βοήθεια των κοντούτων (αυλακίων) συγκέντρωνε το βρόχινο νερό από τα δώματα. Αυτός ο τύπος κατοικίας, σύνθετος με αυλή και σκεπαστή είσοδο, συναντάται συχνά και στην ύπαιθρο, ακόμα και σήμερα, αλλά αρκετά απλουστευμένος μορφολογικά. Υπάρχουν όμως και φορές που δεν υπάρχει καθόλου αυλή και το ρόλο της παίρνει ένας κεντρικός χώρος εισόδου, στον οποίο συγκεντρώνονται οι βοηθητικές λειτουργίες της κατοικίας.

Ο κάθε όροφος είχε διαφορετική διάταξη και προοριζόταν για διαφορετική λειτουργία. Στο κατώγι υπήρχαν οι βοηθητικοί χώροι με τις αποθήκες τροφίμων (σιτάρι, λάδι, κρασί κυρίως), τα καζάνια για την παρασκευή του κρασιού, τα δωμάτια των υπηρετών (των φαμέγιων) και μπροστά το μαγαντζίνο, ένας χώρος που ήταν μαγαζί ή εργαστήριο ή αποθήκη. Ο χώρος αυτός ήταν στενόμακρος, μοιρασμένος από σειρά εγκάρσια διατεταγμένων τόξων, στεγασμένος με ξύλινη δοκιδωτή οροφή ή πιο σπάνια με θόλο και με βασικό χαρακτηριστικό του την μεγάλη πλάτους είσοδό του, με το χαμηλωμένο τόξο. Στο μετζάο υπήρχε ο επαγγελματικός χώρος του ιδιοκτήτη, ενώ στο ανώγι βρισκόταν η μεγάλη ορθογώνια σάλα, το πόρτεγο, για τη συγκέντρωση της οικογένειας και των επισκεπτών της. Η σάλα είχε συνήθως στραμμένη τη στενή πλευρά της προς το δρόμο και φωτιζόταν από δύο ή και περισσότερα παράθυρα ή εξωστόθυρες, αναγεννησιακής διαμόρφωσης. Δίπλα ή πιο πίσω από το χώρο αυτό διατάσσονται τα δωμάτια ή κάμερες του σπι-

τιού και ακόμα πιο πίσω, στραμμένα στην εσωτερική αυλή, ήταν το μαγειρείο, το αποχωρητήριο και ένας εξώστης σκεπαστός, η λοτζέττα, στον οποίο κατέληγε η σκάλα.

Το σημαντικότερο μορφολογικό στοιχείο των αστικών κατοικιών είναι η επιμελημένη διαμόρφωση των ανοιγμάτων τους, παραθύρων και θυρωμάτων, με παραστάδες (με βάση – κορμό – επίκρανο ή κιονόκρανο) και τοξωτό ή επίπεδο ανώφλι. Συχνά είχαν επίσης γλυπτό διάκοσμο και εμφάνιζαν τα οικόσημα ή τις λατινικές επιγραφές των οικογενειών που διέμεναν σε κάθε κατοικία.

Όσο αφορά στην κατασκευή του σπιτιού της πόλης, αυτή γινόταν με αργολιθοδομή, πάχους 0,50-0,70 μ., ενώ σε μερικά σημεία κτίζονταν και λεπτοί ξύλινοι τοίχοι, διαχωριστικοί. Η λιθοδομή αποτελείται από ακανόνιστους ή ορθογωνισμένους πωρόλιθους και κονίαμα, με χαρακτηριστικό στοιχείο τη χρήση μικρών πετρών, ως σφήνες. Παντού, εκτός από τα πλαίσια των ανοιγμάτων, οι επιφάνειες είναι επιχρισμένες, συνήθως με κοκκινωπό, αργιλώδες χρώμα ανακατεμένο με άμμο και ασβέστη, το λεγόμενο σμέλουγκα, και σε λίγα μόνο σημεία συναντώνται λαξευμένες πέτρες, όπως στις γωνίες και στα στηθαία των κλιμακοστασίων. Όταν υπάρχουν επιφάνειες από λαξευμένο πωρόλιθο, αυτές αρμολογούνται όπως στα οχυρωματικά έργα, φανερώνοντας και εδώ την επιρροή που αυτά είχαν στην αρχιτεκτονική των κατοικιών.

Το πιο βασικό και χαρακτηριστικό, για την Κρήτη, μέρος της κατασκευής είναι το δώμα, που σε όλη τη λεκάνη της Μεσογείου έχει διατηρηθεί από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα, σε ιδιωτικά και δημόσια κτίρια. Είχε κλίση, ώστε τα νερά να απορρέουν από τις περίτεχνες υδρορροές, τις ονομαζόμενες κουτσουνάρες και αναγλυφάδες. Τα δάπεδα στους κοιτώνες και στη σάλα ήταν ξύλινα, ενώ οι αυλές, οι αποθήκες, το μαγειρείο, το αποχωρητήριο και ο εξώστης είχαν δάπεδο από μεγάλες ορθογώνιες πλάκες. Η αυλές ειδικά μπορεί να στρώνονταν και με βότσαλα, χοχλάδια, σχηματίζοντας σχέδια ή με ακανόνιστες πέτρες, όταν ήταν δευτερεύουσες – υπηρεσιακές. Όσο για τη σκάλα, αυτή αποτελούταν από μεγάλα πέτρινα σκαλοπάτια, που στηρίζονταν από τη μία πλευρά στον τοίχο του σπιτιού και από την άλλη σε έναν δεύτερο, εξωτερικό, παράλληλό του.

Οι πύργοι – κατοικίες των Βενετών φεουδαρχών αποτελούν ξεχωριστή ενότητα, λόγω της ιδιαίτερης μορφολογίας τους, που βασίζεται στη φρουριακή αρχιτεκτονική, περισσότερο από άλλες ιδιωτικές κατασκευές. Χρησιμοποιούνταν, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, για να ελέγχονται τα φέουδα και για να μαζεύονται οι φόροι από τους κολίγους. Έχουν σχετικά μεγάλο ύψος, χωρίς ισόγεια ανοίγματα και χαρακτηρίζονται από ενισχυμένη βάση, την καντονάδα, που καταλήγει σε ταινία καμπύλης διατομής, η οποία εξέρχει από τον τοίχο και είναι το λεγόμενο κορδόνι των οχυρώσεων.

Σύμφωνα με τον G. Gerola, οι παλαιότεροι πύργοι είχαν τετράγωνο σχήμα, περιορισμένης επιφάνειας, με δύο το πολύ χώρους στο ισόγειο και με την είσοδό τους στον όροφο, στον οποίο ανεβαίνει κανείς με σκάλα πέτρινη εξωτερικά και ξύλινη ανασυρόμενη εσωτερικά. Η είσοδος βρίσκεται ψηλότερα για μεγαλύτερη προστασία από επιθέσεις. Για τον ίδιο λόγο τα παράθυρα είναι λίγα και μικρά. Για άμυνα, υπάρχει σχεδόν πάντα και η καταχύστρα πάνω από την είσοδο, ενώ στην τελευταία στάθμη το δώμα έχει ψηλό στηθαίο.

Καθώς εξελίσσεται ο βασικός αυτός τύπος, δημιουργούνται σταδιακά περισσότεροι χώροι γύρω από τον κεντρικό φρουριακό πυρήνα και έτσι το σχήμα του πύργου γίνεται ορθογώνιο, με πιο πολλά χαρακτηριστικά μιας μόνιμης κατοικίας. Τοποθετείται συνήθως παράλληλα στις καμπύλες του εδάφους (π.χ. πύργος της Ετιάς στην επαρχία Σητείας, πύργος στη Ρογδιά, πύργος των Ψηλών Αρχοντικών στην Κριτσά) και σε λίγες μόνο περιπτώσεις κάθετα σε αυτές (π.χ. πύργος στο Γεράνι, πύργος των Κουρμούληδων στον Κουσέ).

Οι βίλες των φεουδαρχών, δηλαδή οι εξοχικές τους κατοικίες, είναι βενετσιάνικα κτίρια χωρίς πολλά φρουριακά χαρακτηριστικά στη μορφή. Η κάτοψη και τα μορφολογικά στοιχεία αυτών έχουν επηρεαστεί από τα αναγεννησιακά πρότυπα της εποχής, καθώς έχουν διαδοθεί στο νησί, με μεγάλη απήχηση, τα δοκίμια περί αρχιτεκτονικής του Serlio και του Palladio. Συναντώνται λοιπόν κατόψεις κτισμάτων του 16ου αιώνα, που αντιγράφουν κατά κάποιο τρόπο, δημι-

ουργικά και προσαρμοσμένα στον τόπο, συνθέσεις μεγάλων αρχιτεκτόνων της αναγέννησης, όπως του Palladio (π.χ. η βίλα Ροτόντα στο χωριό Καλάθενες της επαρχίας Κισσάμου και η βίλα Τρεβιζάν στο Κόκκινο Μετόχι Κισσάμου).

Τα αγροτικά βενετσιάνικα σπίτια υπάρχουν επίσης στην ύπαιθρο και είναι πιο απλά από τα προηγούμενα κτίσματα. Δυστυχώς δεν σώζονται πολλά στοιχεία τους σήμερα, αλλά ο G. Gerola αναφέρει πολλά απ' αυτά στην καταγραφή του, όπως τα σπίτια στην Ανώπολη Σφακίων, στο Ατσιπόπουλο Ρεθύμνου και στην Πόμπια Μεσσαράς. Παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον, καθώς συνδυάζουν βενετσιάνικα, βυζαντινά, αλλά και λαϊκά χαρακτηριστικά και αποτελούν τύπους σπιτιών που έχουν διατηρηθεί από τον 15ο αιώνα μέχρι σήμερα, στην κρητική λαϊκή αρχιτεκτονική. Αυτά, όταν έφυγαν οι Βενετοί από την Κρήτη, έγιναν τα κονάκια, τα σπίτια δηλαδή, των Τούρκων αγάδων και μπέηδων, οι οποίοι χρησιμοποίησαν όλα τα κτίσματα της προηγούμενης περιόδου ως δικές τους, συχνά μεγάλες και πλούσιες, κατοικίες.

Αξίζει να αναφερθούν και οι πύλες, εκτός από τις κατοικίες, ως πολύτιμα στοιχεία της βενετσιάνικης αρχιτεκτονικής της Κρήτης. Έχουν διασωθεί πολλές πόρτες και θυρώματα κτιριακών συγκροτημάτων, τα οποία διατήρησαν σε καλή κατάσταση οι Τούρκοι και οι μεταγενέστεροι χρήστες, παρά τις γενικότερες αλλοιώσεις και φθορές που προκάλεσαν στα κτίσματα. Οι πορτέλλες αυτές δίνουν σημαντικές πληροφορίες για την εποχή τους.

Τέλος, αναφέρονται ακόμα τα ελαιοτριβεία της υπαίθρου, τα οποία αποτελούν πρόσθετα κτίρια των, μεγάλων κυρίως, βενετσιάνικων κατοικιών. Αρκετά απ' αυτά που σώζονται σήμερα, έχουν καμάρες εσωτερικά και έχουν συνήθως θολωτή στέγαση.

«Η απλότητα ψυχώνει το κρητικό σπίτι, η λιτότητα το αγκαλιάζει, και η σεμνότητα το χαϊδεύει απ' όλες τις μεριές»

Το κρητικό σπίτι διαφοροποιήθηκε από το αιγαιοπελαγίτικο και δημιουργήθηκαν πολλές παραλλαγές του, με την τροποποίηση των μορφών και των σχημάτων. Έτσι, για παράδειγμα, συναντάμε στην Κρήτη και κατοικίες με στέγες ή θόλους, που αντικαταστούν το παραδοσιακό δώμα (επίπεδη στέγαση) των νησιωτικών περιοχών. Το σπίτι γίνεται από πολύ απλό όλο και πιο σύνθετο, δέχεται επιρροές από τους διάφορους κατακτητές που πέρασαν από το νησί και συνδυάζει πηγές έμπνευσης από την Ανατολή με στοιχεία που προέρχονται από την επαφή με τη Δύση.

Η κατοικία του Κρητικού της υπαίθρου χαρακτηρίζεται από απλότητα και λιτότητα, στοιχεία που εκφράζουν τη σεμνότητα με την οποία κτίστηκε. Είναι απεριττή, συχνά πρόχειρη και γρήγορα κατασκευασμένη, και αποτελεί το καταφύγιο και συγχρόνως ορμητήριο του υπόδουλου λαού, που δέχεται συνεχείς επιθέσεις και καταστροφές. Το σπίτι, όπως αναφέρει ο Δ. Βασιλειάδης, ήταν ανάγκη να μείνει απλό, «γυμνό», χωρίς πολυτέλειες και ανέσεις, για να μην επαναπαύεται ο λαός και υποχωρεί στον εχθρό. Έπρεπε να μπορεί να θυσιάζεται και να το αποχωρίζονται εύκολα οι ιδιοκτήτες του, για χάρη του αγώνα και των επαναστάσεων με στόχο την ελευθερία. Καταλαβαίνει κανείς ότι ο προσωρινός χαρακτήρας των σπιτιών αυτών δικαιολογείται πλήρως από τη τραχύτητα του χώρου, όπου είναι κτισμένα, και της ζωής, αλλά και από την έλλειψη της μονιμότητάς τους, σε εποχές που οι κάτοικοι αναγκάζονταν συνέχεια να κτίζουν νέες κατοικίες πάνω στα ερείπια των παλιών.

Κατά τους μεταβυζαντινούς χρόνους, το σπίτι εκφράζει το πνεύμα της εποχής του και το ήθος των ανθρώπων. Βασίζεται στην τοπική παράδοση και φανερώνει τον ηρωισμό, τη φιλοξενία, το φιλότιμο και τον ιδεαλισμό των περισσότερων Κρητικών, φτωχών και πλουσίων. Η ασκητική και δυναμική συγχρόνως μορφή του είναι αποτέλεσμα των φυσικών και κοινωνικών συνθηκών που το δημιούργησαν. Κλείνει μέσα του όλη την ιστορία του νησιού και αποτελεί ζωντανή ιστορική μνήμη. Γι' αυτό και είναι απαραίτητη η προστασία και η διατήρησή του.

Το αγροτικό σπίτι της Κρήτης ανήκει είτε στον τύπο του πλατυμέτρωπου, είτε στον τύπο του στενομέτρωπου μονόσπιτου και είναι λιτό, με απλή κυβική μορφή και ελάχιστα ανοίγματα. Υπάρχουν και περιπτώσεις σπιτιών, που είναι καμπυλόμορφα, αλλά συνήθως είναι προγενέστερα κτίσματα, ή βοηθητικά. Τα κύρια υλικά της κατασκευής είναι η πέτρα, το χώμα και σε μικρότερη ποσότητα το ξύλο. Τα υλικά αυτά χρησιμοποιούνται σχεδόν πάντα στη φυσική τους κατάσταση ή ελάχιστα επεξεργασμένα. Ο χαρακτήρας του είναι αυστηρός και ασκητικός και συχνά το κτίσμα δύσκολα διακρίνεται μέσα στο ορεινό τοπίο, στο οποίο έχει ενταχθεί και προσαρμοστεί.

Η εξέλιξη των κρητικών κατοικιών προέκυψε από την ανάγκη για βελτίωση του τρόπου ζωής, στις ειρηνικές περιόδους της ιστορίας του νησιού. Έτσι το απλό μονόχωρο δωματοσκέπαστο σπίτι γίνεται πιο σύνθετο με την προσθήκη επιπλέον χώρων, όπως η κουζίνα και

ο στάβλος στην αυλή και οι χώροι ύπνου στον όροφο, ο οποίος επίσης προστίθεται σταδιακά. Τα μεγέθη καθορίζονται από τα κατασκευαστικά στοιχεία (μήκη ξύλων για το δώμα ή τη στέγη) και τις δυνατότητες γεφύρωσης ανοιγμάτων (με καμάρες πέτρινες ή με ξύλινα μεσοδόκια), που υπάρχουν σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Η εξελικτική αυτή πορεία των σπιτιών, από απλούστερους σε πιο σύνθετους τύπους, είναι άμεσα συνδεδεμένη και με την ανέλιξη της κοινωνικής ζωής στο νησί και μπορεί να χρησιμοποιηθεί μάλιστα ως βάση για την μελέτη της. Και αυτό επειδή η παραδοσιακή αρχιτεκτονική είναι μέρος της κοινωνικής και πολιτιστικής ιστορίας του κάθε τόπου και παρουσιάζει έτσι μεγάλο ενδιαφέρον.

Παρακάτω θα γίνει ανάλυση των τύπων και μορφών του λαϊκού σπιτιού, όπως αυτό συναντάται με το πέρας των χρόνων στις διαφορετικές περιοχές της Κρήτης. Αυτοί διαφέρουν στη συγκρότηση της κάτοψης, στην καθ' ύψος και κατά πλάτος ανάπτυξη, στους τρόπους στέγασης, στα υλικά, στη διάταξη και στην τοποθέτησή τους στο ανάγλυφο του εδάφους.

- Τα **θολιαστά, καμπυλόμορφα σπίτια**, ή αλλιώς τα καμπυλόσχημα σπιτοκάλυβα, είναι πέτρινες καμπυλόμορφες κατοικίες, συνήθως κυκλικού σχήματος, που σκεπάζονται με «ψευδοθόλο». Ονομάζονται από τους ντόπιους **μιτάτα** ή **κούμοι**. Αποτελούν κυρίως πρόχειρες κατοικίες βοσκών και σήμερα συναντώνται μόνο σε έρημες τοποθεσίες, όπως στο οροπέδιο της Νίδας στον Ψηλορείτη, στα Σφακιά και σε άλλες

περιοχές. Η μορφή τους θυμίζει τις προϊστορικές κυκλικές καλύβες του Ορχομενού, μυκηναϊκούς θολωτούς τάφους, τις κυψελοειδείς καλύβες της Σκωτίας και της Ιρλανδίας και τα κτίσματα με εκφορικό θόλο στην Απουλία και στη Σαρδηνία. Τα βασικά υλικά της κατασκευής τους είναι τα κλαδιά και η πέτρα, λόγω της έλλειψης ξυλείας.

Με το πέρας των χρόνων το σχήμα του θολιαστού σπιτιού γίνεται σταδιακά ελλειπτικό και στεγάζεται με παραδοσιακό, οριζόντιο δώμα, με λιακό. Σταματάει να κατοικείται μόνιμα και αποτελεί πλέον εποχιακό καταφύγιο, μακριά από οικισμούς, ψηλά στα βουνά. Η περαστική τους χρήση ήταν η αιτία που πολλά από αυτά τα κτίσματα καταστράφηκαν ή βρίσκονται σε άσχημη κατάσταση σήμερα.

Ο «ψευδοθόλος» των κυκλικών ή ελλειψοειδών αυτών σπιτιών κατασκευάζεται από σχιστόπλακες. Είναι υπερυψωμένος, σαν κυψέλη, όπως παρατηρεί ο Δ. Βασιλειάδης, έτσι ώστε στη μέση του σπιτιού να μπορεί να είναι όρθιος ο άνθρωπος και στα πλάγια να πρέπει να σκύβει. Παράθυρα δεν υπάρχουν και η πόρτα είναι στενή και χαμηλή. Εσωτερικά κατασκευάζεται χώρος μαγειρέματος, από πέτρες, που λειτουργεί και σαν τζάκι, και μια μεγάλη σχιστόπλακα χρησιμοποιείται ως τραπέζι. Όλα είναι διαμορφωμένα απλά και λιτά.

Αρχικά δεν υπήρχε κανένα άνοιγμα, εκτός από την πόρτα, όπως προαναφέρθηκε. Όμως ο εξαιρισμός και

25

26

28

27

25-26. Μιτάτα.

27. Μιτάτο (εσωτερικά).

28. Παλιά φωτογραφία από μιτάτο, όπου βοσκός παράγει τυρί.

ο φυσικός φωτισμός δεν μπορούσαν να επιτευχθούν εύκολα. Έτσι, με τη μορφολογική εξέλιξη του σπιτοκάλυβου, δημιουργήθηκε ένα άνοιγμα στην κορυφή του θόλου, με απλό τράβηγμα μερικών πλακών, που βοηθούσε στην έξοδο του καπνού από τον εσωτερικό χώρο και στην εισαγωγή περισσότερου ηλιακού φωτός. Αργότερα έγινε πιο ψηλή η πόρτα και το πάτωμα απέκτησε δύο επίπεδα, διαχωρίζοντας τον χώρο ύπνου, ο οποίος ήταν στρωμένος με θάμνους. Ανοίχτηκε επίσης μικρό παράθυρο και διαμορφώθηκαν θυρίδες χωνευτές στον τοίχο, για το λυχνάρι, το μαχαίρι και το ψωμί.

Το επόμενο βήμα στην εξέλιξη ήταν η προαναφερόμενη μετατροπή της κάτοψης από κυκλική σε ελλειπτική. Στο νέο αυτό σχήμα παρέμειναν τα δύο επίπεδα στο δάπεδο αλλά ο υπερυψωμένος θόλος έγινε πιο χαμηλός. Το σπίτι σταδιακά πλησιάζει στη μορφή το «γωνιασμένο» σπίτι, χάνοντας την αρχική του δομή και αποκτώντας περισσότερες λειτουργίες, οι οποίες αλλάζουν και την εσωτερική του διαρρύθμιση. Στη συνέχεια μάλιστα ο θόλος εξαφανίζεται εντελώς και τη θέση του παίρνει η επίπεδη οροφή με ξύλινα δοκάρια. Ο τοίχος γίνεται πιο λεπτός και σχηματίζει έναν αναβαθμό στο σημείο όπου ενώνεται με την οροφή. Έτσι δημιουργείται ο τύπος του σπιτοκάλυβου με δώμα.⁸

8. Βασιλειάδης, Δημήτρης, Το κρητικό σπίτι: αυτό το καταφύγιο κι αυτό το ορμητήριο, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 1983, σελ. 110-115

Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε τους χώρους από τους οποίους αποτελείτε το μιτάτο. Το μιτάτο λοιπόν αποτελείται, από τέσσερις βασικούς χώρους: το κύριο μιτάτο, τον κούμο, το τυροκέλι και τη μάντρα. Όλα τα μέρη είναι φτιαγμένα από πέτρα της περιοχής, σχιστόπλακες από πλακώδη ασβεστόλιθο, το μοναδικό υλικό κατασκευής.

Τα μιτάτα, είτε είναι μεμονωμένα κτίσματα σε μια μικρή «αυλή» για βοηθητικές εργασίες στην οποία οργανώνεται και η υπαίθρια «τραπεζαρία - καθιστικό», είτε αποτελούν σύνολο μαζί με κάποιο άλλο μιτάτο στο οποίο φυλάγεται και ωριμάζει το τυρί, το λεγόμενο «τυροκέλι» ή «κλειδόσπιτο».

Μέσα στο κύριο μιτάτο υπάρχει πάντα μία εστία, για τη θέρμανση και τη μαγειρική, που πολλές φορές είναι κεντρικά τοποθετημένη. Επίσης περιλαμβάνει και κάποιες πεζούλες. Το καζάνι της τυροκομικής βρίσκεται συνήθως αριστερά της πόρτας, μέσα στο μιτάτο, τομοθετημένο σε μια ευρύχωρη παραστιά. Στο βάθος της αίθουσας, ακτινωτά γύρω από την εστία, στρώνουν οι βοσκοί τις κλίνες (κρεβάτια) τους, με κλαριά και θάμνους, και από πάνω βαρείες κάπες. Στην κορυφή του θόλου υπάρχει μια μικρή τρύπα, ο «ανηφοράς», απ' όπου μπαίνει φως και φεύγει ο καπνός.

- Το σπίτι με **δώμα στηριγμένο σε δοκάρια και μεσοδόκια** χωρίζεται σε τέσσερις κατηγορίες ανάλογα με τον τρόπο που κατασκευάζεται και που τοποθετείται στις υψομετρικές καμπύλες του φυσικού εδάφους (παράλληλα ή κάθετα). Αυτές είναι οι εξής:

- Το **στενομέτωπο σπίτι χωρίς στύλο**, που στεγάζεται με λιακό, αποτελεί την απλούστερη και φτωχότερη μορφή κρητικού λαϊκού σπιτιού. Λέγεται στενομέτωπο μακρυνάρι επειδή η στενή του πλευρά εμφανίζεται στην πρόσοψη και το σχήμα του είναι ένα καθαρό ορθογώνιο. Όλες οι λειτουργίες συγκεντρώνονται στο εσωτερικό του (μαγείρεμα, ύπνος, αποθήκευση προϊόντων, φύλαξη κατοικίδιων ζώων). Στο βάθος του χώρου υπάρχει φαρδύ σκαλοπάτι, ύψους περίπου 40 εκατοστών, ένα χωμάτινο επίπεδο στην ουσία, που ονομάζεται πεζούλα. Το επίπεδο αυτό χρησιμοποιείται ως χώρος ύπνου και φωτίζεται από την πόρτα και από τον ανηφορά, δηλαδή την καμινάδα. Το τζάκι του σπιτιού είναι γωνιακό, με καμπυλόσχημη κόγχη, την παρασιτιά, που χρησιμεύει για το μαγείρεμα αλλά και για θέρμανση. Δίπλα του, κολλητά στον τοίχο, υπάρχει κτιστό κάθισμα.

Ο απλός αυτός τύπος κατοικίας οδηγεί σταδιακά στην ιδέα της διμερούς διαίρεσης. Το υψωμένο επίπεδο στο βάθος του μονόχωρου σπιτιού είναι ο πρόδρομος του ξύλινου παταριού, του σοφά. Στην πρόσοψη υπάρχει το αυληδάκι και η τοξωτή πόρτα της εισόδου, στο ύψος του ανθρώπου, η οποία είναι έκκεντρα τοποθετημένη, μετακινημένη από τον άξονα του κτί-

σματος, προς την άκρη.

Οι διαστάσεις του σπιτιού προκύπτουν από τις κατασκευαστικές δυνατότητες των υλικών, όπως ήδη έχει σημειωθεί. Έτσι, καθώς τα μήκη των ξύλων για την κατασκευή του δώματος δεν ξεπερνούν τα 2,5-3,5 μέτρα, το πλάτος των στενομέτωπων κατοικιών φτάνει μόλις τα 3,5 μέτρα και το μήκος τους βρίσκεται σε αναλογία 1:2 ή 1:3, ενώ η επιφάνειά τους κυμαίνεται από 25 έως 35 τ.μ.

Το μονόχωρο στενομέτωπο σπίτι εξελίσσεται σε κάτοψη όταν προστίθεται το χαμηλό ξύλινο πατάρι για τον ύπνο. Υπάρχει επίσης στην είσοδο το μικρό στεγαστό ή στεγάδι, ένα στέγαστρο που προστατεύει από τον αέρα, τη βροχή και το χιόνι. Η κάτοψη διαγράφει πια τριμερή διαίρεση κατά μήκος, με το στεγαστό, το κυρίως σπίτι και το σοφά, θυμίζοντας τα απλά προϊστορικά μινωικά μέγαρα.

Συχνά μάλιστα το σπίτι μικραίνει, όσο περισσότερο γίνεται, για λόγους οικονομίας χώρου και υλικών. Τότε το πατάρι υψώνεται στο 1,70 μ. και τα ζώα, τα ωζά, ζουν κάτω από αυτό, μαζί με τους ανθρώπους. Ο χώρος αυτός για τα ζώα ονομαζόταν μαγαντζές. Για να εισέρχονται τα ζώα στο σπίτι η πόρτα της εισόδου ήταν δίφυλλη και φαρδιά.

Η δημιουργία του δίχωρου σπιτιού προκύπτει από το συνδυασμό, κατά παράθεση, δύο στενομέτωπων μονόχωρων σπιτιών, με πατάρι. Είναι το σπίτι με δύο

κάμερες (δωμάτια) και έναν ημιυπόγειο χώρο, κάτω από το πατάρι, που αποτελεί μια πρώτη κατακόρυφη διαίρεση του χώρου, προμηνύοντας έτσι την εξέλιξη προς το δίπατο σπίτι.

Το σπίτι μεγάλωσε περισσότερο όταν προστέθηκε και τρίτη κάμαρα. Η πρόσοψη άρχισε να φαρδαίνει και η κατοικία αποτελούσε ακόμα σχήμα κλειστό, αλλά πιο ελεύθερο ως προς τις λειτουργίες. Η ανάπτυξη της κάτοψης έγινε από το άπλωμα των δύο μπροστινών χώρων, της σάλας και του υπνοδωματίου, που χάραξε το σχέδιο του τρίχωρου σπιτιού. Η προσαρμογή στις κλίσεις του εδάφους ήταν η αιτία που προστέθηκαν εξωτερικά πέτρινες σκάλες, αλλά και για τους υπερυψωμένους στην πρόσοψη όγκους.

Ο τύπος όμως που θα απλωθεί αρκετά στην Κρήτη, είναι το δίπατο σπίτι με ξύλινη σκάλα στο εσωτερικό, που είναι δίχωρο στο κατώι και έχει εξώστη στο ανώι. Το σπίτι αυτό, που θα αντικατασταθεί στη συνέχεια από την πλατυμέτωπη παραλλαγή του, φανερώνει την τάση για ανάταση, για επέκταση καθ' ύψος, με συνεχή αναζήτηση για περισσότερο χώρο και φως. Η διώροφη διάταξη έχει σίγουρα επιρροές από τις αστικές κατοικίες. Η κάτοψη εξελίσσεται σε ελαφρώς τετράγωνη, ανεπαίσθητα στενομέτωπη πια. Κτίζονται ασυνήθιστα ψηλά στηθαία, για προστασία από τους Τούρκους. Αυτά δίνουν στην κατοικία έναν χαρακτήρα, είναι το δίπατο σπίτι με ξύλινη σκάλα στο εσωτε κατάκλειστο, με τις λειτουργίες της να συγκεντρώνονται ψηλά. Τα σπίτια αυτής της μορφής αποτελούν το εν-

διάμεσο στάδιο δίπατης και τρίπατης κατοικίας, που συνεχώς εξελίσσεται.

Ο αστικός χαρακτήρας συναντάται περισσότερο όταν δημιουργούνται τα τρίπατα κρητικά σπίτια, με τα πολλά παράθυρα. Αργότερα, οι μεταβυζαντινές αναφορές σε συνδυασμό με τα βενετσιάνικα και τα τούρκικα πολυώροφα σπίτια οδήγησαν και στο τετράπατο στενομέτωπο σπίτι, με την πολλαπλή σε βάθος διαίρεση της κάτοψης. Παράλληλα, παρατηρείται να «ντύνονται» οι προσόψεις με μεταβυζαντινά και αιγαιοπελαγίτικα δομικά και μορφολογικά στοιχεία και να κατεβαίνει η αυλή του σπιτιού από την ταράτσα του στη γη, συμμετέχοντας στους χώρους της αναπτυσσόμενης κάτοψης του ισογείου.⁹

• **Το στενομέτωπο σπίτι με στύλο** ίσως να προϋπήρχε εκείνου χωρίς στύλο, αλλά αυτό δεν έχει διευκρινιστεί πλήρως. Ο ξύλινος στύλος, ο λυρατζής, όπως ονομάζεται στην Κρήτη, αποτελεί αρχαία, προϊστορική τεχνική λύση για τη στήριξη του δώματος. Για παράδειγμα, παρόμοιο δομικό στοιχείο συναντάται στην Κρήτη στα μινωικά σπίτια και παλάτια. Τα στενομέτωπα σπίτια με στύλο είναι όμως λιγοστά και έτσι η εξέλιξή τους στηρίζεται σε μερικές μόνο, πολύ απλές παραλλαγές του βασικού τύπου. Σε αυτά λοιπόν, μια

9. Βασιλειάδης, Δημήτρης, Το κρητικό σπίτι: αυτό το καταφύγιο κι αυτό το ορμητήριο, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 1983,σελ. 117-141

ξύλινη κολώνα συγκρατεί, πάνω σε μία διχάλα της, το μεσαίο δοκάρι (μεσοδόκι), που στηρίζει το δώμα. Τα δοκάρια και τα μεσοδόκια των δωματίων είναι συνήθως από σκληρό και ακατέργαστο ξύλο. Οι διαστάσεις τους κυμαίνονται από 36 έως 40 εκατοστά στο πάχος και μέχρι 11 μέτρα στο μήκος, γεγονός που δυσχεραίνει τη μεταφορά τους.¹⁰

• **Το πλατυμέτωπο σπίτι χωρίς στύλο** έχει είσοδο κεντρική, σε μία από τις μεγάλες πλευρές του, για να ξεχωρίζουν οι λειτουργίες εσωτερικά. Δίπλα στην πόρτα υπάρχουν μικρά παράθυρα, με προστατευτικές σιδεριές, για συμπληρωματικό φωτισμό. Η όψη χαρακτηρίζεται από στοιχεία μορφολογικά και λειτουργικά, όπως ακανόνιστα καδραρίσματα σε πόρτες και παράθυρα, μικρές ανισοσταθμίες ανάμεσα στα ανοίγματα, πλάκες που προεξέχουν από τον τοίχο για τοποθέτηση γλαστρών και σταμνών, υδρορρόες, ανάγλυφους σταυρούς κ.ά.

Υπάρχουν ενότητες, με βάση τις οποίες χωρίζεται η μελέτη της εξέλιξης των πλατυμέτωπων σπιτιών και αυτές θα παρουσιαστούν παρακάτω, για να κατανοηθεί πως προέκυψε η τελική μορφή τους.

Αρχικά παρουσιάζονται τέσσερα παραδείγματα κα-

τοικιών, με ξεκάθαρη πορεία, των οποίων η λογική ιεράρχηση των χώρων διαγράφει μια σαφή εξέλιξη. Πρώτα η κάτοψη είναι στενή και ορθογώνια, με φούρνο στα δεξιά και ένα χαμηλό επίπεδο, από πέτρες και χώμα, στα αριστερά, για τον ύπνο. Στο σπίτι αυτό δεν υπάρχει ξεκάθαρος διαχωρισμός του εσωτερικού με το εξωτερικό περιβάλλον. Έπειτα δύο ίσα στενά ορθογώνια σπίτια ενώνονται κολλητά και απλώνονται σε βάθος, με ξύλινο πατάρι, χωμάτινες πεζούλες, γωνιακό τζάκι και αυλή. Στη συνέχεια, το σπίτι αποκτά τρεις κάμερες. Είναι οργανικό κτίσμα με κλειστό σχηματισμό των χώρων του. Περιέχει κελάρι, αποθήκη, χωμάτινο επίπεδο για τον ύπνο και πέτρινη γούρνα για το πλύσιμο στην αυλή. Τέλος, η κάτοψη οργανώνεται σε μορφή «Γ», το οποίο διαγράφεται από το κελάρι, τον αχυρώνα και το μαγειρείο, ενώ τη θέση της αυλής παίρνουν η σάλα και τα υπνοδωμάτια.

Επόμενη ενότητα αποτελούν τα πλατυμέτωπα σπίτια με περιορισμένο, μισόκλειστο πατάρι και μία κάμαρα. Αυτά είτε έχουν δύο αντικριστά επίπεδα στον ίδιο χώρο, το πατάρι και την πεζούλα, είτε έχουν συμμαζεμένο πατάρι, τυπολογικά αόριστο, που λειτουργεί σαν εξέδρα, και τέσσερα μεσαία δοκάρια για τη στήριξη του δωματίου τους. Οι προσόψεις τους έχουν δυναμικό χαρακτήρα, λόγω των τοξωτών πορτών που έχουν ύψος σχεδόν όσο το σπίτι. Σταδιακά τα ξύλινα πατάρια απλώνονται μέσα στο μακρόστενο πλατυμέτωπο σπίτι, καταλαμβάνοντας σχεδόν το μισό. Τα βασικά του στοιχεία είναι πια τα σκαλιά, τα πλατύσκαλα, το χωμάτινο επίπεδο, το γωνιακό τζάκι μπροστά και το

10. Βασιλειάδης, Δημήτρης, Το κρητικό σπίτι: αυτό το καταφύγιο κι αυτό το ορμητήριο, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 1983,σελ. 141-145

μικρό υπόγειο πίσω. Το ξύλινο πατάρι μάλιστα μοιράζεται αργότερα σε δύο επίπεδα, δημιουργώντας δύο ανισόσταθμα πατάρια – σοφάδες.

Μια άλλη περίπτωση είναι τα σπίτια που ορίζονται από δύο αντικριστά πατάρια, αριστερά και δεξιά. Ακραία παραλλαγή τους αποτελούν εκείνα που έχουν δύο πατάρια που ενώνονται, δημιουργώντας ουσιαστικά ένα δίπατο σπίτι, χωρίς όμως τη δυνατότητα περαιτέρω εξέλιξης.

Τέταρτη ενότητα αποτελούν οι κατοικίες με εμφανές, οργανικό πατάρι, που προσαρμόζεται στην κλίση του εδάφους. Το πατάρι αυτό το διαιρεί ξύλινο χώρισμα, το μεσοχώρι, σχηματίζοντας δύο δωμάτια κάτω από το ίδιο δώμα. Το δώμα όμως μοιράστηκε στη συνέχεια, σχηματίζοντας δύο επίπεδα στην οροφή. Το πατάρι εισχώρησε και δεν φαίνεται καθαρά στην τομή, ενώ το ξύλινο διαχωριστικό έγινε σταθερός τοίχος. Το τζάκι εξακολουθεί να είναι γωνιακό.

Δημιουργήθηκε έτσι ο πυρήνας του δίπατου σπιτιού με εξωτερική πέτρινη σκάλα και μονόχωρα διαμερίσματα στο ανώι και στο κατώι. Η τελική του μορφή περιλαμβάνει τρία δωμάτια στο ισόγειο και δύο στον όροφο, πέτρινη σκάλα εξωτερικά, η οποία ανεβάζει στον εξώστη και ξύλινη σκάλα εσωτερικά, η οποία ενώνει την αποθήκη με το μαγειρείο. Στο σπίτι υπάρχει επίσης το πατητήρι.

Μια παραλλαγή δίπατου σπιτιού, με πιο σύνθετο

σχηματισμό, αποτελεί το σπίτι με ένα μόνο μέρος του διώροφο, το οποίο βρίσκεται σε ημιτελή μορφή. Έχει εσωτερική ξύλινη σκάλα και ξύλινο μπαλκόνι, στοιχείο ξένο για την κρητική αλλά και την αιγαιοπελαγίτικη παράδοση. Όταν ενοποιούνται δύο δίπατα σπίτια που βρίσκονται σε γωνία, προκύπτει η παραλλαγή του πλατυμέτωπου σπιτιού με εσωτερική αυλή, η οποία περιτοιχίζεται, με μαντρότοιχο, του οποίου η πρόσοψη χαράσσεται δυναμικά με τις χαρακτηριστικές κρητικές υδρορρόες .

Η τελευταία ενότητα αναφέρεται στα σπίτια με το γνωστό πια πυρήνα του δίπατου σπιτιού, που έχουν στεγαστό, εξώστη και ταράτσα. Είναι τα λεγόμενα «φουρνόσπιτα», που ονομάζονται έτσι από το φούρνο που βρίσκεται στο στεγασμένο οξωστάρι (σκεπασμένη εξωτερική αυλή). Είναι λιτά διαρθρωμένα, απλόχωρα, με αρμονικές αναλογίες και εμφανώς διαχωρισμένους τους χώρους στην κάτοψη. Το σπίτι προεκτείνεται εδώ στην αυλή του και στις ταράτσες του, για τις διάφορες λειτουργίες του.

Συναντώνται όμως και περιπτώσεις, που το δίπατο τμήμα και το στεγαστό παρουσιάζουν αντιθετική μεταξύ τους σύνθεση, με τους κατά μήκος άξονές τους να τέμνονται. Είναι η πρώτη αλλαγή που γίνεται, η οποία τροποποιείται αργότερα, με αποτέλεσμα η κάτοψη να εμφανίζει άρθρωση των στοιχείων του ισογείου και τα επίπεδα να διατάσσονται κλιμακωτά, εξαιτίας της μεγάλης κλίσης του εδάφους.

Έτσι λοιπόν, παρατηρώντας όλα αυτά τα στάδια για τη δημιουργία κάποιων τύπων σπιτιών, φαίνεται ότι η παραδοσιακή αρχιτεκτονική πορεύεται εξελικτικά και διαγράφει εντυπωσιακή ιστορία με σημαντικά σημεία – σταθμούς.¹¹

• **Το πλατυμέτωπο σπίτι με στύλο** είναι μια σχηματική εξέλιξη με μεγάλο κατασκευαστικό ενδιαφέρον και εντυπωσιακές τεχνικές οικοδομικές λύσεις. Η μορφή του ξεκινάει από το απλό, σχεδόν πρωτόγονο πλατυμέτωπο μονόχωρο με στύλο, που είναι λιτό και δεν έχει παράθυρα, ούτε τζάκι.

Αυτό γίνεται πιο στενόμακρο με τον καιρό, κτίζεται χωρίς λάσπη, με ξερολιθιά, και έχει φαρδείς τοίχους (περίπου 1 μ.), οι οποίοι στηρίζονται από ένα δεύτερο τοίχο, με μορφή αντηρίδας, που κρατάει όρθια την ξερολιθιά, δημιουργώντας μια ελαφρώς κυρτή, βαθμιδωτή πυραμίδα.

Στη συνέχεια, το σπίτι εξελίσσεται σε πλατυμέτωπο μονόχωρο με κεντρικό όρθιο στύλο, το λεγόμενο λυρατζή ή κέντη ή στάτη ή μποντέλλο, και μεσαίο δοκάρι που ακουμπάει στην κορυφή της κολόνας και στους απέναντι τοίχους. Το δοκάρι αυτό ονομάζεται

φράγκα. Ο λυρατζής στενεύει προς τα κάτω, αντιγράφοντας τις μινωικές κολώνες.

Μια μεταβατική παραλλαγή αποτελεί το μονόχωρο σπίτι με πατάρι, οργανικά ενταγμένο στην κλίση του εδάφους, που γίνεται σταδιακά δίχωρο. Έχει μία μεσοδόκια τραβέρσα εγκάρσια και όχι κατά μήκος, όπως συνηθίζονταν. Όταν πια θα υπάρξει ένα μόνο μεσαίο δοκάρι κατά μήκος, που χωρίζει το σπίτι σε δύο ζώνες, τότε σχηματίζεται το κανονικό δίχωρο. Αυτό έπειτα γίνεται τρίχωρο, που κλείνει την αυλή του στο εσωτερικό του, η οποία είναι στο σχεδιασμό της μισή κλειστή και μισή ανοιχτή. Εδώ υπάρχουν και πιο σύνθετα συγκροτήματα αγροτικών κατοικιών, που έχουν περισσότερους χώρους πρόσθετους στην αρχική τους κάτοψη, ελεύθερα διαρθρωμένους μεταξύ τους.

Όλες οι κάμερες της κατοικίας έχουν δώμα χωρισμένο στα δύο, από το μεσοδόκι, το οποίο στηρίζεται στο στύλο. Το μεσαίο δοκάρι μπορεί να στηρίζεται και σε δύο στύλους αντί σε έναν, όπως ήταν το πιο σύνηθες. Αργότερα οι στύλοι γίνονται συχνά και τρεις και η κάτοψη εμφανίζεται όλο και πιο σύνθετη, μέχρι το δίπατο πλέον σπίτι να αποκτήσει διώροφο στύλο με τα χαρακτηριστικά της κεντρικής, φέρουσας κολώνας.¹²

11. Βασιλειάδης, Δημήτρης, Το κρητικό σπίτι: αυτό το καταφύγιο κι αυτό το ορμητήριο, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 1983, σελ. 146-170

12. Βασιλειάδης, Δημήτρης, Το κρητικό σπίτι: αυτό το καταφύγιο κι αυτό το ορμητήριο, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 1983, σελ. 170-179

- **Το σπίτι με δώμα στηριγμένο σε τόξο**, ή καμάρα, είναι ανεκτίμητης αξίας για το μεταβυζαντινό Κρητικό και τον Κρητικό της ενετοκρατίας και της τουρκοκρατίας. Συναντάται σε ολόκληρο το νησί, κυρίως σε περιοχές όπου η ξυλεία από δάση είναι δυσεύρετη, και είναι ο πιο διαδεδομένος τύπος σπιτιού. Είναι ένα οίκημα δομικά συγκροτημένο και λειτουργικά ξεκάθαρο, που καλύπτει όλες τις ανάγκες του ιδιοκτήτη του.

Μια ενότητα από τέσσερα καμαρόσπιτα δείχνει τα βασικά χαρακτηριστικά αυτού του τύπου. Είναι δύο στενομέτωπα και δύο πλατυμέτωπα σπίτια, αν και τα περισσότερα καμαρόσπιτα πλησιάζουν σε αναλογίες το τετράγωνο. Στο πρώτο, το μονόχωρο στενομέτωπο σπίτι, το τόξο είναι εγκάρσιο και στηρίζεται σε δύο πύλαστρα, που προεξέχουν από τον τοίχο. Στο δεύτερο, το δίχωρο σπίτι, προστέθηκε απλά ένα ίσο τμήμα στο βάθος, ο χώρος για το κελάρι. Στο τρίτο, το πλατυμέτωπο μονόχωρο σπίτι, το τόξο ορίζει το δώμα και στο τέταρτο, το δίπατο σπίτι, κάθε δωμάτιο έχει τόξο που στηρίζει την οροφή του, λόγω της έντονης κλίσης του εδάφους.

Στα δύο πλατυμέτωπα σπίτια, που είναι κτισμένα σε έδαφος με μεγάλη κλίση, το τόξο αρχίζει να στηρίζεται σε δύο άνισα πύλαστρα και δημιουργούνται έτσι είτε ένα είτε δύο πατάρια, που χωρίζουν σε άνισα τμήματα το σπίτι. Όταν τώρα κτίζεται τόξο δίπλα στα μονόχωρα σπίτια, σχηματίζεται το στεγαστό, γύρω από το οποίο διαμορφώνονται και άλλες κάμαρες. Στη συνέχεια, αυξάνεται σταδιακά το άνοιγμα του τόξου και

φτάνει τα έξι μέτρα. Καθώς μεγαλώνει το πλάτος των κατοικιών, το τόξο χωρίζεται στα δύο και δημιουργεί ένα είδος τοξοστοιχίας.

Αξίζει εδώ να αναφερθεί και το δικάμαρο σπίτι, στο οποίο έχει προστεθεί και δεύτερη καμάρα κατά μήκος. Το σπίτι, με το πέρασμα των χρόνων, αποκτά μεγαλύτερο ύψος και τα πατάρια του αποκτούν μεγαλύτερη αυτονομία με ξύλινα χωρίσματα. Προστίθενται επίσης κι άλλα κτίσματα σε σχήμα « Γ », όπως το παράσπιτο, το πατητήρι στην αυλή, το οξωστάρι κ.τ.λ.. Τελικά καταλήγει και το καμαρόσπιτο να γίνεται διώροφο. Ο όροφος έχει συνήθως περισσότερα και μεγαλύτερα ανοίγματα και η επικοινωνία του με το ισόγειο γίνεται μέσω εσωτερικής αλλά και εξωτερικής αργότερα σκάλας. Το ανώι δεν καταλαμβάνει όλο το χώρο του ισόγειου. Αφήνει ελεύθερο κατά κανόνα το χώρο της σκεπαστής αυλής ή κτίζεται μόνο στο μπροστά ή πίσω τμήμα της κάτω καμάρας, αποτελώντας χώρο χωρίς κανένα τόξο (ή ένα, αν στο ισόγειο υπάρχουν περισσότερα από ένα τόξα).

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το σύνθετο κρητικό σπίτι σε σχήμα «Γ», με τόξο και σκεπαστή είσοδο. Υπάρχει χώρος δίπλα στην είσοδο που χρησιμεύει ως στάβλος και αποθήκη και η αυλή εδώ γίνεται ένα είδος αιθρίου. Όταν είναι δίπατο, υπάρχει και πέτρινη σκάλα που οδηγεί από την αυλή στον όροφο, τον οντά, όπου βρίσκονται τα υπνοδωμάτια. Η επικοινωνία γίνεται και εσωτερικά με ξύλινη σκάλα. Στο ισόγειο διαμορφώνεται ιδιαίτερο καθιστικό, το λεγόμενο

πόρτεγο.

Όμως οι παραλλαγές που ακολουθούν στην εξέλιξη της χρήσης του τόξου στο κρητικό παραδοσιακό σπίτι είναι πολλές ακόμα, όπως για παράδειγμα δύο ή περισσότερες καμάρες σε παράλληλο ή κάθετο μεταξύ τους σχηματισμό, και δεν μπορούν να περιγραφούν όλες. Συχνά μάλιστα γίνονται αυτοσχέδιοι συνδυασμοί μεταξύ των διαφορετικών αυτών παραλλαγών.

Επιπρόσθετα αναφέρονται κάποια στοιχεία για τους χώρους του καμαρόσπιτου. Ο διαχωρισμός της κάτοψης με το τόξο δημιουργεί τέσσερις χώρους στα πλάγια, με λειτουργική αυτονομία, χωρίς όμως να διασπάται η ενότητα του χώρου. Αυτοί οι χώροι χρησιμοποιούνται για τον ύπνο, το μαγείρεμα, αλλά και ως βοηθητικοί συχνά (π.χ πατητήρι, αποθήκη). Η καμάρα χωρίζει το σπίτι σε δύο μέρη, τις σπάλες, ενώ οι τέσσερις κόγχες που διαμορφώνονται από τους πεσσούς της λέγονται καντούνια ή κουλούκια και έχουν συνήθως το ίδιο πλάτος, το οποίο ποικίλλει (από 1,70μ. έως 2,50-3,00μ.). Το άνοιγμα του τόξου είναι συνήθως 4,50-5,00μ.

Στο μπροστινό μέρος του σπιτιού διαμορφώνεται στη μία κόγχη η κουζίνα ή η καμινάδα, όπως λέγεται. Χωρίζεται από το υπόλοιπο σπίτι με χαμηλωμένο τόξο και είναι χώρος με ιδιαίτερη σημασία. Περιλαμβάνει το φούρνο και το τζάκι, ενώ ο εξοπλισμός της συμπληρώνεται από κτιστές πεζούλες, ξύλινα ράφια και θυρίδες (εσοχές). Το τζάκι καταλήγει σε μεγάλη

τρύπα για να φεύγει ο καπνός, τον ανηφορά. Αυτή σκεπάζεται συνήθως με σπασμένο πιθάρι, το σπασοπίθαρο, που τις βροχερές μέρες καλύπτεται με πλάκα και είναι κτισμένο μέσα στο δώμα, το οποίο είναι λίγο υπερυψωμένο σε αυτό το σημείο. Στην άλλη μπροστινή κόγχη βρίσκεται συχνά το πατητήρι, που όταν δεν χρησιμοποιείται είναι σκεπασμένο με ξύλα και χρησιμεύει για ύπνο. Οι δύο πίσω κόγχες διαμορφώνονται με σοφάδες και αποθήκες. Ο κεντρικός χώρος είναι η σάλα του σπιτιού και συγκεντρώνει όλη την οικογένεια.

Ο τοίχος απέναντι από την είσοδο δεν έχει ανοίγματα και μια κτιστή πεζούλα σε όλο το μήκος του δίδει μεγαλύτερη οικειότητα στο χώρο. Τα μοναδικά ανοίγματα του σπιτιού είναι η πόρτα και δύο το πολύ μικρά παράθυρα στα πατάρια. Έτσι, στα ορεινά κυρίως σπίτια, η αναλογία της φωτιστικής επιφάνειας προς την επιφάνεια της κάτοψης είναι περίπου 4%. Οι αναλογίες του ορθογωνίου της κάτοψης είναι περίπου 1:2 και η επιφάνεια του σπιτιού είναι συνήθως 30-50 τ.μ. Η σάλα έχει τις περισσότερες φορές τετράγωνο σχήμα και τα καντούνια κατασκευάζονται συνήθως με πολύ μικρό πλάτος (1,40-1,70μ.), λόγω της έλλειψης ξυλείας και των κορμών με μικρά μήκη. Οι κατοικίες αυτές στα ορεινά μένουν ασοβάτιστες εξωτερικά.

• **Τα στενομέτωπα και πλατυμέτωπα σπίτια με θόλο** αποτελούν άλλη μία κατηγορία σπιτιών, η οποία όμως σπάνια συναντάται στη Κρήτη. Κυρίως απαντώνται στη χερσόνησο του Ακρωτηρίου, στα Χανιά, ενώ

θόλοι παρατηρούνται και σε κάποιες βενετσιάνικες κατοικίες. Τα σπίτια αυτά επηρεάζονται από τα σπίτια στη Σαντορίνη, στη Θηρασιά και στην Ανάφη αλλά και από τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική του νησιού. Η κατασκευή του θόλου τους θυμίζει τη μινωική οικοδομική των θολωτών τάφων, από την οποία πιθανά να επηρεάστηκαν επίσης.

Αιτία για τη δημιουργία θόλου, που απαιτεί μεγάλη ποσότητα ύλης για να κατασκευαστεί, ήταν πολύ πιθανά η παντελής έλλειψη ξυλείας, για τη στήριξη των δωματίων. Στην Κρήτη οι θόλοι είτε ήταν εμφανείς εξωτερικά, είτε σκεπάζονταν με δώμα, που περιτριγυριζόταν μάλιστα και από στηθαία. Κτίζονταν με πέτρα και σοβατίζονταν, αποτελώντας αδρή και έντονη παρουσία στο χώρο. Για να μεταφέρονται στο έδαφος οι μεγάλες ωθήσεις του κυλινδρικού θόλου, οι τοίχοι των μεγάλων πλευρών γίνονταν πιο παχείς και είχαν μια ελαφριά κλίση με μείωση προς τα πάνω. Το σπίτι εσωτερικά είχε και εδώ πατάρι ξύλινο, τζάκι, φούρνο, θυρίδες και πέτρινους πάγκους. Υπήρχε συχνά χαμηλό επίπεδο για να πλαγιάζουν τα οικόσιτα ζώα. Και σε αυτού του είδους την κατοικία προστίθεται το στεγαστό, το γνωστό από την αρχαιότητα πρόστω, και βοηθητικά κτίσματα στην αυλή, δημιουργώντας ένα πιο σύνθετο σύνολο, που παραμένει όμως πάντα οργανικά δεμένο.

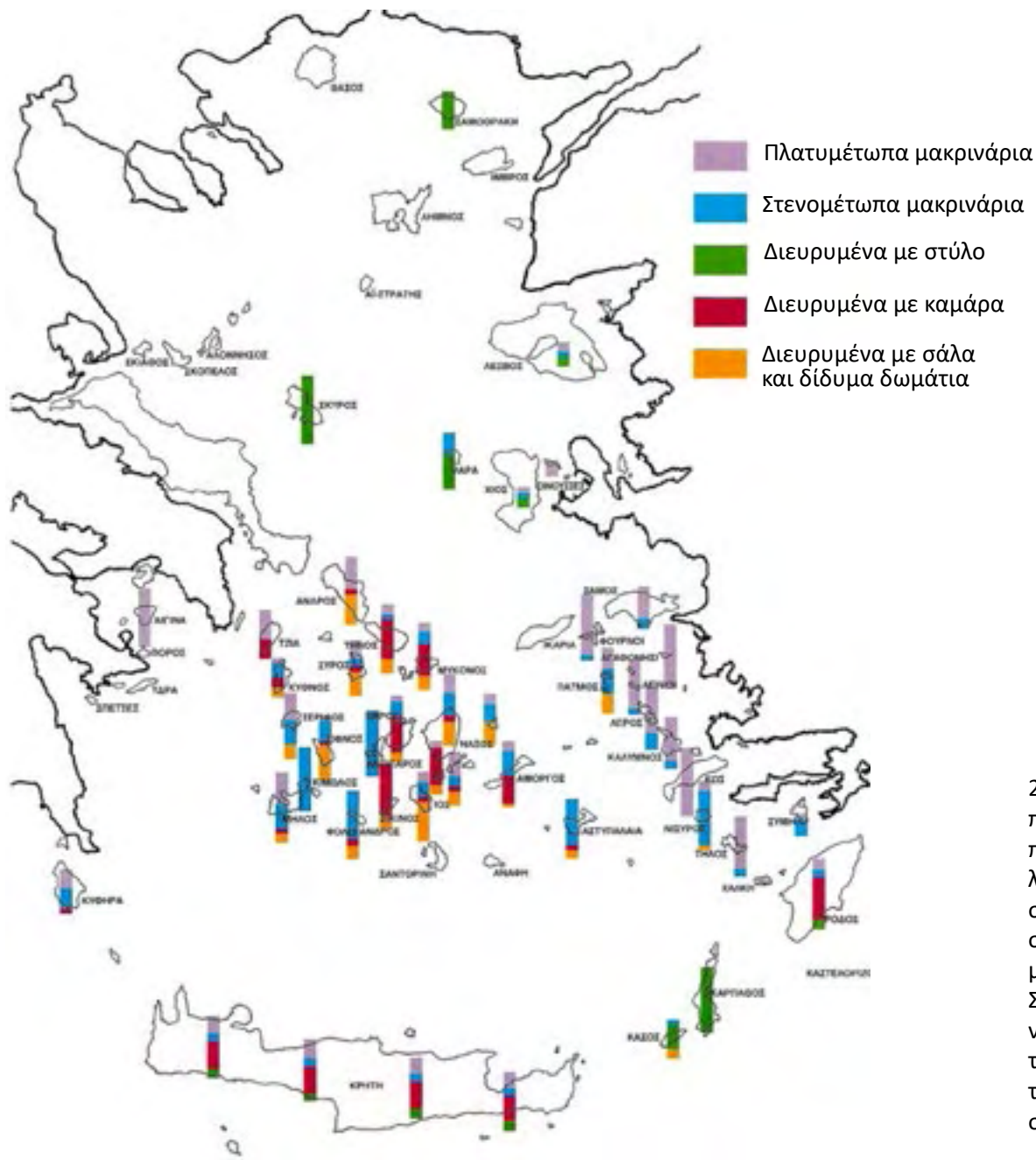
Αργότερα, το θολοσκέπαστο σπίτι γίνεται δίπατο και παρατηρούνται σε αυτό οξυκόρυφοι θόλοι, φράγκι-

κης προέλευσης. Στην πρόσοψή του διακρίνεται καθάρια μορφή του, με τονισμό των ακμών και με πλαισίωση των ανοιγμάτων, ανάμεσα στα οποία χαρακτηριστικός είναι ο κυκλικός φεγγίτης στο κατώι.

• **Τα σπίτια με στέγη** έχουν αντικαταστήσει τα σπίτια με δώμα, σε κάποιες περιοχές της Κρήτης, λόγω της ανάγκης που είχε το δώμα για συχνή επισκευή και των προβλημάτων που εμφάνιζε στο πέρασμα των χρόνων. Οι περισσότερες περιοχές, στις οποίες συναντάμε στέγες με κεραμίδια, βρίσκονται στο δυτικό τμήμα του νησιού. Σήμερα η αντικατάστασή του γίνεται πια με πλάκες από οπλισμένο σκυρόδεμα.

Οι στέγες αυτές είναι κυρίως μονόριχτες και δίριχτες, ενώ τετράριχτες συναντώνται μόνο σε νεοκλασικά σπίτια, όπως αυτά στις Αρχάνες Ηρακλείου, και σε σπίτια που έχουν σαχνισί, τα οποία θα αναλυθούν παρακάτω. Ο τύπος του αγροτικού σπιτιού με στέγη είναι συνήθως διώροφος και στην απλούστερη μορφή του έχει στο ισόγειο το πόρτεγο και στον όροφο τον οντά. Ο ύπνος γίνεται και σε αυτή την περίπτωση σπιτιού στον όροφο. Η εσωτερική επικοινωνία γίνεται με ξύλινη σκάλα, η οποία κλείνει στον οντά με καταπακτή. Η επικοινωνία μπορεί να γίνει και εξωτερικά με πέτρινη σκάλα, όταν βέβαια υπάρχει αυλή.

Ο όροφος καταλαμβάνει είτε όλο το χώρο του ισόγειου, είτε μόνο τμήμα του. Στη δεύτερη περίπτωση το υπόλοιπο δώμα αποτελεί τη βεράντα του ορόφου και χρησιμοποιείται από τους ιδιοκτήτες για τον υπαίθριο

29. Ενδείξεις για τα ποσοστά διάδοσης των πέντε βασικών τύπων του λαϊκού δωματωσκέπαστου σπιτιού στο Αιγαίο, σε κάθε νησί, σύμφωνα με συγκεκριμένη έρευνα. Στην Κρήτη παρατηρούνται οι τέσσερις από αυτούς, με πιο διαδεδομένο τον τύπο του διευρυμένου σπιτιού με δώμα.

ύπνο, τα ζεστά καλοκαιρινά βράδια, ή για να απλώσουν τα σύκα και τα σταφύλια – σταφίδες στον ήλιο για να στεγνώσουν. Ο χώρος του ισογείου, όταν έχει μεγάλες διαστάσεις, ανήκει σε έναν από τους τύπους του καμαρόσπιτου. Όταν ο απλός αυτός τύπος εξελίσσεται, δημιουργείται ανεξάρτητο δωμάτιο στην αυλή, που χρησιμεύει ως κουζίνα και βρίσκεται σε παράθεση κατά μήκος του κύριου άξονα της κατοικίας ή σε σχήμα «Γ». Το ίδιο συμβαίνει και με τις αποθήκες, τα κελάρια, το στάβλο και το πατητήρι και έτσι το πόρτεγο μένει ένας καθαρός χώρος.

Φαίνεται λοιπόν ότι οι τύποι των σπιτιών με κεκλιμένη στέγη ανήκουν είτε στον πλατυμέτωπο ή στενομέτωπο τύπο, είτε στον τύπο με μορφή «Γ».

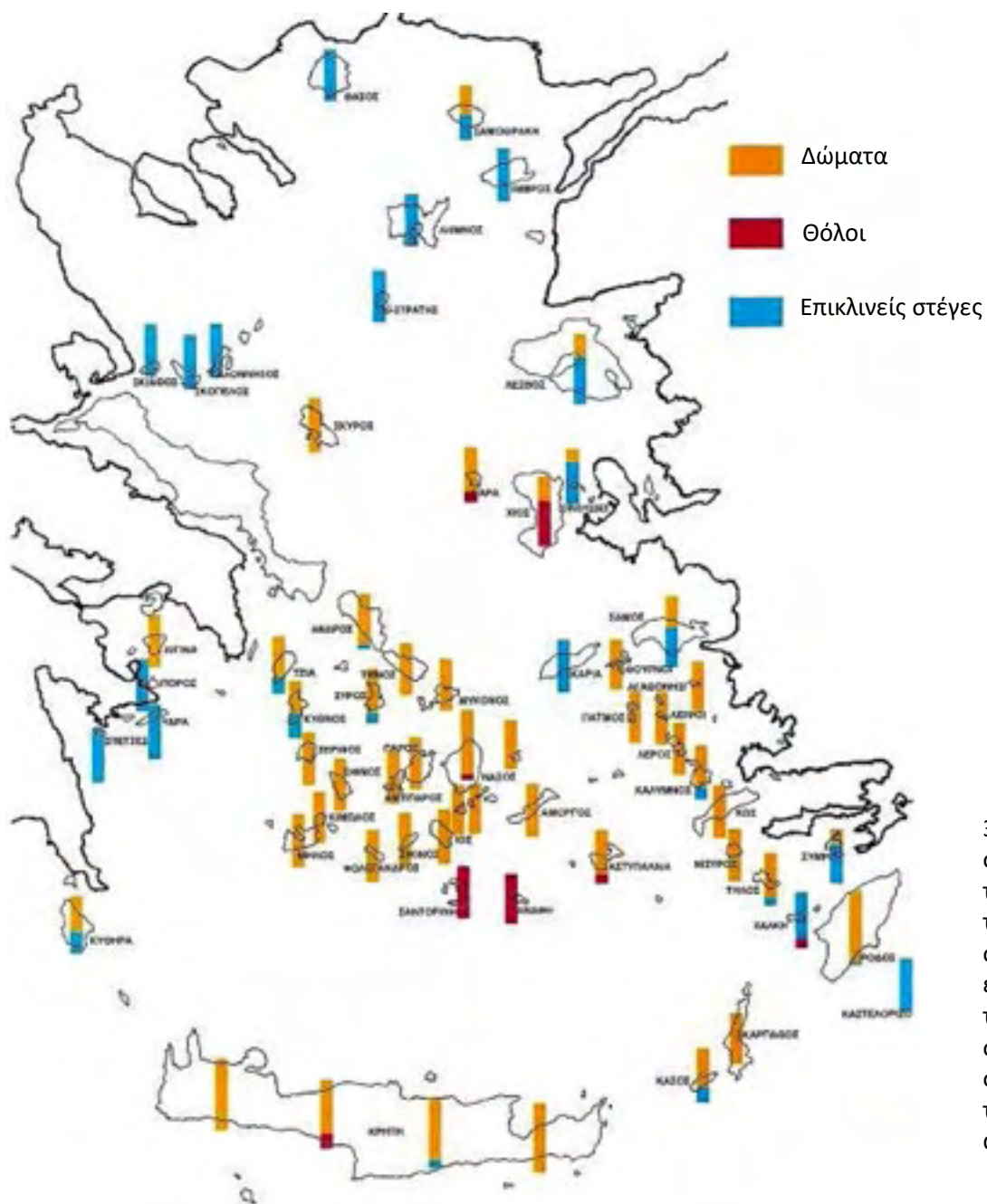
Συναντάται επίσης συχνά κλειστή αυλή, με ψηλό μαντρότοιχο και τονισμένη, επιμελημένη τοξωτή εξώπορτα. Όπως και στους υπόλοιπους τύπους του κρητικού λαϊκού σπιτιού, υπάρχει σ' αυτήν η γούρνα για τα ζώα, το πηγάδι, η παρασιτιά, ο φούρνος, η πέργκολα για την κληματαριά και οι πεζούλες – καθίσματα.

Οι στέγες κατασκευάζονται κατά κανόνα από χοντροπελεκημένα ξύλα, που προέρχονται από κυπαρίσσια. Στις μονόρριχτες στέγες τα δοκάρια συνήθως φαίνονται στο εσωτερικό. Στις δίρριχτες κατασκευάζεται ταβάνι από καδρόνια και τάβλες και οι αρμοί καλύπτονται με πηγάκια. Τα κεραμίδια είναι κυρίως βυζαντινού τύπου και τοποθετούνται κολυμπητά.

Στον πιο σύνθετο αυτό τύπο σπιτιού τα ανοίγματα έχουν γίνει μεγαλύτερα και είναι σχεδόν πάντοτε πλαισιωμένα από προσεγμένα πέτρινα πλαίσια και γείσα, για να προφυλάσσονται από τα νερά της βροχής. Γενικά έχει δοθεί μεγάλη σημασία στην καλή κατασκευή του. Τα τονισμένα πλαίσια των ανοιγμάτων, τα τοξωτά υπέρθυρα και οι λαξευμένοι πωρόλιθοι, που τονίζουν τις γωνίες του κτίσματος, είναι ουσιαστικά ενετικά στοιχεία αφομοιωμένα και ενταγμένα στη λαϊκή αρχιτεκτονική, με οργανικό και αρμονικό τρόπο. Μάλιστα η ενίσχυση του κατώτερου μέρους της γωνίας κάποιων κτιρίων, μέχρι το 1898 ακόμα, όπως παρατηρείται σε ένα σπίτι στη Μίλατο, επιβεβαιώνει ότι τα λαϊκά κτίσματα είχαν εμφανείς επιρροές από ενετικά αναγεννησιακά πρότυπα, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο. Όλα τα παραπάνω στοιχεία, σε συνδυασμό με την ποικιλία στις μορφές των στεγών, όσο αφορά στα ύψη και στις κλίσεις, και την πολεοδομική δομή των οικισμών, δίνουν στα σύνολα αυτά έναν αναγεννησιακό χαρακτήρα, με αξιόλογα παραδείγματα τα χωριά Μαργαρίτες και Μαρουλάς, στο Ρέθυμνο.¹³

• **Τα σπίτια με στέγη και σαχνισί** εμφανίζονται κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας, κυρίως το

13. Παρασκευή Μποζινέκη-Διδώνη, «Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική – Δωδεκάνησα και Κρήτη», τόμος 3, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ. 272-279

30. Ενδείξεις για τα ποσοστά διάδοσης των διάφορων τρόπων στέγασης των κτισμάτων σε κάθε νησί του Αιγαίου, σύμφωνα με συγκεκριμένη έρευνα. Στην Κρήτη κυριαρχούν τα οριζόντια δώματα, όπως και στα περισσότερα νησιά. Ειδικά στο νομό Λασιθίου, που εξετάζουμε, παρατηρούμε μόνο αυτόν τον τρόπο στέγασης.

19ο αιώνα, στις μεγάλες πόλεις (Χανιά, Ρέθυμνο, Ηράκλειο, Σητεία). Το νέο στοιχείο, στα αστικά σπίτια του νησιού, είναι η προσθήκη ενός ξύλινου εξώστη στον όροφο, ο οποίος προέρχεται από το ξώστεγο ή τον ηλιακό των βυζαντινών. Είναι το λεγόμενο σαχνισί, που χαρακτηρίζει όλη τη βαλκανική αρχιτεκτονική από το 18ο αιώνα και μετά.

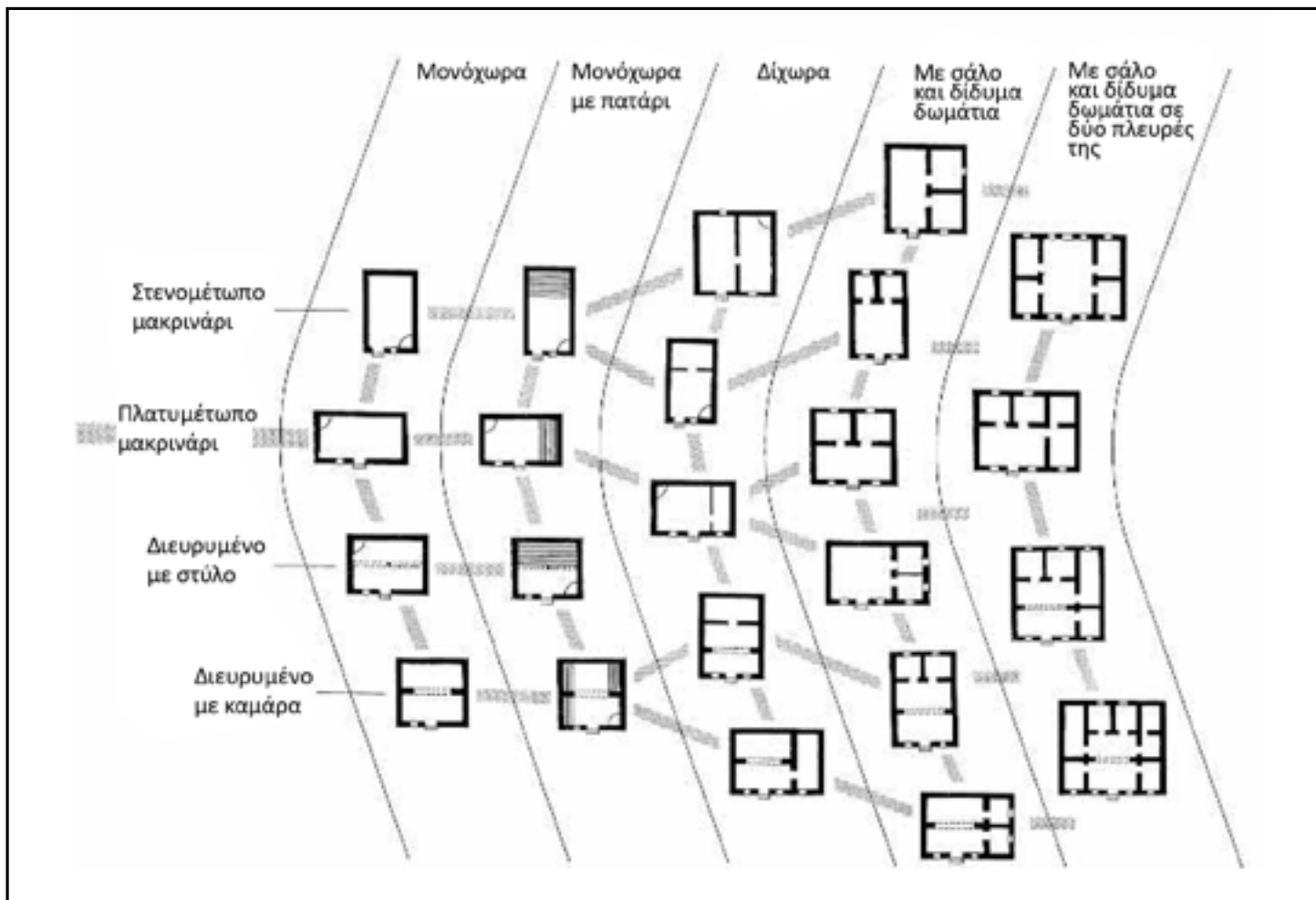
Ο εξώστης αυτός λέγεται και κιόσκι και συναντάται, όπως προαναφέρθηκε, κυρίως στις πόλεις, καθώς το μεγαλύτερο ποσοστό Τούρκων κατακτητών έζησε σε αυτές, τον περισσότερο καιρό. Η ξύλινη αυτή κατασκευή επιβλήθηκε από την τούρκικη διοίκηση, με τον αυτοκρατορικό οικοδομικό κανονισμό του 1856, στον οποίο αναφέρεται ακριβώς πώς κτίζεται το κιόσκι και ότι έπρεπε να καλείται μηχανικός του δήμου για να καθορίσει το πλάτος της προεξοχής, ανάλογα με το πλάτος του δρόμου.

Συνήθως γίνεται προσθήκη σαχνισιού σε παλαιότερα βενετσιάνικα κτίρια, στην πλειοψηφία τους των Χανίων και του Ρεθύμνου. Προεκτείνεται έτσι ο «καλός» οντάς, δηλαδή το δωμάτιο υποδοχής, πάνω από το δρόμο, δημιουργώντας στεγασμένο δημόσιο πέρασμα. Ο «καλός» οντάς έχει πάρει σ' αυτά τα σπίτια τη θέση του παλιού πόρτεγου. Ελάχιστα είναι τα παραδείγματα νέων κατασκευών με πρότυπα τα αρχοντικά με σαχνισί της ηπειρωτικής Ελλάδας. Η κατασκευή των υπόλοιπων ξύλινων εξωστών είναι απλή. Γίνεται με ξύλινους προβόλους, που στηρίζονται σε ξύλινες αντηρίδες ή σε φουρούσια. Η πρόσοψή τους κατα-

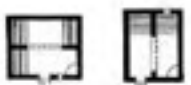

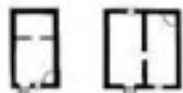

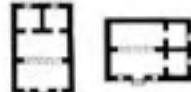

σκευάζεται από τσατμά ή μπαγδατί, που σοβατίζεται στη συνέχεια, αλλιώς από ξύλινο πέτωμα (κυρίως στο Ρέθυμνο), είτε απλής κατασκευής, είτε έντεχνα δουλεμένο, με καφασωτά παράθυρα και σκαλιστά φουρούσια. Στα Χανιά και στο Ρέθυμνο μάλιστα συναντώνται και τύποι αστικών κατοικιών με ξύλινη επένδυση που επεκτείνεται πέρα από το κιόσκι και σε άλλα τμήματα της πρόσοψης, συχνά σε όλο τον όροφο.

Τα σπίτια με στέγη και σαχνισί είναι συνήθως στενομέτωπα στα Χανιά και στο Ρέθυμνο (όπου σώζονται τα περισσότερα). Η επικοινωνία ορόφου και ισόγειου γίνεται με εσωτερική ξύλινη σκάλα. Η κύρια όψη διαμορφώνεται στο ισόγειο με μια μεγάλη μαγαζόπορτα, που έχει χαρακτηριστικό ανώφλι σε σχήμα χαμηλωμένου τόξου, το οποίο, μαζί με τις παραστάδες της, διαμορφώνεται από λαξευμένους πωρόλιθους. Οι όψεις παρουσιάζουν γενικά μεγάλο ενδιαφέρον, καθώς σε αυτές εμφανίζονται εκλαϊκευμένα τα ρυθμολογικά στοιχεία της έντεχνης και λόγιας αρχιτεκτονικής παράδοσης της ευρύτερης περιοχής. Είναι οι αναγεννησιακές διακοσμήσεις, κατάλοιπο της περιόδου της Ενετοκρατίας, τα σαχνισιά της αρχιτεκτονικής της βαλκανικής χερσονήσου, κατάλοιπο της Τουρκοκρατίας και η συμμετρία στη διάταξη των ανοιγμάτων, κατάλοιπο του νεοκλασικισμού. Τα ανοίγματα είναι περισσότερα στα σπίτια αυτά, κυρίως στο κιόσκι, που προσφέρει άπλετο φυσικό φωτισμό, και τα περισσότερα παράθυρα κλείνονται με καφασωτά πλαίσια, απαραίτητα στοιχεία κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας. Η στέγη τους είναι τετράριχτη.

Στο Μεγάλο Κάστρο, όπως έλεγαν το Ηράκλειο στην Τουρκοκρατία, αξιόλογα και χαρακτηριστικά είναι τα σπίτια με κιόσκια από μπαγδατί και αυλές στρωμένες με χοχλάδια, οι οποίες, όπως αναφέρεται στα βιβλία του Ν. Καζαντζάκη, ήταν πλούσιες σε φύτευση, με νεραντζιές, κατιφέδες, γιασεμιά.

31. Πλέγμα εξελικτικών σχέσεων των κυριότερων τύπων του λαϊκού δωματοσκέπαστου σπιτιού της αιγαιοπελαγίτικης αρχιτεκτονικής παράδοσης - αποτέλεσμα της συγκριτικής εξέτασής τους. Διαπιστώνεται ο διαφορετικός βαθμός συνθετότητας και η συνέχεια των μορφών, από απλούστερες σε πιο σύνθετες, λόγω των αυξανόμενων απαιτήσεων από το χώρο κατοικίας, που προκύπτει από όλο και πιο σύνθετες μορφές ζωής.

	Μακρινάρια		Διευρυμένα	
	Πλατυμέτωπα	Στενομέτωπα	Με καμάρα	Με στύλο
Απλά μονόχωρα				
Μονόχωρα με πατάρι. Παραλλαγές.				
Δίχωρα. Παραλλαγές.				
Σπίτια με σάλα και δίδυμα δωμάτια στη μια πλευρά της. Παραλλαγές.				
Σπίτια με σάλα και δίδυμα δωμάτια σε δυο πλευρές της. Παραλλαγές.				

32. Οι κυριότεροι τύποι του λαϊκού δωματοσκέπαστου σπιτιού στο Αιγαίο και τα στάδια της εξέλιξής τους προς πιο σύνθετες μορφές. Στην Κρήτη συναντώνται όλοι οι τύποι μέχρι τη δημιουργία των σπιτιών με δίδυμα δωμάτια, σε πολλές ευρυματικές παραλλαγές.

Η επίπλωση

Η επίπλωση του κρητικού σπιτιού είναι από την τουρκοκρατία και μετά εξαιρετικά λιτή. Η νομαδική ζωή των κατοίκων των ορεινών κτηνοτροφικών χωριών, αλλά και των γεωργικών στα χαμηλότερα επίπεδα, κάνει δύσκολη τη μεταφορά των επίπλων, που περιορίζονται σε ελάχιστα. Συναντάμε λοιπόν κυρίως καθιστικά έπιπλα όπως καρέκλες, πολυθρόνες και καναπέδες, χαρακτηριστικά μιας παλιάς βυζαντινής παράδοσης, καρεκλάκια και σκαμνιά. Τα αποθηκευτικά έπιπλα αποτελούν οι ξυλύγλυπτες κασέλες και τα μεγάλα μπαούλα, οι ντουλάπες και οι πιατοθήκες. Τα τραπέζια και τα κρεβάτια είναι στοιχειώδους κατασκευής γιατί δε φαίνονται, εφ' όσον σκεπάζονται από διακοσμητικά υφάσματα. Οι θυρίδες για την τοποθέτηση της στάμνας, χτίζονται μαζί με το σπίτι έτσι ώστε όταν τελειώνει το χτίσιμο του σπιτιού να είναι σχεδόν έτοιμη για χρήση. Ο εξοπλισμός του σπιτιού συμπληρώνεται με τα διάφορα πιθάρια μεγάλου μεγέθους, λαδοπίθαρα και κρασοπίθαρα.

Ο αργαλειός, το αργαστήρι όπως λέγεται, είναι απαραίτητος για κάθε σπίτι όπου η νοικοκυρά υφαίνει όλα τα υφαντά που χρειάζεται η οικογένεια. Σε αντίθεση με το λιτό και αυστηρό κτίσμα, τα υφαντά του κρητικού σπιτιού είναι λεπτοδουλεμένα, πολύχρωμα, έχοντας ένα πλούσιο γεωμετρικό διάκοσμο. Εξίσου λεπτοδουλεμένα και διακοσμημένα είναι τα ξύλινα μέρη και αντικείμενα του αργαλειού. Οι πρώτες ύλες είναι το μαλλί, το λινάρι, το βαμβάκι και το μετάξι.

Τα λεπτά υφάσματα χρησιμοποιούνται για την κατασκευή ενδυμάτων που έχουν άμεση επαφή με το σώμα, όπως π.χ. τα πουκάμισα, ή κεντημένα στολίζουν τραπέζια, κουρτίνες κ.ά., ενώ το λινό ύφασμα χρησιμοποιείται κυρίως με ελαφρά θερινά ενδύματα, για πετσέτες και άλλα οικιακά εξαρτήματα. Το βαμβάκερο ύφασμα είναι πολύ διαδεδομένο, κυρίως για την ένδυση, τη στρώση των κρεβατιών και άλλων πολλών χρήσεων.

33

34

35

36

33-36
Η επίπλωση των σπιτιών.

Η κρητική ενδυμασία

Το ανδρικό ένδυμα αποτελείται βασικά από ένα λευκό πουκάμισο χωρίς γιακά, με μπλε βράκα μετρίου μεγέθους με πολλές δίπλες, μια φαρδιά και μακριά μπλε-κόκκινη πάνινη ζώνη και κίτρινες δερμάτινες ψηλές μπότες για την εργασία ή μαύρες για τις γιορτές. Πάνω από το πουκάμισο μπορούσε να φορέσει ένα κεντητό κοντό μπλε γιλέκο χωρίς μανίκια ή ένα σταυρωτό με μανίκια. Πάνω από το γιλέκο φοριέται μια μπλε κάπα με κουκούλα κεντητή και αυτή, με κόκκινη φόδρα. Τα μαλλιά σκεπάζονται με μαύρο διπλωμένο μαντήλι κεντημένο στην περιφέρειά του. Το ύφασμα της βράκας, των γιλέκων και της κάπας είναι από τσόχα και σπανιότερα από μάλλινο χτυπημένο πανί.

Η γυναικεία ενδυμασία τις καθημερινές αποτελείται από μια μακριά φούστα με πολλές δίπλες, ένα λευκό ή σκούρο πουκάμισο χωρίς κολάρο, ένα σακάκι και λευκό ή μαύρο μαντήλι στα μαλλιά, κρεμαστό στην πλάτη. Τα υποδήματα είναι δερμάτινα τσόκαρα και σε ορισμένες ορεινές περιοχές μπότες, όπως των αντρών.

Πρέπει να σημειωθεί βέβαια ότι υπήρχαν διαφορές ως προς τις λεπτομέρειες πάνω στα ενδύματα, ανάλογα τον νόμο στον οποίο άνηκε ο καθένας.

Το κλίμα

Το κλίμα της Κρήτης παρουσιάζει σημαντική ποικιλο-

μορφία από το δυτικό προς το ανατολικό της άκρο. Έτσι, τα ορεινά συγκροτήματα της Ίδης και των Λευκών Ορέων κατατάσσονται στα υγρά κλίματα ενώ αντίθετα η υπόλοιπη Κρήτη παρουσιάζει θερμότερο κλίμα. Χαρακτηριστική είναι η αύξηση του μέσου ετήσιου ύψους βροχής από τα ανατολικά προς τα δυτικά με αποτέλεσμα στην Ιεράπετρα οι τιμές να κυμαίνονται περίπου στα 420 mm, στο Ηράκλειο 500 mm και στα Χανιά 650 mm.

Για τους οικισμούς που μελετώνται παρακάτω, ο κοτινότερος μετεωρολογικός σταθμός είναι αυτός της Ιεράπετρας. Σύμφωνα με τα στοιχεία του συμπεραίνει κανείς ότι το κλίμα είναι ξηροθερμικό και χαρακτηρίζεται από βροχοπτώσεις τους χειμερινούς μήνες και από άνυδρες συνθήκες τους καλοκαιρινούς. Η μέση θερμοκρασία του θερμότερου μήνα (Ιούλιος) είναι περίπου 22°C ενώ η μέση θερμοκρασία τους μήνες Μάιο - Οκτώβριο (ξηρά περίοδος), είναι μεγαλύτερη από 20°C. Τους υπόλοιπους μήνες η μέση θερμοκρασία είναι μεγαλύτερη από 10°C. Λόγω της επίδρασης της θάλασσας η θερμοκρασία στα πεδινά δεν πέφτει κάτω από τους 0°C, ενώ στα ορεινά, π.χ. στο οροπέδιο Καθαρού, πέφτει κάτω από το μηδέν ορισμένες μόνο φορές κατά τους χειμερινούς μήνες.

Το 60 % των βροχοπτώσεων πέφτουν τους χειμερινούς μήνες ενώ 15% έως 20% πέφτουν την άνοιξη και το φθινόπωρο αντίστοιχα. Η επιφανειακή απορροή στην περιοχή είναι σχεδόν αμελητέα, λόγω του μεγάλου ποσοστού κατεΐσδυσης που παρουσιάζουν τα

ανθρακικά πετρώματα στην περιοχή.

Οι επικρατούσες διευθύνσεις ανέμων είναι βόρειες με μέσες εντάσεις περίπου 5 μποφόρ με μέγιστες τιμές κατά τους μήνες Ιούλιο και Αύγουστο και ελάχιστες την άνοιξη και το φθινόπωρο.

38. Οι πόλεις της Κρήτης μετά του βομβαρδισμούς του 1941. Συλλογή Μ. Δουλγεράκη.

ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

39. Εξωτερικός τοίχος κατοικίας στην Ετιά.

Οικοδομικά στοιχεία

Ο Ηρόδοτος αναφέρει την Κρήτη «χώρα υψηλή τε και ίδησι συνηρεφής».¹⁴ Αναφέρεται ότι ο Φαραώ της Αιγύπτου Τούθμωσις ΙΙΙ (1501-1447 π.Χ.) προμηθεύονταν ξυλεία από κυπαρίσσια για τα πλοία του από τους Κρητικούς. Το όνομα της οροσειράς Ίδη ετυμολογείται από το Ίδη= δάσος, δρυμός, δασωμένο βουνό.

Στην Κρήτη επίσης υπάρχουν παντού κοιτάσματα ασβεστολιθικού πωρόλιθου, χρώματος λευκού έως ελαφρά ώχρα, σχετικά μαλακού και εύκολου στην εξόρυξη και την επεξεργασία. Όλες οι οικοδομές κτίζονται με αυτό το υλικό.¹⁵

Τα εργαλεία εξόρυξης αποτελούνται από σιδερένιους λοστούς, αξίνες, τρυπάνια, μεγάλες βαριές, πριόνια, σιδερένιες σφήνες.

Η χονδρική επεξεργασία της πέτρας που προοριζόταν για την οικοδομή γίνεται στο χώρο του λατομείου με τη βοήθεια βαριοπούλας, σμίλας και τσαπέτας.

Τέλος, λόγω έλλειψης τροχοφόρων μέσων, το λίθινο υλικό μεταφέρεται με υποζύγια¹⁶ έως την οικοδομή.

14. Μποζινέκη – Διδώνη, Παρασκευή, Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική (τρίτος τόμος) Δωδεκάνησα – Κρήτη, Φιλιππίδης Δημήτρης (επιμ.), Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1990, σελ. 216

15. Κάθε χώρος από όπου έβγαζαν τις πέτρες ονομαζόταν πετροκοπιό, το γνωστό νταμάρι.

16. Ζώο που χρησιμοποιείται για τη μεταφορά φορτίων ή για την έλξη οχημάτων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην μελέτη των παραδοσιακών οικισμών αποτελεί και η μελέτη του τρόπου κατασκευής τους.

Οι μαστόροι και τεχνίτες που ασχολούνταν αποκλειστικά με την οικοδομή ήταν οργανωμένοι σε συντεχνιακό σωματείο. Κανένας Κρητικός δεν μπορούσε να ασκήσει το επάγγελμα του «μουράρου»¹⁷ αν δεν είχε πρωτύτερα ολοκληρωθεί ένας κύκλος εκπαίδευσης, σύμφωνα με τους συντεχνιακούς κανονισμούς, οι οποίοι ήταν παρόμοιοι με αυτούς που ίσχυαν στην Βενετία: πεντάχρονη μαθητεία κοντά σ' ένα μάστορα και δίχρονο στάδιο ως βοηθός τεχνίτη. Στην Κρήτη όμως τα δύο παραπάνω στάδια γίνονταν σε δύο χρόνια, μετά το τέλος των οποίων ο μάστορας είχε την υποχρέωση να παραδώσει στο νεαρό μαθητευόμενο τα σύνεργα της «μουραρικής».

Πρέπει να τονίσουμε ότι στις παραδοσιακές κοινωνίες δεν υπάρχουν αρχιτέκτονες, αλλά ειδικευόμενοι τεχνίτες λεγόμενοι μάστορες¹⁸, που τηρούν τους κατασκευαστικούς όρους κάθε περιοχής και τους εξελίσσουν μέσα στο χρόνο. Η μόνη παρέμβαση του πελάτη που παραγγέλνει μια οικία είναι αν τη θέλει μεγάλη και ακριβή ή σεμνή και ολιγοδάπανη.

Και στις δύο περιπτώσεις ο μάστορας θα τηρήσει τους ίδιους κανόνες κατασκευής και για τα δύο σπίτια, απλώς οι όγκοι θα διαφέρουν, ενώ όλα τα διακοσμητικά στοιχεία της εποχής (λιθόγλυπτος διάκοσμος στα πλαίσια των ανοιγμάτων κ.α.) θα είναι όμοια.

Θεμελίωση:

Μετά τη συγκέντρωση των υλικών, αρχίζει η θεμελίωση της οικοδομής. Όμως πριν, προσδιοριζόταν ακριβώς η θέση που είχε η οικοδομή, σύμφωνα με την τοπική αρχιτεκτονική και τη θέση του οικοπέδου. Καθώς η τυπολογία ήταν συγκεκριμένη την χρονική εκείνη περίοδο, οι διαφορές που είχαν τα σπίτια μεταξύ τους περιορίζονταν στις διαστάσεις και τον προσανατολισμό. Αν το σπίτι βρισκόταν μπροστά σε δρόμο, άφηναν κενό χώρο για τη διαμόρφωση της αυλής, ενώ αν ο χώρος του σπιτιού ήταν σε οικόπεδο μακριά από το δρόμο, τότε οι γείτονες άφηναν πέρασμα που οδηγούσε σε αυτού.

Καμιά οικοδομική δραστηριότητα δε γινόταν χωρίς να πραγματοποιηθεί ο καθιερωμένος αγιασμός, που ήταν το πατροπαράδοτο έθιμο στη διαδικασία του χτισίματος κάθε χριστιανικού σπιτιού. Ο πρωτομάστορας χάραζε με το μυστρί ένα σταυρό στο πρώτο θεμέλιο λίθο, σύμφωνα με τη βυζαντινή συνήθεια.¹⁹

17. Μουράρος = κτίστης

18. Από το *magister* που σημαίνει δάσκαλος.

19. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, εκτός από τον αγιασμό και το σταυρό που χαραζόταν, σφαζόταν και κά-

Ο λίθος αυτός τοποθετούνταν στη θέση διασταύρωσης των δύο τοίχων, ο γωνιόλιθος.

Μόλις αποφάσιζαν τη θέση της οικοδομής, οι εργάτες άρχιζαν το σκάψιμο για τα θεμέλια. Το πλάτος έφτανε το ένα μέτρο και το βάθος το ενάμισο μέτρο. Αυτό ίσχυε για το συνηθισμένο και ομοιόμορφο έδαφος. Όταν το έδαφος ήταν σκληρό, το βάθος των θεμελίων γινόταν μικρότερο.

Η δυσκολία στη θεμελίωση ήταν το ορθογώνιασμα. Οι μάστορες χάραζαν προσεγγιστικά στο έδαφος ορθές γωνίες, με την πείρα τους. Προσπάθεια βελτίωσης γινόταν σε κάθε στάδιο της τοιχοδομίας.

Ανέγερση της οικίας:

Στην ανέγερση μιας οικίας συμμετέχουν ο μάστορας, ο λιθοξόος, ο σοβατζής και ο ξυλουργός. Ο μάστορας είναι κτίστης και έχει 2-3 βοηθούς. Ο λιθοξόος σμιλεύει τις μεγάλες επιφάνειες και τον διάκοσμο. Ο σοβατζής έχει και αυτός βοηθούς. Τέλος, ο ξυλουργός κατασκευάζει το σκελετό της στέγης²⁰, το πάτωμα,

ποιο ζώο, συνήθως κόκορας, το οποίο μαγειρευόταν και έτρωναν από αυτό όλοι όσοι εργάζονταν στην ανέγερση της οικίας.

20. Στην ανατολική Κρήτη συναντώνται κατοικίες με δώματα μόνο. Στην δυτική Κρήτη όμως συναντώνται και κατοικίες με στέγες.

τις πόρτες και τα παράθυρα.

Οι τοίχοι των παραδοσιακών οικιών έχουν πάχος 50 εκατοστά και κτίζονται συγχρόνως από δύο κτίστες, ένας από κάθε πλευρά του τοίχου. Για λόγους οικονομίας, το συνθετικό υλικό είναι από λάσπη χώματος, κοκκινόχωμα και όχι από ασβέστη και άμμο.

Το χτίσιμο συνεχιζόταν σε κάποια στάδια με τη χρήση σκαλωσιάς. Οι σκαλωσιές αποτελούνταν από οριζόντια ξύλα και πατούσαν σε άλλα, αντίθετης διάταξης μεταξύ τους. Τα δεύτερα στηρίζονταν κατά διαστήματα στις προβλεπόμενες σκαλοθυρίδες, τρύπες δηλαδή, που άφηναν οι ίδιοι οι κτίστες σε ακανόνιστο μέγεθος (περίπου 30 επί 30 εκατοστά). Αυτές οι τρύπες έκλειναν αργότερα από την εσωτερική πλευρά, ενώ εξωτερικά παρέμεναν ανοιχτές. Όταν έφτανε το χτίσιμο στο τέλος, άφηναν τις μεσοδοκές, τις θέσεις δηλαδή όπου θα έμπαιναν τα μεσοδόκια.

Οι κτίστες πρέπει να είναι πολύ έμπειροι και οι πέτρες να εφάπτονται καλά με τη βοήθεια πολλών μικρών λίθινων σφηνών. Η λάσπη χρησιμοποιείται για να γεμίζει τα κενά, εμποδίζοντας έντομα και ερπετά να φωλιάζουν στον τοίχο. Οι επιφάνειες που φτιάχνονταν δεν ήταν ομαλές και προσεγγμένες γιατί δεν τους ενδιέφερε η τεχνική αρτιότητα. Δεν ενδιαφέρονταν για την αισθητική απόδοση. Αξιοποιούσαν ακόμα και βράχους που ενδεχομένως έβρισκαν στα θεμέλια, περιλαμβάνοντάς τους στη δόμηση.

Δάπεδο και καμάρες:

Η πιο λεπτοδουλεμένη και προσεγμένη κατασκευή του κρητικού σπιτιού είναι η καμάρα. Κατασκευάζεται από θολίτες ημιλαξευμένους, που έχουν πάχος 20-25 εκατοστά, στο κλειδί της. Το κτίσιμο ξεκινούσε πρώτα κάτω στο πάτωμα. Πελεκούνταν οι πέτρες, αριθμούνταν και σημαδεύονταν για να προσδιοριστεί η θέση της καθεμίας. Η μεσαία ήταν το κλειδί του τόξου και ήταν πλατιά στην πάνω μεριά της και στενή σαν σφήνα στην κάτω μεριά. Για να στηρίζεται η καμάρα όσο την έκτιζαν, κατασκευαζόταν το καλούπι της από πέτρες και ξύλα, το οποίο συγκρατούσε τις πέτρες μέχρι να κλειδώσουν στη κορυφή.

Από χώμα γινόταν και το δάπεδο του σπιτιού, ανακατεμένο όμως με κοπριά από βόδια, τη βουτσά. Το χωμάτινο αυτό δάπεδο του κατωγιού περνιόταν με μείγμα από ασβέστη, άμμο και παρτσελώνα (ηφαιστειακή γη με υδραυλικές ιδιότητες), τη λεγόμενη ασβεστοταράτσα. Υπήρχαν όμως και δάπεδα σε πιο εξελιγμένες μορφές, που ήταν βοτσαλωτά ή με σχιστόπλακες. Το δάπεδο του ανωγιού ήταν συνήθως ξύλινο.

Δώμα:

Είναι το βασικό δομικό μέρος όλου του σπιτιού και καθορίζει στην ουσία και την υπόλοιπη κατασκευή του. Ο φέρον οργανισμός του είναι τα δοκάρια, οι λεγόμενες τράβες, και τα μεσοδόκια. Τα μεσοδόκια χρησι-

μοποιούνται για να μειώσουν το άνοιγμα των δοκαριών και να ανακουφίσουν όλη την κατασκευή από τα φορτία του δώματος. Είναι χοντροί κορμοί δέντρων και στηρίζονται στις μεσοδοκιές, ειδικές εσοχές στην εσωτερική πλευρά των τοίχων. Πάνω από τα μεσοδόκια τοποθετούνται τα δοκάρια, που είναι χοντρά κλαδιά ή κορμοί, με διάμετρο 10-20 εκατοστών και μήκος 2,50-3,00 μέτρων. Τοποθετούνται σε απόσταση 20-40 εκατοστών. Οι άκρες όλων των ξύλων καίγονται μέχρι να καρβουνιάσουν, για να μη σαπίζουν. Τα δοκάρια και τα μεσοδόκια είναι συνήθως από σκληρό, ακατέργαστο ξύλο, όπως αυτό του πρίνου. Πάνω από τα δοκάρια μπαίνουν τα φιαλώματα ή προφίλια, που είναι σχίζες, δηλαδή κλωνιά δέντρων, διατομής 5-10 εκατοστών και ποικίλου μήκους, οι οποίες καλύπτουν τα κενά των δοκαριών. Πάνω από τις σχίζες στρώνονται ξεροί θάμνοι, τα φουντώματα. Οι θάμνοι αυτοί προστατεύουν το χώρο του σπιτιού από τα χώματα που θα έπεφταν από το δώμα. Οι σχίζες συχνά αντικαθίστανται από πλανισμένες σανίδες ή σχιστόπλακες, σε πιο προσεγμένες ή μεταγενέστερες κατασκευές.

Επειδή η επιφάνεια που δημιουργείται πάνω από τους θάμνους είναι πολύ ανώμαλη, ισοπεδώνεται με το στρώσιμο του πρώτου χώματος, που έχει πάχος 5-10 εκατοστά και ονομάζεται πηλορόδωμα. Το κοινό αυτό χώμα αφού στρωθεί βρέχεται με λίγο νερό, κοπανίζεται και τελικά ομαλοποιείται με το μυστρί. Επίσης με αυτό δίνουν την πρώτη κλίση για την απορροή των νερών, το ρέμα. Στη συνέχεια στρώνεται ειδικό χώμα, αργιλικής σύστασης, η λεπίδα ή δωματοχώμα,

το οποίο έχει θερμομονωτικές και στεγανωτικές ιδιότητες. Έχει πάχος 10-15 εκατοστά, κοπανίζεται με ειδικά κόπανα, τα δωματοκόπανα και κυλινδρίζεται με κυκλική πελεκητή πέτρα, τον κύλινδρο. Και αυτή η στρώση χώματος ακολουθεί το ρέμα. Ολόκληρη η κατασκευή του δώματος εγκιβωτίζεται με σειρά από λίθους στέψης, η οποία συγκρατεί τα νερά της βροχής και τα συγκεντρώνει στην κουτσουνάρα, δηλαδή την υδρορροή. Το νερό κυλά σε φαρδύ λούκι, διαμορφωμένο στο επίχρισμα, σαν πλατιά γλυφή στην πέτρα, την αναλειχάδα. Το δώμα έπρεπε να κατασκευαστεί χωρίς διακοπή, γι' αυτό και η εργασία αυτή γινόταν σε μέρα αργίας με τη βοήθεια φίλων και συγγενών.

Για τη διατήρηση της στεγανότητας του δώματος χρειαζόταν συντήρηση κάθε χρόνο. Έτσι στο τέλος του καλοκαιριού στρωνόταν νέα λεπίδα, αφού ξεριζώνονταν πρώτα τα άγρια χόρτα που είχαν φυτρώσει. Αυτό ήταν το λεγόμενο δωμάτισμα. Για το λόγο αυτό, το πάχος του χώματος πάνω στο δώμα φτάνει συχνά τα 30-35 εκατοστά. Κάθε 3-4 χρόνια αντικαθιστούταν ένα μέρος του χώματος με νέο και έτσι, με την προσθήκη αυτή, το βάρος του δώματος αυξάνεται, με αποτέλεσμα να λυγίζουν, να σελλώνουν τα μεσοδόκια και τα δοκάρια. Αυτή ήταν μάλιστα και η κύρια αιτία που τοποθετείται ο ξύλινος στύλος. Μετά από πολλά χρόνια γίνεται αφαίρεση όλου του χώματος και κατασκευή από την αρχή. Η διαδικασία αυτή ονομάζεται ξερόδωμα. Σε νεότερες κατασκευές οι σχίζες αντικαθιστώνται από σανίδες ή καλάμια, όπως προαναφέρθηκε, και το πληροδόωμα από λεπτό στρώμα σκυροδέματος.

Ανοίγματα:

Τα ανοίγματα ενός σπιτιού αποτελούν το πιο χαρακτηριστικό μορφολογικό στοιχείο ενός κτίσματος και επιτρέπουν την χρονολόγησή του με μια απλή εξωτερική εξέταση. Η διαδικασία δεν είναι πάντα απλή, καθώς η παράδοση στην Κρήτη έχει μεγάλη δύναμη και οι μορφές διατηρούνται συχνά για πολλούς αιώνες ή γιατί στη διάρκεια των χρόνων κατασκευάζονται προσθήκες που μπορούν να δημιουργήσουν σύγχυση.

Τα ανοίγματα στην Κρήτη διέπονται από τους ίδιους κατασκευαστικούς κανόνες. Στην αρχική τους μορφή, ήταν ελάχιστα με πολύ μικρές διαστάσεις. Έπειτα συναντώνται με λαξευμένα πέτρινα πλαίσια, τα πελέκια ή ρουκούνια. Τα υπέρθυρά τους είναι είτε ευθύγραμμα, είτε τοξωτά και βρίσκονται σε ύψος περίπου 1,80 μ. Η διαμόρφωση του υπέρθυρου και γενικά όλου του πλαισίου της πόρτας και των μικρών παραθύρων γίνεται με ιδιαίτερη φροντίδα και προσοχή. Ειδικά σε πιο εξελιγμένους τύπους κατοικιών, παρατηρούνται βενετσιάνικα στοιχεία μεταγραμμένα στα ανοίγματα, όπως βάσεις και επίκρανα στις παραστάδες της πόρτας και προσπάθειες για περίτεχνη διακόσμηση των υπέρθυρων. Το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται πιο έντονα στις εξώπορτες των αυλών, τις πορτέλλες. Η

21. Βαλλιάνος Χ., Κόκκορη Σ., «Κρητική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική», Μουσείο Κρητική Εθνολογίας, Βώροι, 1987

40. Χαρακτηριστική πορτέλλα.

41-43. Καλοδουλεμένα λαξευτά πέτρινα πλαίσια τονίζουν τα ανοίγματα στη λαϊκή κρητική αρχιτεκτονική.

πέτρα των ασβεστολιθικών βουνών της Κρήτης είναι άφθονη και εύκολη στην επεξεργασία της και έτσι αποτελεί υλικό που προσφέρεται για τέτοιες κατασκευές, ενώ βοηθάει στο να συνεχιστεί να γίνονται αυτές μέχρι και σήμερα. Τα κουφώματα κατασκευάζονται από ξύλο και είναι καρφωτά ή περαστά. Η πόρτες στηρίζονται στις στρούφιγγες, τους μεντεσέδες για το κρέμασμα των φύλλων τους. Το πάνω μέρος τους ανοίγει ανεξάρτητα και ονομάζεται από τους Κρητικούς πανωπόρτι. Με αυτό τον τρόπο δίδεται η δυνατότητα για φωτισμό και αερισμό, χωρίς να μπορούν να μπαίνουν τα ζώα μέσα στο σπίτι. Η πόρτες ασφαλίζουν με ξύλινους ογκώδεις σύρτες, τα μάνταλα.

Όσον αφορά στην εξωτερική όψη, οι παραστάδες είναι σπανίως μονοκόμματοι, αντιθέτως αποτελούνταν από τεμάχια λαξευμένου πωρόλιθου τοποθετημένα στο ύψος τους. Οι καμαρωτές πόρτες δεν έχουν κλειδί. Την καμάρα δημιουργούν δύο ή περισσότερα τμήματα τόξου. Τα ανάγλυφα πλαίσια είναι ισοπαχή, εκτός από τις τριγωνικές και νεοκλασικές μορφές που έχουν υπερυψωμένο ανώφλι. Συνήθως το πλαίσιο προεξέχει από τον τοίχο ένα με δύο εκατοστά και ο σοβάς σβήνει πάντα στην επαφή του με τη γένεση του πλαισίου. Το πλάτος του πλαισίου είναι πάντα το ίδιο στην όψη και εσωτερικά του ανοίγματος. Αντίθετα το κατώφλι δεν είναι ισόπαχο με το πλαίσιο, και προεξέχει στην όψη ένα με δύο εκατοστά από αυτό.

Όσο για την εσωτερική όψη, η κατασκευή του εσωτερικού πλαισίου είναι πανομοιότυπη για όλα τα

ανοίγματα εκτός από το ανώφλι που παρουσιάζει δύο μορφές. Το ξύλινο ανώφλι συναντάται κυρίως στα παλαιά κτίσματα, τα φτωχά ή τα πρόχειρα και αποτελείται από δύο ή τρία μαδέρια ενταγμένα στην τοιχοποιία. Το πέτρινο εσωτερικό ανώφλια είναι φαρδύ (30-35 εκατοστά) και σχηματίζει τόξο αποτελούμενο από δύο ή τρεις πωρόλιθους λαξευμένους με κλίση προς τα άνω. Οι παραστάδες κατασκευάζονται με την αργολιθοδομή και λαξεύονται με επιμέλεια μόνο οι λίθοι του πλαισίου, που τοποθετούνται έτσι ώστε να δημιουργούν ανοιχτό φάλτσο προς το εσωτερικό της οικίας. Το κούφωμα συνήθως ανοίγει προς τα μέσα. Τα κατώφλι μπορεί να είναι ξύλινο, αλλά συνήθως αποτελείται από φαρδείς πωρόλιθους. Το εσωτερικό δάπεδο είναι πάντα μερικά εκατοστά χαμηλότερα από το κατώφλι.

Στην λιθοδομή επεξεργάζονται όλα τα τμήματα των ανοιγμάτων. Τα γύρω μέρη των ανοιγμάτων λαξεύονται σε ντόπια υλικά, συνήθως πέτρες και έτσι διαμορφώνονται οι κάθετες πλευρές, οι λαμπάδες και το επιστέγασμά τους, το ανώφλι, που είναι ημικυκλικό ή ευθύγραμμο. Οι λαμπάδες που προορίζονται για μεγάλα ανοίγματα αποτελούνται από πολλά ανισομεγέθη τεμάχια, τα πελέκια, που χτίζονται επί τόπου. Αντιθέτως τα τμήματα των μικρών ανοιγμάτων κατασκευάζονται μονολιθικά.

Επίχρισμα, χρώμα:

Όταν τελειώσει η κατασκευή, οι πέτρινες τοιχοποιίες, από ξερολιθιά, λάσπη και κονίαμα σοβατίζονται συνήθως μόνο εσωτερικά με το πρώτο χέρι από ασβέστη, χοντρή άμμο και ψιλοκομμένο άχυρο ή τρίχες από κασίκα, για να «δέσει» το επίχρισμα και ένα δεύτερο χέρι από λεπτή άμμο και ασβέστη. Πάνω στους τοίχους μένουν οι μικρές αυλακώσεις από το μυστρί, οι οποίες δημιουργούν μια επιφάνεια ανάγλυφη, έντονα πλαστική, με ποικιλία σχημάτων και ενδιαφέρουσες φωτοσκιάσεις. Εξωτερικά οι τοίχοι μένουν τις περισσότερες φορές ανεπίχριστοι, κυρίως στα ορεινά καμαρόσπιτα. Έως την Τουρκοκρατία, όλες οι οικίες ήταν σοβατισμένες εξωτερικά. Με την οικονομική εξαθλίωση, το εξωτερικό σοβάτισμα περιορίστηκε στο αρμολόγημα γύρω από την κάθε πέτρα.

Στους παραδοσιακούς οικισμούς της Κρήτης το χρώμα συνήθως απουσιάζει. Κυριαρχεί το γκρίζο της πέτρας του σπιτιού και του βράχου, στον οποίο αυτό ακουμπάει. Αργότερα μόνο άρχισε να χρησιμοποιείται το άσπρο χρώμα του ασβέστη. Σήμερα όμως συναντάται συχνά και η ώχρα, το γαλάζιο και το τριανταφυλλί σε διάφορα χωριά, όπως στις Μαργαρίτες και στην Αργυρούπολη, αλλά κυρίως σε οικισμούς με νεοκλασικά χαρακτηριστικά, όπως είναι οι Αρχάνες.

Στο εσωτερικό του κρητικού σπιτιού, το χρώμα το δίνουν τα πολύχρωμα υφαντά, με το χαρακτηριστικό έντονο κόκκινο, τα οποία το διακοσμούν και του προσδίδουν ένα αίσθημα θαλπωρής και ζεστασιάς.

44

45

44. Μητάτο. Το χρώμα απουσιάζει σχεδόν από όλους τους παραδοσιακούς οικισμούς του Λασιθίου.

45. Αρχάνες. Πλούσιος σε χρώμα οικισμός.

Επιτυχημένα παραδείγματα αξιοποιημένων οικισμών: Άσπρος Ποταμός

Υπάρχουν παραδείγματα οικισμών τόσο στο νησί, όσο και παγκοσμίως που έχουν αξιοποιηθεί τόσο από ιδιώτες όσο και από το δημόσιο, χωρίς να αλλοιωθεί η φυσιογνωμία τους. Παρακάτω αναφέρεται ένας από αυτούς τους οικισμούς, ο Άσπρος Ποταμός, ο οποίος βρίσκεται στο νομό Λασιθίου και αξιοποιείται από ιδιώτη για τουριστική εκμετάλλευση.

ΑΣΠΡΟΣ ΠΟΤΑΜΟΣ

Ο Άσπρος Ποταμός αναφέρεται ως ο αρχαιότερος συνοικισμός της περιοχής των Πεύκων. Βρίσκεται ένα χιλιόμετρο βόρεια από τη θάλασσα και τον Μακρύ Γιαλό. Είναι χτισμένος μέσα σε μια κοιλάδα περιτοιχισμένη από επιβλητικούς βράχους. Η περιοχή είναι ιδιαίτερου φυσικού κάλους, συνδυάζει βουνό και θάλασσα και έχει αρκετό πράσινο για τα δεδομένα της περιοχής όπως πεύκα, ελιές και ξινόδεντρα. Πήρε το όνομα του από τον ομώνυμο ποταμό που τον διασχίζει και φέρει νερό μέχρι την άνοιξη. Εκεί καταλήγει και το φαράγγι των Πεύκων το οποίο ξεκινάει από το χωριό Πεύκοι.

Ο συνοικισμός υπάγονταν στον Δήμο Μακρύ Γιαλού και συνεπώς στην επαρχία Σητείας. Σύμφωνα με τους συνένωση των Δήμων με το σχέδιο «Καλλικράτη» προστέθηκε στο Δήμο Ιεράπετρας. Συνδέεται με το τμήμα του Ν.Ο.Α.Κ Μακρύ Γιαλός – Σητείας μέσω ενός στοιχειώδους τσιμεντόδρομου.

Διηγήσεις λένε ότι τα πολύ παλιά χρόνια ο οικισμός ήταν πολύ μεγάλος και οι κάτοικοι του αναγκάστηκαν να τον εγκαταλείψουν γιατί από τη θάλασσα είχαν συχνές επιδρομές και καταστροφές. Μετοίκησαν λοιπόν βορειότερα σε μέρη ορεινά, απόμερα και περισσότερο ασφαλή. Ως πρώτοι κάτοικοι της ορεινής περιοχής των Πεύκων αναφέρονται αυτοί του Άσπρου Ποταμού.

Όμως σε συζήτηση που είχαμε με την ΙΓ εφορία βυζαντινών δε φαίνεται να ασπάζονται αυτή τη θεωρεία διότι η απουσία οποιουδήποτε ναού δεν υποδηλώνει την ύπαρξη οικισμού αντίθετα μάλιστα υπογραμμίζει περισσότερο την εποχικότητα της κατοίκησης (Μετόχι).

Λογικά ισχύει η άποψη ότι επειδή στα τέλη του καλοκαιριού οι κάτοικοι των Πεύκων κατέβαιναν στην κοιλάδα για τη συγκομιδή, και κατά τη διάρκεια των χειμερινών μηνών οδηγούσαν το ζώα τους χαμηλά για να περάσουν τους πιο κρύους μήνες σε θερμότερο κλίμα, οι χωρικοί έχτισαν μικρά μετόχια προκειμένου να περνούν τις νύχτες με σχετική άνεση, δεδομένου ότι έμεναν μεγάλα διαστήματα στην κοιλάδα. Τα σπίτια αυτά χτίστηκαν από τη φυσική τοπική πέτρα και αποτελούνταν συνήθως από μόνο δύο δωμάτια - ένα για την οικογένεια και ένα για τα ζώα. Ίσως και να ήταν αυτός ο λόγος μαζί με το ανάγλυφο του εδάφους, που αποτέλεσαν στην ανάπτυξη του οικισμού σε τρία κομμάτια, τρεις τελείως ξεχωριστούς οικίσκους, διαφορετικού μεγέθους και χαρακτηριστικών.

46-49. Ο Ασπρος Ποταμός εξωτερικά.
50. Ο εσωτερικός χώρος ενός από των δωματίων.

Όπως αναφέραμε και παραπάνω, το ανάγλυφο του εδάφους με έντονες πτυχώσεις και η ύπαρξη του άσπρου ποταμού, δημιούργησαν τέσσερις συστάδες κτηρίων, που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν γειτονιές.

Η ανατολικότερη όλων που λειτουργεί με το όνομα «Άσπρος Ποταμός» χαρακτηρίζεται από πυκνότερη δόμηση, καθώς ένα κτίσμα αποτελεί συνέχεια του επόμενου. Η δεύτερη γειτονιά ανατολικά του ποταμού και δυτικά της πρώτης έχει περισσότερα αυτοτελή κτίσματα και λειτουργεί ως «White river cottage». Υπάρχει μία Τρίτη συστάδα κτισμάτων ανατολικά του ποταμού που δεν έχει εκμεταλλευτεί ακόμα .

Η τέταρτη γειτονιά δεν αποτελεί ενιαίο σύνολο τουριστικής εκμετάλλευσης αλλά ως επί το πλείστον απαρτίζεται από μεμονωμένες ιδιόκτητες παραθεριστικές κατοικίες δυτικοευρωπαίων πολιτών.

Η πορεία του Άσπρου Ποταμού δημιουργεί ένα φάραγγι που χρησιμοποιείται από τους ορειβατικούς Συλλόγους, ξεκινάει από το χωριό Πεύκοι και καταλήγει στη Παραλία του Μακρυγιαλού, αφού περάσει μέσα από τον οικισμό.

Ο οικισμός είναι ιδιαίτερος και μπορεί να χαρακτηριστεί θερινό θέρετρο καθώς αποτελείται από τουριστικά καταλύματα και παραθεριστικές κατοικίες κυρίως Δυτικοευρωπαίων. Σύμφωνα με την αυτοψία που διενεργήθηκε δεν διαθέτει καταστήματα, όπως δι-

αθέτουν ακόμα και οι μικρότεροι οικισμοί, ούτε καν ειδών πρώτης ανάγκης. Προφανώς οι ανάγκες καλύπτονται από το πολύ κοντινό χωριό της Ανάληψης. Επιπροσθέτως δεν υπάρχει καμία δημόσια υπηρεσία. Είναι περιοχή αμιγώς τουριστικής και εμπορικής εκμετάλλευσης.

Η ιδιαιτερότητα του οικισμού φαίνεται επίσης από την δύσκολη επικοινωνία μεταξύ των κτιρίων. Γίνεται κυρίως με δρόμο από τσιμέντο ή χωματόδρομο. Η πρόσβαση σε αυτόν από το επαρχιακό οδικό δίκτυο το δρόμο Σητείας-Ιεράπετρας γίνεται από ένα στοιχειώδη δρόμο τσιμεντοστρωμένο, πλάτους περίπου 2,5 μ. που καθιστά αδύνατη την ταυτόχρονη κίνηση δύο οχημάτων. Από το Δρόμο Μακρύ Γιαλού -Πεύκων υπάρχει καλύτερη σύνδεση αλλά μόνο στο ανατολικό τμήμα του.

Πρέπει να αναφερθεί ότι δεν είναι χαρακτηρισμένος οικισμός, ούτε έχουν οριστεί όρια και φυσικά δεν υπάρχει συνεκτικός ιστός. Ο παραπάνω χαρακτηρισμός αναφέρεται σε μεμονωμένα σύνολα ισόγειων κτισμάτων. Παλαιότερα άνηκε ολόκληρο το σύνολο των κτιρίων (τρεις συστάδες) ανατολικά του ποταμού στον Καραντινό Μανόλη όπως αναφέρθηκε από την κ. Χαλκιά Αλεξάνδρα. Στη συνέχεια αγοράστηκαν από την Χαλκιά Αλεξάνδρα και την Μαριέττα και Φωτεινή-Φρύνη Γραμματικά οι οποίες και μεταπούλησαν τη μεσαία συστάδα κτισμάτων στο Μαυράκη Βαγγέλη. Τα δύο παραπάνω κομμάτια ιδιοκτησίας της Χαλκιάς-Γραμματικά χαρακτηρίστηκαν ως παραδοσιακά

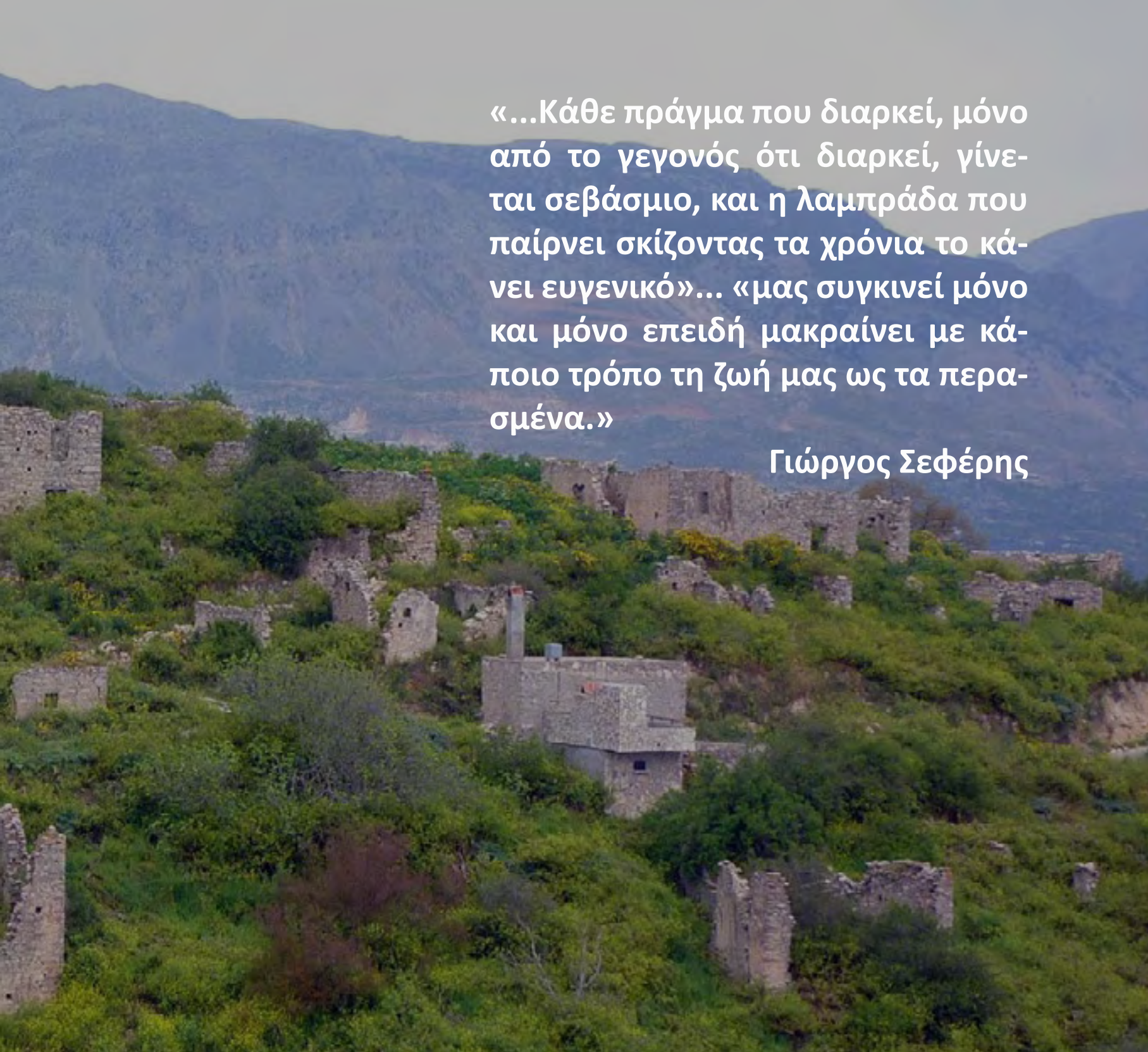
διατηρητέα σύνολα από το Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. σύμφωνα με το ΦΕΚ 1198/18-12-1986. Αργότερα και η μεσαία συστάδα κτιρίων ιδιοκτησίας Μαυράκη χαρακτηρίστηκε ομοίως με τα προηγούμενα με το ΦΕΚ 721/31-7-1987. Η ανατολικότερη ιδιοκτησία Χαλκιά-Γραμματικά και η ιδιοκτησία Μαυράκη ανατολικά του ποταμού είναι αυτές που χρησιμοποιούνται ως τουριστικά εναλλακτικά καταλύματα (όπως αναφέρθηκε και παραπάνω), καθώς δεν προσφέρουν ηλεκτρικό και θέρμανση ή κλιματισμό. Από την άλλη μεριά του ποταμού έχουν αγοραστεί μεμονωμένα κτίσματα κυρίως από Ευρωπαίους για ιδιοκατοίκηση και δεν έχουν χαρακτηριστεί, παρά το ότι έχουν αναστυλωθεί. Υπάρχει δίκτυο ύδρευσης καθώς και δίκτυο ΔΕΗ και ΟΤΕ.

Τόσο στα τουριστικά καταλύματα καθώς και στην πλειοψηφία των ιδιωτικών κατοικιών, ο αρχιτεκτονικός χαρακτήρας του συνοικισμού διατηρείται καθώς έχουν αναστυλωθεί με τα πρωταρχικά υλικά κατασκευής τους και φαινομενικά χωρίς να αλλάξει η μορφή τους. Αποτελούνται από σύνολο ισογείων κτισμάτων αντιπροσωπευτικό της τοπικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Τα κτίσματα είναι σε επαφή με λαβυρινθοειδή σχηματισμό και σε διάφορα επίπεδα. Το παίξιμο των όγκων) δημιουργεί μια θαυμαστή πλαστικότητα τέλεια προσαρμοσμένη στο φυσικό περιβάλλον όπως αναφέρει η τεκμηρίωση του ΥΠΕΧΩΔΕ. Η τοιχοποιία είναι λίθινη εμφανής. Η στέγαση γίνεται με δώμα. Τα ανοίγματα είναι μικρά ορθογώνια. Χαρακτηριστικά είναι τα πιθάρια στο δώμα που χρησιμεύουν για καμινάδες. Τα κουφώματα είναι ξύλινα.

Η αλλαγή χρήσης σε τουριστικά καταλύματα διαφορετικού τύπου από τα υπόλοιπα παρουσιάζει ενδιαφέρον αφού το τουριστικό προϊόν που προσφέρεται είναι πολύ ιδιαίτερο με δεσμούς στην παραδοσιακή κατοικία και ζωή του παρελθόντος με μόνη παραφωνία ίσως τις πισίνες που υπάρχουν στα καταλύματα «white cottage river» που κατά τα αλλά όμως έχει κτιστεί - ανακαινιστεί με μια οσμή από το παρελθόν και λειτουργεί χωρίς ρεύμα προσδίδοντας ένα ιδιαίτερο στυλ όπως και τα καταλύματα «άσπρος ποταμός». Έτσι αυτό το είδος πράσινου τουρισμού ισχύει σήμερα στον Άσπρο Ποταμό, έχει δώσει ζωή στην περιοχή που σε διαφορετική περίπτωση με την πάροδο των χρόνων δεν θα μπορούσε να οδεύει παρά σε μια συνολική ερήμωση. Σίγουρα επίσης, η χρήση των κτισμάτων ως τουριστικά καταλύματα ενός είδους τουρισμού που σέβεται και προωθεί την ίδια τη φύση τους, δεν μπορεί παρά να κριθεί θετική. Το κατά πόσο όμως η ιστορία που προωθείται δε θα αποτελέσει από ένα σημείο και μετά μουσειακό κομμάτι ή στείρα απομίμηση μιας παλιάς, ξεχασμένης πλέον κατάστασης, είναι κάτι πάνω στο οποίο αξίζει να αναρωτηθούμε. Το μόνο λοιπόν που μπορούμε να προτείνουμε είναι να μην υπάρξει χαρακτηρισμός και οριοθέτηση ως οικισμός της περιοχής αλλά να οριοθετηθεί η περιοχή ως μια ζώνη που επιτρέπεται χαμηλή δόμηση μόνο κτίσματα στον ίδιο ρυθμό με τα υπάρχοντα ήδη τύπου παραδοσιακών μετοχιών (ισόγεια λιθόκτιστα κτίσματα) που θα πληρούν προδιαγραφές πράσινης ανάπτυξης.

51. Ο οικισμός Ράφτης είναι ένα ερειπωμένο και ακατοίκητο χωριό από τα μέσα του 20ου αιώνα.

«...Κάθε πράγμα που διαρκεί, μόνο από το γεγονός ότι διαρκεί, γίνεται σεβάσμιο, και η λαμπράδα που παίρνει σκίζοντας τα χρόνια το κάνει ευγενικό»... «μας συγκινεί μόνο και μόνο επειδή μακραίνει με κάποιο τρόπο τη ζωή μας ως τα περασμένα.»

Γιώργος Σεφέρης

Η περιδιάβαση στα εγκαταλελειμμένα χωριά είναι μια άσκηση εμπειρικής μάθησης που δεν οδηγεί κατ' ανάγκην σε συγκροτημένη γνώση. Ανακαλύπτεις τα πιο απόκρυφα μυστικά των σπιτιών, καθώς έχουν μισοξεγυμνωθεί από την επιδερμίδα τους: τους μισοπεσμένους σοβάδες, τα ξεφτισμένα σανίδια, τα κομμάτια των στεγών και των δωμάτων που ξετρυπήθηκαν και αποκρυπτογραφούν σε “τομή” μια ξεχασμένη μαστορική. Ένα παιγνίδι μνήμης – λήθης, προβολής στο παρόν (το κατασκευασμένο) και προβληματισμού για το μέλλον.²²

«Αυτοί οι οικισμοί υπήρξαν πραγματικότητα αυτοί που έχει διάρκεια», όπως θα ανέφερε ο Γκράσι. Διδάσκουν την απλότητα, την σαφήνεια, το ήθος. Δεν υπήρξαν μόνο ως μαρτυρία ενός παρελθόντος, αλλά αποτελούν μια δεξαμενή παραδειγμάτων.

Πρόκειται για το μοναδικό τρόπο που τα κτίσματα συνδιαλέγονται με τη φύση την τοπογραφία και το κλίμα αλλά επίσης για τη συμπύκνωση, την εμμονή στο ουσιαστικό, στο απαραίτητο, τη μη ανάλωση με το περιττό. Τα κτίσματα αυτά αποτελούν την απλή έκφραση μιας σύνθετης σκέψης. Πρόκειται για την απλότητα ως τρόπο ζωής, ως τακτοποίηση και ορισμό των καθημερινών τελετουργιών και των αναγκών της ύπαρξης. Την απλότητα ως μία ηθική διάσταση που καθαρίζει το πνεύμα και προσφέρει αίσθηση ηρεμίας. Τα κτίσματα αυτά συμβάλλουν στην προσπάθεια αναζήτησης του «ελάχιστου», του απερίττου (minimum).

22. Κίζης, Γιάννης, «ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ: ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ; ΠΑΡΑΤΑΣΗ ΖΩΗΣ ; ΑΙΜΟΔΟΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΣΥΝΘΕΣΗ;», ΤΕΕ Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Άγιος Νικόλαος, 2008

Προσφέρουν νέες δυνατότητες στη δημιουργική εργασία. Ο διάλογος που συνιστούν με τη φύση έχει άμεση σχέση με την υλικότητά τους. Δημιουργήθηκαν από τα υλικά της και καταρρέοντας επιστρέφουν σε αυτήν και αφομοιώνονται. Υπήρξαν αρχιτεκτονήματα μιας μακροχρόνιας εμπειρίας τεχνητών, μαστόρων που μέσα από τη δοκιμή βελτίωναν τις μεθόδους κατασκευής.

Τι άραγε αναγνωρίζει το σύγχρονο άτομο στους παραδοσιακούς οικισμούς σήμερα; Πώς προσλαμβάνει την έννοια παράδοση; Το τεκμήριο, στη συγκεκριμένη περίπτωση ο οικισμός, δεν συνιστά ένα (ακατέργαστο) υλικό, αντικειμενικό και απτό, αλλά εκφράζει την εξουσία της κοινωνίας του παρελθόντος πάνω στη μνήμη και στο μέλλον.²³

Η ιστορία διαβάζεται κάθε φορά με την απόσταση και τις εμπειρίες της κάθε εποχής. Δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά είναι εργαλείο κατανόησης του παρόντος που μας βοηθά να σχεδιάσουμε το μέλλον. Οι αναγνώσεις και ερμηνείες του υλικού της αρχιτεκτονικής, του ιστορικού της υλικού, μας βοηθάει να κατανοήσουμε αιτίες και νοήματα και με τη σειρά μας να νοηματοδοτήσουμε νέες ιδέες και μορφές.

Η Ετιά αποτελεί έναν οικισμό ο οποίος εγκαταλείφθηκε. Ταυτόχρονα, καθώς οι ανάγκες του Ινστιτούτου Μελετών Ανατολικής Κρήτης (INSTAP) αυξάνονται, όπως και η έκταση των ανασκαφών του στο νομό, η

23. Jacques Le Goff

Ετιά φαντάζει ιδανικό σημείο για τη δημιουργία της μόνιμης και σταθερής βάσης του ινστιτούτου, δίνοντας ταυτόχρονα ζωή στον οικισμό της Ετιάς.

Για την αναβίωση του οικισμού απαιτείται ένα συντομισμένο πλαίσιο ενεργειών, που στόχο θα έχει την συνολική και ταυτόχρονη επανενεργοποίηση όλων των μηχανισμών, των φαινομένων και των δυνάμεων που τους μορφοποιούν. Η πολυπλοκότητα τέτοιου είδους επεμβάσεων, αλλά και η ανάγκη για εξεύρεση λύσεων υλοποιήσιμων και βιώσιμων σε μακροπρόθεσμη βάση, καθιστούν απαραίτητη την διατύπωση μεθοδολογίας.

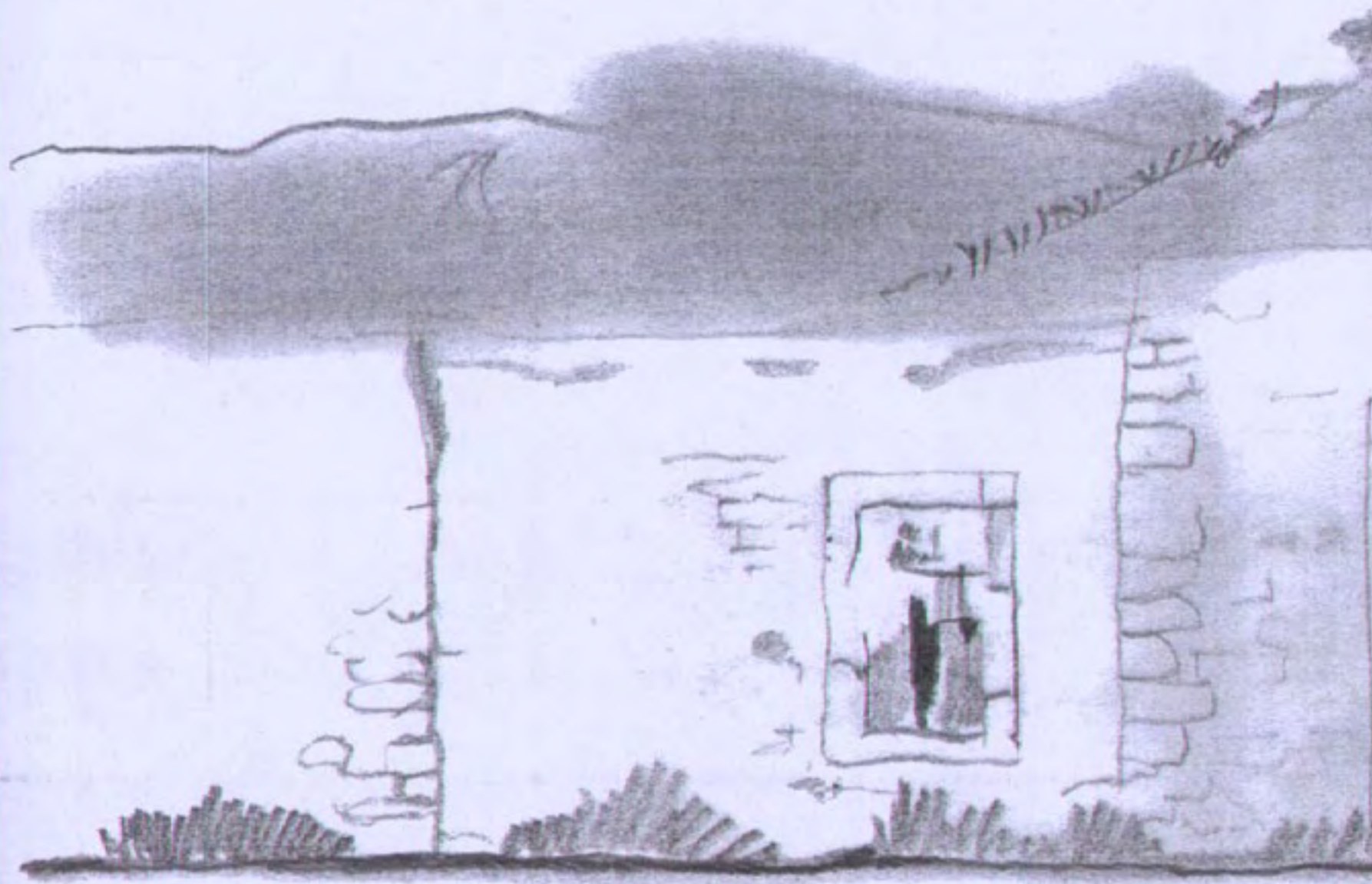
Η μεθοδολογία αυτή, εξελίσσεται σε τέσσερις κλίμακες: χωροταξική (σχέσεις με τον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο), κλίμακα Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου (επι-

σήμανση των κύριων χαρακτηριστικών του οικιστικού συνόλου), κλίμακα Πολεοδομικής Μελέτης (αστική τυπολογία) και αρχιτεκτονική κλίμακα (φυσική κατάσταση, τυπολογία και μορφολογία των κτισμάτων). Παράλληλα, διαρθρώνεται σε δύο επίπεδα: την ανάλυση – τεκμηρίωση και την πρόταση - σύνθεση.

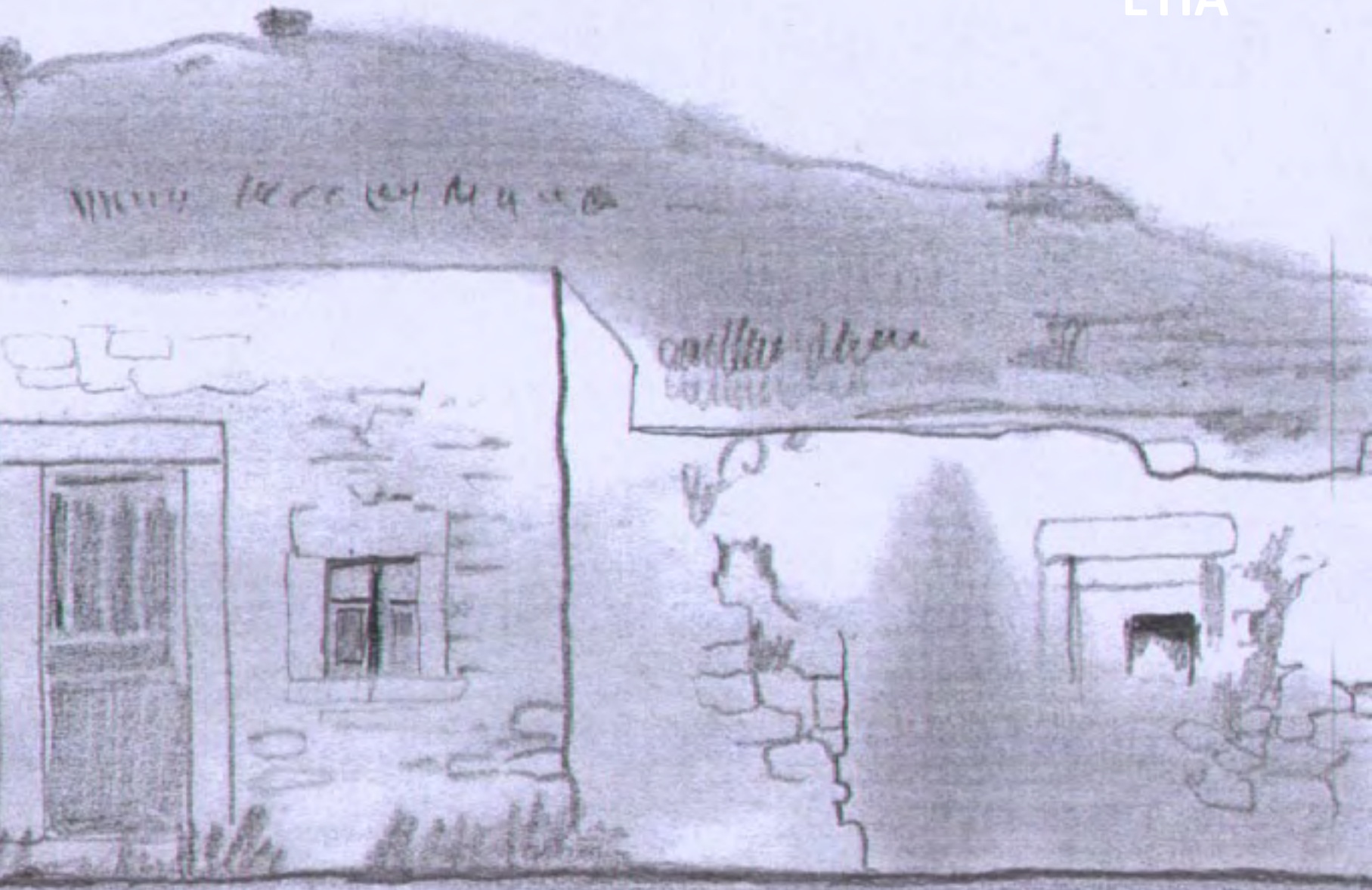
Ξεκινώντας την ανάλυση, πρέπει να διερευνηθούν οι σχέσεις του οικισμού με το φυσικό ή ανθρωπογενή ευρύτερο γεωγραφικό χώρο, ενώ ιδιαίτερα για ιστορικούς οικισμούς, είναι απαραίτητη η μελέτη της διαχρονικής τους εξέλιξης. Στη συνέχεια, οφείλουμε να επισημάνουμε τα κύρια χαρακτηριστικά του οικιστικού συνόλου: ιστορικά στοιχεία, κοινωνικά, δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά, καθώς και βασικά πολεοδομικά χαρακτηριστικά.

52. Χάρτης του νομού Λασιθίου. Με κόκκινη κουκκίδα σημειώνεται η τοποθεσία της Ετιάς, ενώ σε μπλε κύκλους βρίσκονται οι τοποθεσίες των μεγαλύτερων πόλεων του νομού: Ιεράπετρα (27602 κάτοικοι), Άγιος Νικόλαος (27074 κάτοικοι), Σητεία (18318 κάτοικοι)

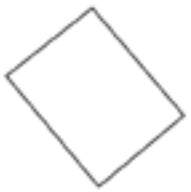

ETIA

520

500

Ετιά
Κλίμακα 1:1000

Η Ετιά είναι ένας εγκαταλειμμένος μεσαιωνικός οικισμός, 31 χιλιόμετρα νότια της Σητείας και σε υψόμετρο 509 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας. Βρίσκεται κοντά στους Αρμένους και το Χανδρά, γεωργικά χωριά, απλωμένα σε εύφορο οροπέδιο. Στην περιοχή υπάρχουν σημαντικά βενετικά και βυζαντινά ερείπια.

Το χωριό αυτό αποτέλεσε κατά την Ενετοκρατία φέουδο της οικογένειας De Mezzo που έκτισε μια τριώροφη έπαυλη – πύργο η οποία σώζεται και σήμερα γνωστή ως «Σεράγιο».

Ο οικισμός της Ετιάς παρουσίασε μεγάλη ακμή τους τελευταίους αιώνες της βενετοκρατίας (τέλη 15ου – 17ου αιώνα). Στην απογραφή του Barrozi (1577), αναφέρεται Etea, όπως και στην απογραφή του Καστροφύλακα (1583) Etea, με 564 κατοίκους. Μετά την Τουρκική κατάκτηση (1645) στα βενετικά σπίτια κατοίκησαν τούρκικες οικογένειες. Στην απογραφή Σταυράκη (1881): 94 μωαμεθανοί και 18 χριστιανοί κάτοικοι. Μετά το 1899, η Ετιά ερημώθηκε ενώ κατεδαφίστηκαν όλα τα τούρκικα σπίτια.

Τα κτίρια που έχουν απομείνει στον οικισμό είναι τα μικρότερα και απλούστερα, μια που τα μεγαλύτερα, που βρίσκονταν κοντά στην έπαυλη, κατεδαφίστηκαν μετά το 1899.

Η κοινωνία της Ετιάς:

Το νοταριακό κατάστιχο (βιβλίο συμβολαίων) του συμβολαιογράφου παπά Γιάννη Χασαπλάδη Ρουσοψείρη από την Ετιά (1609-1617) , το μοναδικό σωζόμενο, μας δίνει πληθώρα πληροφοριών για τη ζωή και την κοινωνία του χωριού. Εκτός από την άρχουσα τάξη, τους φεουδάρχες, τα δικαιοπρακτικά έγγραφα παρέχουν πληροφορίες για τους κατοίκους, που ασχολούνταν με την γεωργία (παραγωγή κρασιού, σιτηρών, λαδιού και δευτερευόντως οπωροκηπευτικών) και την κτηνοτροφία.

Απαντώνται τουλάχιστον 5 ιερωμένοι κάποιοι από τους οποίους ασκούσαν παράλληλα το συμβολαιογραφικό επάγγελμα ή αναλάμβαναν την επίλυση διαφορών, την εκτίμηση αντικειμένων ή τέλος λειτουργούσαν ως εκπρόσωποι του χωριού τους (capì del casale). Επίσης πληροφορούμαστε για επαγγελματίες, τεχνίτες και μαστόρους που δραστηριοποιήθηκαν στα όρια της Ετιάς ή γενικότερα στην περιοχή.

Οι Ετιανοί μιλωνάδες εκμεταλλεύονταν νερόμυλους στην περιοχή Αδρομύλους, στον ποταμό της Αγίας Μαρίνας, στη Ζάκρο. Στην αγροτική κοινωνία της Ετιάς υπήρχε ένας πεταλωτής (μαρισκάλκος), ένας σιδεράς (χαρκιάς), για την κατασκευή και επισκευή των εργαλείων και των οικιακών σκευών, χτίστες (μουράροι) για την κατασκευή των κατοικιών, καθώς και ένας ράφτης.

Οι μάστορες αυτοί αναλάμβαναν την εκτίμηση των αντικειμένων της τέχνης τους, σε περίπτωση αγοραπωλησίας ή προικοδοσίας. Την εκτίμηση της αξίας γυναικείων ενδυμάτων, κοσμημάτων κλπ των προικών, αναλάμβαναν γυναίκες, οι μαστόρισσες.

Ειδικό ρόλο στην αγροτική κοινωνία της Ετιάς, και κάθε χωριού της Κρήτης, είχε ο γραμματέας του φεουδάρχη, ο οποίος ερχόταν σε επαφή με τους αγρότες και ρύθμιζε τις σχέσεις τους με τον κύριό τους.

Σημαντικό ρόλο είχαν οι εκτιμητές (στιμαδόροι), που ορίζονταν τρεις από κάθε συμβαλλόμενο μέρος, για τον καθορισμό της τιμής των κτημάτων στις αγοραπωλησίες. Στο κατάστιχο της Ετιάς μαρτυρείται η ύπαρξη δύο ζωγράφων (σγουράφων): του δάσκαλου Δημήτρη Χαρκιόπουλου από το Λουτράκι, και του παπά κυρ Μανέα Σαβή, από την Σητεία ή το χωριό Επισκοπή. Από το νοτάριο (συμβολαιογράφο) του Χανδρά αναφέρεται και τρίτος, ο σγουράφος Νικήτας Πελεκάνος, πιθανότατα κάτοικος Ζήρου.

Τέλος στο κατάστιχο του Ρουσοψείρη, παρέχονται τα ονόματα 17 άλλων νοταρίων της περιοχής, τα κατάστιχα πολλών από τους οποίους δε σώζονται.

Οι σχέσεις και οι επαφές των κατοίκων της Ετιάς, εκτείνονται στα γύρω χωριά, και σπάνια στις κοντινές πόλεις, Σητεία και Ιεράπετρα. Οι οικισμοί των «Αρμενοχαντράδων» διέθεταν μετόχια στα ανατολικά παράλια, όπου οι κάτοικοι διέμεναν εποχιακά.

Στους γάμους, το ανδρόγυνο προέρχεται κατά κανόνα από γειτονικά χωριά. Η προίκα περιοριζόταν συνήθως σε αμπέλι(α), σπίτι μονόχωρο (τριών ή τεσσάρων μεσοδοκιών) ή το πολύ με δύο δωμάτια, χωράφια για σπορά και περβολοσώχωρα, με κάποια οπωροφόρα δέντρα. Οι ελιές, είχαν περιορισμένη καλλιέργεια. Επιπλέον, ως προικιά δίνονταν ρούχα, λευκά είδη (σεντόνια και πετσέτες) και είδη οικοσκευής, όπως πιθάρια, κρασερά ή του καρπού, (για κρασί ή για καρπούς) σιδεροτσιάκαλα (σιδερένιες κατσαρόλες), χαρκώματα (τηγάνια και καζάνια).

Σπάνια είναι η αναφορά σε κοσμήματα όπως κολαΐνα, λαιμός μαργαριτάρι, λαιμός ντοντίνια κ.ά. (περιδέριο, κολιέ μαργαριταριών, κολιέ με χάντρες κ.ά.) και πολύτιμα αντικείμενα, όπως αργυρές κούπες που δίνονταν για εγγύηση εξόφλησης χρεών ή για την πληρωμή ζώων και κτημάτων.

Ναοί του οικισμού

Ο δίκλιτος ναός της Αγίας Αικατερίνης, με αναγεννησιακή μορφολογία και εκλεπτυσμένη ανάγλυφη διακόσμηση. Στα βορειοδυτικά υπάρχουν επάλξεις από παλιότερη κατασκευή, άγνωστης χρήσης.

Ο μονόκλιτος ναός του Αγίου Ιωάννη, με πλούσιο λαϊκότροπο λιθανάγλυφο.

Ο ερειπωμένος βυζαντινός ναός του Αγίου Κωνσταντίνου, με ίχνη τοιχογραφιών στο εσωτερικό των τοίχων του.

Το μονόκλιτο ερειπωμένο ναύδριο του Αγίου Αθανασίου, 30 μέτρα πίσω από την Έπαυλη, στη θέση «Μοναστηράκι».

Ο ερειπωμένος ναός της Παναγίας, περιόδου βενετοκρατίας, στο μέσον του οικισμού, με μέγεθος και επιμελημένη κατασκευή που μαρτυρούν ότι ήταν από του κεντρικότερους ναούς του οικισμού.

53

54

55

53-55. Ετιά

61

62

63

64

56-64. Ετιά

Η έπαυλη των De Mezzo²⁴

Η έπαυλη των De Mezzo βρίσκεται στο κέντρο της ορεινής Σητείας, στην είσοδο του οροπεδίου των Αρμενοχαντράδων. Είναι ένα από τα λίγα διατηρούμενα δείγματα κοσμικής αρχιτεκτονικής της Βενετοκρατίας σε αγροτικό χώρο και δεσπόζει στο φυσικό περιβάλλον και στον παρακείμενο οικισμό.

Ο οικισμός της Ετίας έφθασε στο απόγειο της ακμής του κατά τους δύο τελευταίους αιώνες της Βενετοκρατίας (τέλη 15ου - 17ου αι.), με 564 κατοίκους το 1583. Μαζί με τα άλλα 4 χωριά του οροπεδίου, τους Αρμένους, το Χαντρά, τη Βόιλα, τη Ζήρο και τα μετόχια τους, αποτέλεσαν μια ανθηρή οικιστική ενότητα μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα.

Δε διαθέτουμε ακριβή τεκμηρίωση σχετικά με το χρόνο ανέγερσης και τον κτήτορα της έπαυλης. Ο Giuseppe Gerola αναφέρει ως ιδιοκτήτες της έπαυλης την οικογένεια De Mezzo, με βάση τα οικοσημα

24. Χρονάκη, Δάφνη, «Οι εργασίες αναστήλωσης της έπαυλης των de Mezzo στην Ετία Σητείας», Αρχαιολογικό έργο Κρήτης 2, Ανδριανάκης Μιχάλης(επιμ.), Βαρθαλίτου Πετρούλα(επιμ.), Τζαχίλη Ίρις (επιμ.), Πανεπιστήμιο Κρήτης – Τμήμα ιστορίας – αρχαιολογίας ΥΠ.ΠΟ.Τ – 28η εφορεία βυζαντινών αρχαιοτήτων – αρχαιολογικό ινστιτούτο κρητολογικών σπουδών, Ρέθυμνο, 2012

της πρόσοψης. Η πρόσφατη μελέτη των αρχειακών πηγών, και συγκεκριμένα των καταστίχων των νοταρίων των οικισμών, μας έδωσε τα παρακάτω, νέα δεδομένα. Οι αναφορές στον Pero De Mezzo και τον γιο του, Marco De Mezzo, ισχυρούς παράγοντες του τόπου, καθώς και στην κύρια κατοικία τους στους Βαβέλους, είναι πυκνές στο διάστημα από το 1580 ως το 1610. Ωστόσο, απουσιάζουν αρχειακές ειδήσεις σχετικές με την κατοικία των Mezzo στην Ετία. Μέχρι το θάνατο του Marco De Mezzo, το 1609-1610, δεν έχουμε κανένα στοιχείο για οικοδομική δραστηριότητα ούτε αναφορά στην οικία της Ετίας. Αυτό μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι δεν υπήρχε σημαντική αλλαγή στην προϋφιστάμενη κατοικία της οικογένειας, δηλαδή το πυργόσπιτο, που αποτελεί τον κεντρικό πυρήνα της μετέπειτα έπαυλης.

Μετά το θάνατο του Marco De Mezzo το 1609-1610, τη διαχείριση της περιουσίας ανέλαβε ο άνδρας της εγγονής του, Πιαγκέτας, ο condottiere Antonio Dandolo. Δραστήριος και ισχυρός φεουδάρχης, αποτέλεσε τη νέα ηγετική προσωπικότητα, έγινε ο αρχηγός της οικογένειας και εμφανίζεται με πλήθος δραστηριοτήτων και αξιωμάτων για τρεις σχεδόν δεκαετίες (Βιολιδάκης & Χρονάκη 2008, Σιδηρόπουλος, Δρακάκης, Βιολιδάκης & Κατηφόρη 2008).

Η συγγένεια των αρχιτεκτονικών στοιχείων της έπαυλης με εκείνα της Μονής της Κυρίας Ακρωτηριανής (σήμερα γνωστής ως Μονής Τοπλού) που ανακαινί-

65

66

67

68

65-66. Η έπαυλη των De Mezzo.

67-68. Από τις εργασίες που έγιναν το 2008 στην έπαυλη: οι εργασίες στο δώμα,

στηκε το 1624, και της κοντινής μονής της Αγίας Σοφίας, της οποίας οι πτέρυγες κελλιών και η επέκταση του ναού κατασκευάστηκαν το 1634, επιτρέπουν την αναγνώριση ενός κοινού μοντέλου, και πιθανολογούν ακόμη και την ύπαρξη κοινού συνεργείου κατασκευής. Είναι επιπλέον γνωστό ότι οι οικογένειες Mezzo και Dandolo είχαν στενές σχέσεις με τον ηγούμενο της Κυρίας Ακρωτηριανής, Γαβριήλ Πεντόγαλο, και είχαν χρηματοδοτήσει την ανακατασκευή της μονής. Με τα δεδομένα αυτά, μπορούμε να τοποθετήσουμε την κατασκευή της τελικής μορφής της έπαυλης μεταξύ του 1620 και του 1635.

Η αποτύπωση της έπαυλης και η μελέτη της αρχιτεκτονικής της οφείλονται στην αείμνηστη Νίκη Κριτσωτάκη, που από το 1974 μέχρι το θάνατό της το 1998, αποτύπωσε, σχεδίασε και μελέτησε το μνημείο, συνέταξε την πρώτη πρόταση αποκατάστασης και επέβλεψε τις μέχρι τότε εργασίες. Στην ανακοίνωσή της στο Η' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο παρουσίασε με πληρότητα τα μέχρι τούδε γνωστά στοιχεία, ανέλυσε τις φάσεις και σχολίασε αναλυτικά τον εξαιρετο λιθανάγλυφο διάκοσμο των όψεων και των εσωτερικών χώρων (Κριτσωτάκη 2000). Συνοπτικά:

1η φάση: Χρόνος ανέγερσης της πρώτης φάσης, στον πυρήνα του σημερινού κτηρίου, μπορεί να θεωρηθεί το τέλος του 15ου αι. Πρόκειται για συμπαγές διώροφο πυργόσπιτο, ορθογωνικής κάτοψης, με λίγα ανοίγματα και με κατακόρυφους τοίχους, τυπικά αντίστοιχο με τα υπόλοιπα πυργόσπιτα-οχυρές οικίες που συνα-

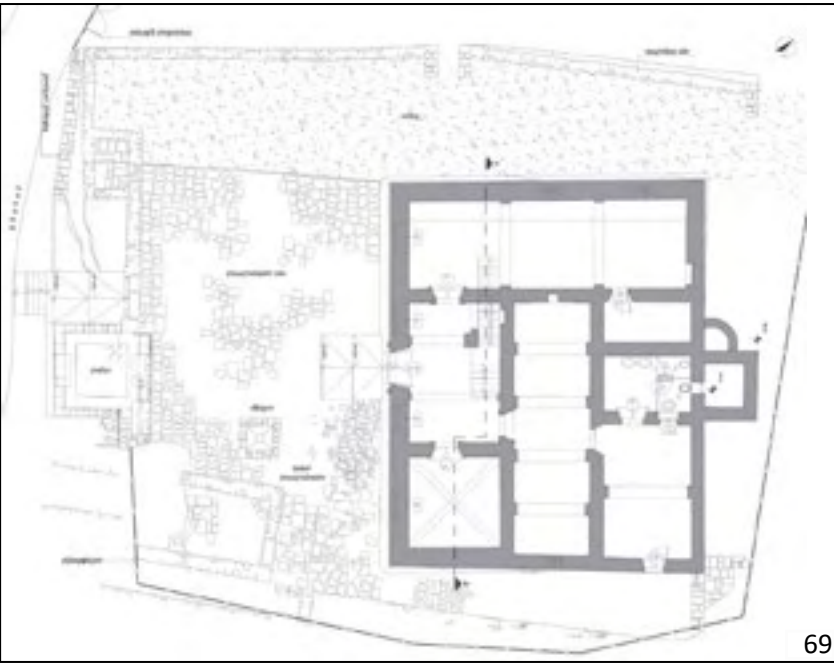
ντούμε σε ολόκληρη την Κρήτη.

Διακρίνονται οι αρμοί του κτηρίου στη δυτική όψη και στον πρώτο όροφο. Μία πολεμίστρα σώζεται στη νότια όψη και διατηρούνται ίχνη από τις άλλες δύο στο εσωτερικό.

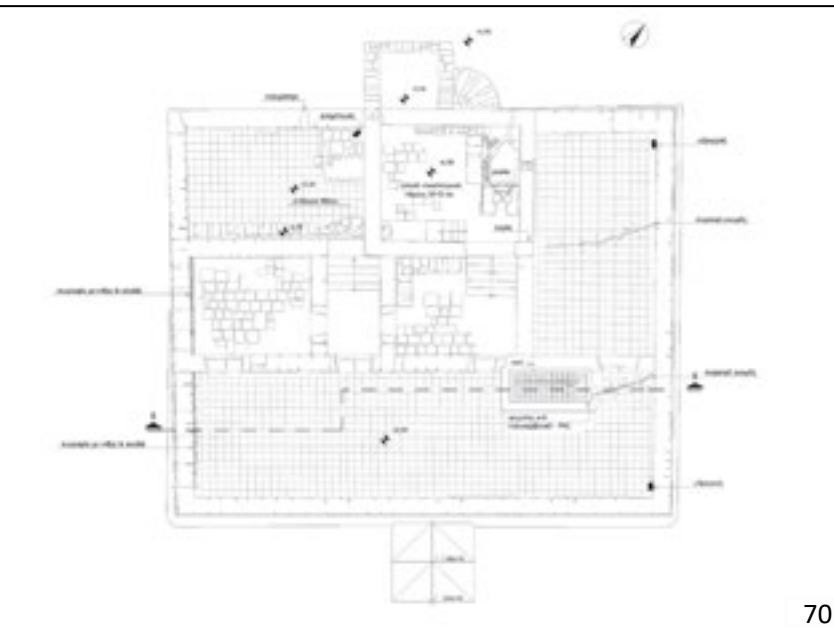
2η φάση: Η σημερινή μορφή με τα πλούσια αναγεννησιακά στοιχεία ανάγεται στις αρχές του 17ου αι. (περί το 1620-1635). Η δεύτερη αυτή φάση περιλαμβάνει την επέκταση προς νότια, ανατολικά και βόρεια, καθώς και τον όροφο (*riano nobile*). Έχει φρουριακό χαρακτήρα εξωτερικά, με κάτοψη σχεδόν τετράγωνη, και με επιβλητική κύρια είσοδο στη νότια πλευρά. Οι ανάγλυφες αντωπές μορφές (χίμαιρες) με ανθοφόρους βλαστούς υποβαστάζουν το οικόσημο των De Mezzo. Η πρόσοψη ήταν διώροφη, ενώ η οπίσθια ζώνη, με δωμάτια χαμηλότερου ύψους, είχε τρεις στάθμες. Στεγαζόταν με τετράριχτη κεραμοσκεπή στέγη, κατ' αναλογία με πολλά μέγαρα που σώζονται στην Ιταλία. Αυτό προκύπτει και από τις μαρτυρίες για την καταστροφή κατά τις εχθροπραξίες του 1828.

Ο αύλειος χώρος διαμορφώνεται σε δύο επίπεδα και περιβάλλεται από ψηλό αναλημματικό τοίχο προς τα ανατολικά. Από τις θολωτές αποθήκες (*magazzini*) προς δυτικά σώζονται μόνο οι τοίχοι.

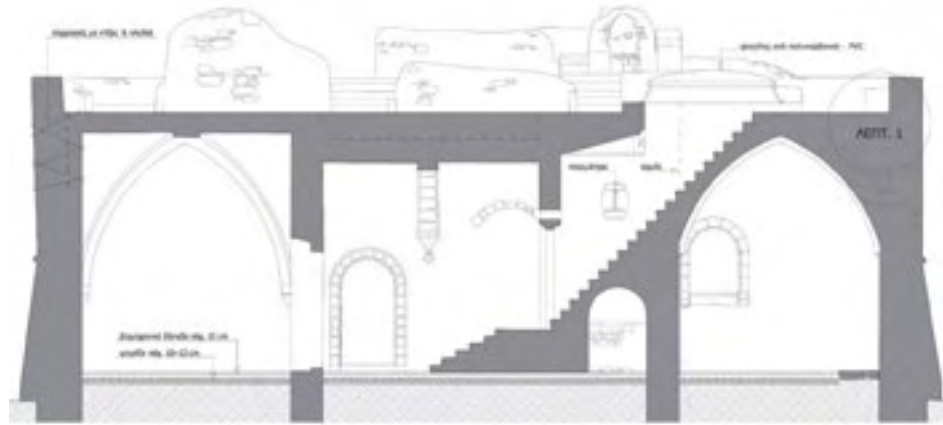
Η τυπολογία της έπαυλης των De Mezzo δεν έχει αντιστοιχίες με καμιά από τις σωζόμενες βενετσιάνικες επαύλεις της Κρήτης (π.χ. τη Βίλα Ροτόντα στις Κα-

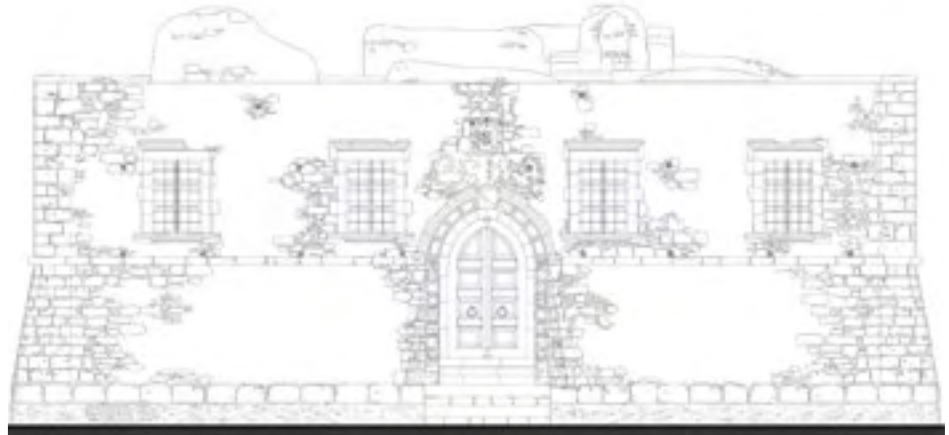
69

70

71

72

- 69. Κάτοψη έπαυλης.
- 70. Κάτοψη δώματος έπαυλης.
- 71. Τομή.
- 72. Όψη.

λάθαινες, τη Βίλα Τρεβιζάν στα Τραβαζιανά, τη Βίλα Κλόντιο στο Χρωμοναστήρι). Παρουσιάζει ομοιότητες μόνο σε επιμέρους στοιχεία, όπως τα ανοίγματα της βίλας Τρεβιζάν ή το θύρωμα της βίλας στο Πίκρι, που οφείλονται στα κοινά τους πρότυπα.

Όλα τα αρχιτεκτονικά στοιχεία της έπαυλης στην εκτεταμένη της μορφή της δεύτερης φάσης, μαρτυρούν γνώση και επαφή με τα επίκαιρα αρχιτεκτονικά ρεύματα στη μητρόπολη Βενετία, όπου μετά το 1530 η εισδοχή των μορφών της ώριμης Αναγέννησης χαίρει γενικευμένης αποδοχής.

Η χρήση σε λιθανάγλυφα των μυθολογικών μορφών, των προσωπείων και των διακοσμητικών θεμάτων, μαρτυρεί τη γνώση και χρήση των αντίστοιχων σχεδίων σε χαρακτηριστικά, με προέλευση την Ιταλία αλλά και τις βορειοευρωπαϊκές χώρες (Γερμανία, Φλάνδρα), όπου τα προσωπεία ήταν προσφιλές θέμα (Κριτσωτάκη 2000, 351-352).

3η φάση: Μετά την τουρκική κατάκτηση και την αποχώρηση των Βενετών, Τούρκοι αξιωματούχοι εγκαταστάθηκαν στην έπαυλη. Τελευταίος απόγονός τους υπήρξε ο γνωστός, για τις θηριωδίες κατά των χριστιανών, Μεμέτακας Μπαλουξής, ο επονομαζόμενος Σεραγιανός, υποδιοικητής Σητείας με έδρα τον Χανδρά. Η έπαυλη είναι μέχρι σήμερα γνωστή με την ονομασία Σεράγιο ή Σεράι.

Η τρίτη κατασκευαστική φάση, της Οθωμανικής περι-

όδου, περιλαμβάνει προσθήκες και μετασκευές, καθώς και τις εγκαταστάσεις του λουτρού στο ανώγειο και τις αποχετεύσεις.

Το κτήριο, παρά τις ζημιές που υπέστη από το σεισμό του 1815, φαίνεται ότι σωζόταν ακέραιο μέχρι το 1828, όταν οι Τούρκοι, πιεζόμενοι από τους χριστιανούς επαναστάτες, οχυρώθηκαν μέσα σε αυτό για να σωθούν. Σφοδρές μάχες έλαβαν χώρα στην Ετία με κατάληξη τη σφαγή των Τούρκων. Μετά την αποχώρησή τους, οι επαναστάτες εφόρμησαν στο κτήριο, αφαίρεσαν την ξύλινη στέγη και προκάλεσαν σοβαρές ζημιές.

Στο σεισμό του 1856, που έπληξε με ιδιαίτερη ένταση την επαρχία της Σητείας, φαίνεται ότι κατέπεσε μεγάλο μέρος των τοίχων του ορόφου και των εξωτερικών του κτισμάτων. Μετά την επανάσταση του 1897 αφαιρέθηκαν λίθινα μέλη του και άφθονο οικοδομικό υλικό για την ανέγερση ναού της περιοχής.

Στην κατάσταση αυτή παρέμεινε το μνημείο επί δεκαετίες, με περιστασιακή χρήση σταυλισμού ζώων, ενώ συνεχιζόταν η αφαίρεση των λαξευτών κυρίως λίθων.

Το κτήριο αγοράστηκε το 1959 από την Αρχαιολογική Εταιρεία για λογαριασμό του Ελληνικού Δημοσίου και κηρύχθηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο (Π.Δ. 18-2-1959, ΦΕΚ 60/1959). Μετά την αγορά του έγιναν κατά πάσα πιθανότητα οι κατεδαφίσεις των επικρεμάμενων υψηλών τοίχων του πρώτου ορόφου.

Η κατάσταση του οικισμού σήμερα

Όπως προαναφέρθηκε, δε μπορούμε να σχολιάσουμε το πώς ήταν ο οικισμός παλιά, καθώς τα μεγαλύτερα κτίρια, που βρίσκονταν κοντά στην έπαυλη, κατεδαφίστηκαν μετά το 1899. Επομένως μπορούμε να βγάλουμε κάποια συμπεράσματα μέσα από την σημερινή εικόνα του οικισμού.

Τα κτίρια που απέμειναν, είναι τα πιο μικρά και απλά. Έχουν «επιβιώσει» κυρίως τα μονόχωρα κτίρια, αλλά υπάρχουν και μερικά με δύο δωμάτια. Συνήθως υπάρχουν 3-4 σπίτια συνεχόμενα και υπάρχει ποικιλία στα ύψη τους.

Όσο για τη γενική εικόνα του οικισμού, συνοπτικά, φαίνεται και από την αποτύπωσή του ότι ο οικισμός αναπτύσσεται γραμμικά, με άξονα τον κεντρικό δρόμο, ενώ τα όριά του είναι σαφή. Τέλος, η δόμηση είναι πυκνή και συνεχής, ενώ εύκολα κάποιος παρατηρεί ότι τα κτίρια που είναι πάνω στο δρόμο προς την έπαυλη και γενικά όσα είναι κοντά στην έπαυλη είναι προσεγμένα και έχουν φτιάξει τις προσόψεις τους, ωστόσο τα υπόλοιπα είναι σε ερειπιώδη κατάσταση.

73. Εικόνα δεξιά: Ο δρόμος εσωτερικά του χωριού, στην νοτιοανατολική πλευρά του. Ενώ φτιάχτηκε ο δρόμος όπως και οι προσόψεις των κατοικιών που βρίσκονται κοντά στην έπαυλη, δεν έγινε το ίδιο και για το υπόλοιπο μισό του οικισμού.

Συμπεράσματα μετά την μελέτη του οικισμού της Ετιά και άλλων οικισμών του νομού Λασιθίου

Για την Κρήτη, αρχιτεκτονικό παρελθόν είναι ο μινωικός πολιτισμός και η λαϊκή παράδοση βασισμένη στη λιτότητα, με έντονο τον μεσογειακό χαρακτήρα ως «χωνευτήρι» πολιτισμών. Επομένως, η σχέση με το παρελθόν είναι ιδιότυπη, καθιστώντας το διάλογο μεταξύ αρχιτεκτονικής και παρελθόντος εξόχως ενδιαφέροντα. Η πολιτιστική ιδιοπροσωπία της Κρήτης σε συνδυασμό με την πολυπολιτισμικότητα λειτουργούν απελευθερωτικά για τους αρχιτέκτονες που δούλεψαν στην Κρήτη. Από την άλλη πλευρά, η φύση, με την ποικιλία του τοπίου και κυρίως την αγριάδα του, που καθιστά την Κρήτη μοναδική, λειτουργεί καταλυτικά στην εξέλιξη της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας στο νησί.

Προσπαθώντας να μελετηθεί και να αξιολογηθεί ο οικισμός της Ετίας, έπρεπε πρώτα να αναγνωριστεί. Ονόματα συνοικισμών απουσιάζουν συστηματικά από τις γνωστές βενετσιάνικες απογραφές, χωρίς όμως αυτό να αποτελεί απόδειξη ότι δεν υπήρχαν. Είναι γνωστό ότι κατά τη βενετοκρατία οι δυσπρόσιτες ορεινές περιοχές της Κρήτης πρόσφεραν καταφύγιο σε πολλούς φτωχούς χωρικούς, που προσπαθούσαν να αποφύγουν τη φοβερή αγγαρεία στις γαλέρες και προφανώς ήταν αδύνατο να εντοπισθούν και να δηλωθούν στις απογραφές²⁵. Η τάση να κτίζονται ορεινοί οικισμοί για λόγους ασφαλείας του πληθυσμού

25. Δετοράκης, Θεοχάρης, Ιστορία της Κρήτης, Έκδοση Δετοράκη Θεοχάρη, Αθήνα, 1986, σελ. 218-220

άρχισε από τον 7ο αιώνα μ.Χ. και αναστράφηκε μόλις στις αρχές του 20ου αιώνα.²⁶

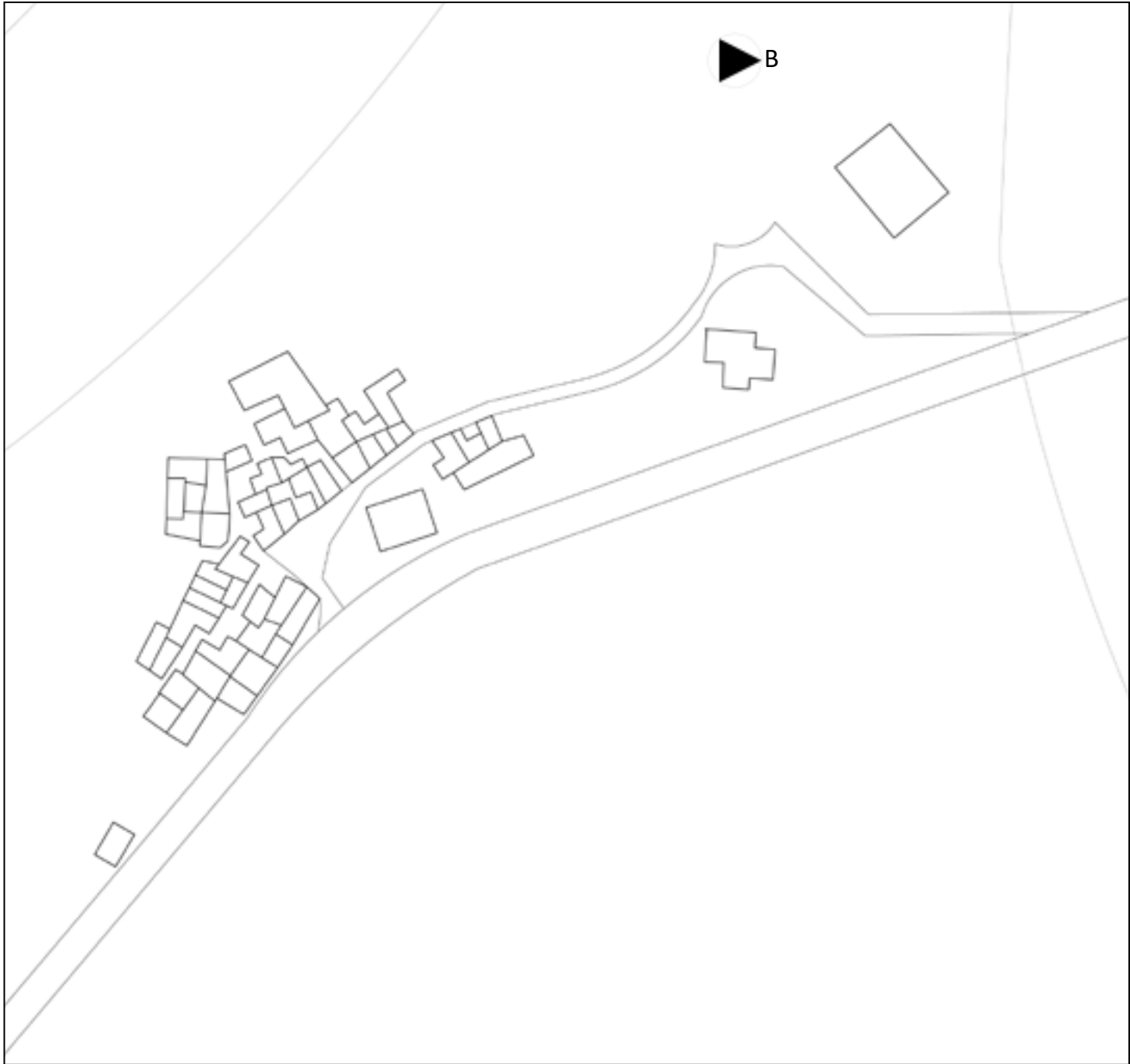
Η αποτύπωσή του οικισμού με κατόψεις, όψεις, τομές, λεπτομέρειες, καθώς και η συστηματική φωτογράφιση του, είναι φυσικά το πρώτο απαραίτητο εγχείρημα για την αναγνώρισή του.²⁷

Μετά την έρευνα πεδίου και την αποτύπωση τόσο του οικισμού, όσο και των ενδείξεων ύπαρξης κτιρίων που τώρα δεν υπάρχουν, μπορούμε να καταλήξουμε στα εξής συμπεράσματα:

Στην διάταξή του ο οικισμός παρουσιάζεται σε πλαγιά και η δόμησή του είναι πυκνή και συνεχής, όπως συνηθίζεται στην ανατολική και κεντρική Κρήτη.

26. Αρακαδάκη Μαρία, ΝΟΦΑΛΙΑΣ ΜΕΡΑΜΠΕΛΟΥ. Συμβολή στην αρχιτεκτονική των Ορεινών Οικισμών της Κρήτης, Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Νεάπολης Κρήτης, Νεάπολη, 2006

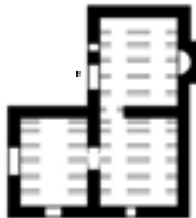

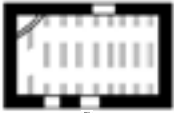
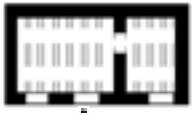
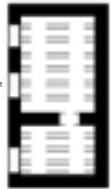
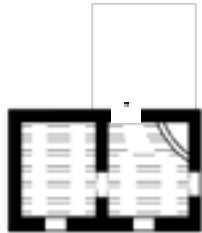

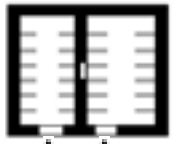
27. Αντωννακάκη, Σουζάνα, «Κατώφλια χώρου και χρόνου. Μετάβαση και διαδοχή», Παραδοσιακοί Οικισμοί – Υπάρχει Μέλλον; , ΤΕΕ Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Άγιος Νικόλαος, 2008

Το σχήμα του ακολουθεί το έντονο φυσικό ανάγλυφο του εδάφους και είναι γραμμικό με άξονα τον κεντρικό δρόμο που συγκεντρώνει το εμπόριο, το καφενείο, την πλατεία.

Οι δρόμοι είναι συνήθως στενοί (0.80-2.50 μέτρα πλάτος), παράλληλοι ή κάθετοι στις καμπύλες και σε πυκνό πλέγμα στους οικισμούς με συνεχή δόμηση, δημιουργώντας οικοδομικά τετράγωνα πυκνά και ακανόνιστα. Υπάρχουν ακόμα πολλά αδιέξοδα που χρησιμοποιούνται σαν αυλές. Οι κάθετοι στις καμπύλες δρόμοι έχουν μεγάλες κλίσεις και διαμορφώνονται με σκαλοπάτια. Είναι λιθόστρωτοι με μικρές πέτρες και κλίση προς το εσωτερικό για την απορροή των νερών. Ο δρόμος αντιμετωπίζεται από τους κατοίκους ως κοινόχρηστος χώρος, που είναι προέκταση της αυλής τους και πολλές φορές δεν είναι ξεκάθαρο πού σταματά ο κοινόχρηστος χώρος και αρχίζει ο ιδιωτικός.

Οι επιφάνειες των όψεων είναι σχετικά μικρές, 4-5 σπίτια και σε διαφορετικά επίπεδα. Η ποικιλία αυτή υπάρχει και στα ύψη των σπιτιών, παρόλο που έχουν δώματα και όχι στέγες. Επίσης αξιοποιούνται τα φυσικά στοιχεία του περιβάλλοντος στην πολεοδομική σύνθεση των σπιτιών.

			
		Ισόγειο	
			
		Όροφος	
Πλατυμέτωπα παράλληλα στις υψομετρικές καμπύλες.	Πλατυμέτωπα κάθετα	Στενομέτωπο παράλληλο στις υψομετρικές καμπύλες.	Στενομέτωπα κάθετα στις υψομετρικές καμπύλες.

74. Οι τέσσερις βασικοί τύποι των σπιτιών που συναντήθηκαν.

Παρατηρούμε ότι από τους τύπος και τις μορφές στις οποίες χωρίζεται το λαϊκό σπίτι στην Κρήτη, ένας είναι αυτός που συναντάται στους οικισμούς που μελετήθηκαν, και γενικότερα όμως στο νομό Λασιθίου²⁸. Ο τύπος αυτός είναι, όπως προαναφέρθηκε παραπάνω, το σπίτι με δώμα στηριγμένο σε δοκάρια και μεσοδόκια. Πιο συγκεκριμένα, από τις υποκατηγορίες του, συναντώνται στους οικισμούς: το πλατυμέτωπο σπίτι χωρίς στύλο (κάθετο ή παράλληλο στις υψομετρικές καμπύλες) και το στενομέτωπο σπίτι χωρίς στύλο (κάθετο ή παράλληλο στις υψομετρικές καμπύλες).

Οι διαστάσεις των κατοικιών προκύπτουν από τις κατασκευαστικές δυνατότητες των υλικών όπως είναι τα μήκη των ξύλων για την κατασκευή του δώματος που κυμαίνονται από 2,50 μ. έως 3,50 μ. και το διαθέσιμο χώρο για το κτίσιμο του σπιτιού. Έτσι στο στενομέτωπο τύπο το πλάτος δεν ξεπερνά τα 3,50 μ. και το μήκος βρίσκεται σε αναλογία 1:2 ή 1:3. Οι επιφάνειες των σπιτιών κυμαίνονται από 25 έως 35 τμ. Η είσοδος στο στενομέτωπο μονόχωρο είναι συνήθως στην στενή πλευρά και μετακινημένη ως προς τον άξονα του κτίσματος. Στο πλατυμέτωπο μονόχωρο η είσοδος είναι συνήθως στο κέντρο σε μια από τις μεγάλες πλευρές. Ένα μικρό παράθυρο κοντά στην πόρτα συμπληρώνει το φωτισμό. Η πόρτα στο κέντρο δίνει την δυνατότητα να ξεχωρίσουν οι λειτουργίες. Στη μια στενή

28. Συμπέρασμα στο οποίο κατέληξα μετά από σχετική έρευνα.

Στη μια στενή πλευρά το μαγείρεμα, στην άλλη ο ύπνος σε πεζούλα ή σε σοφά. Το πλατυμέτωπο μονόχωρο στην εξέλιξη του έχει τη δυνατότητα να αποκτήσει ένα σοφά ύπνου και στις δυο στενές πλευρές του. Τότε το τζάκι μπαίνει στη μεγάλη πλευρά της εισόδου.

Τυπολογικά η απλούστερη μορφή κατοικίας που συναντάμε στην Ετιά, είναι το μονόχωρο ή δίχωρο ισόγειο, το οποίο σε ένα ενιαίο χώρο στεγάζει όλες τις καθημερινές λειτουργίες. Στο μονόχωρο η παραστιά, η αρχαία «εστία» είναι ταυτόχρονα και η κουζίνα του σπιτιού. Συνήθως υπήρχε σοφάς, μικρών διαστάσεων στη μέση του ύψους του μονώροφου κτίσματος και στη μια του άκρη, που χρησίμευε για ύπνο, κάτω από το οποίο δημιουργούταν χώρος που προοριζόταν για αποθήκη και στάβλισμα των ζώων τους, ενώ πάνω κοιμόταν στρωματσάδα η οικογένεια. Έτσι το μεγαλύτερο μέρος του χώρου απόμενε για τη διαβίωσή της.

Στα μεγαλύτερα πάλι από αυτά, την κάλυψη των πολυοίκιων αναγκών εξασφάλιζαν με διαχωριστικούς τοίχους ανάμεσα στους χώρους διαβίωσης, σταβλισματος των ζώων και αποθήκευσης, αλλά και με μικρά πατάρια για την ανετότερη χρήση του κάθε επιμέρους χώρου. Περιμετρικά κτιστές πεζούλες χρησίμευαν για καθιστικό, πολλές φορές και για ύπνο, λόγω έλλειψης επίπλων²⁹, ενώ μικρές εσοχές στους τοίχους χρησίμευαν ως ερμάρια. Τα δάπεδα εσωτερικά ήταν από συμπίεσμένο χώμα και οι επίπεδες οροφές στηρίζονταν σε ξύλινες δοκούς, κυρίως από κυπαρίσσια, πάνω στις οποίες χρησιμοποιούνταν μικρότερα κλαδιά σε πυκνή

διάταξη για να συγκρατούν την τελική επικάλυψη από αδιαπέραστο αργιλόχωμα. Εξωτερικά συνήθως οι τοίχοι ήταν ανεπίχριστοι.

Στη θεμελίωση γίνεται προσπάθεια για εκμετάλλευση της φυσικής δομής του εδάφους, που έχει έντονη κλίση, για να αποφεύγονται βαθιές εκσκαφές και να επιτυγχάνεται οικονομία μόχθου. Το πάχος των τοίχων κυμαίνεται από 50 εκατοστά έως 55-60 εκατοστά και είναι το ίδιο στους εξωτερικούς φέροντες τοίχους και στους εσωτερικούς διαχωριστικούς τοίχους. Κατά το χτίσιμό τους χρησιμοποιείται λάσπη ως συνδετικό κοινίαμα, άλλοτε λιγότερη και άλλοτε περισσότερη, ανάλογα με το πόσο προσεγμένη είναι μια κατασκευή. Γίνεται επίσης χρήση επιχρισμάτων, κυρίως στο εσωτερικό των σπιτιών. Οι τοιχοποιίες αυτές παρουσιάζουν μεγάλη αντοχή στο χρόνο και στις μεγάλες ωθήσεις των χωμάτων, που δημιουργούνται από την κλίση του εδάφους, ιδιαίτερα όταν είναι καλά αρμολογημένες και όταν είναι κτισμένες με ομοιόμορφους ορθογωνισμένους λίθους, στις επιμελημένες κατασκευές του οικισμού. Τα πιο ευτελή κτίσματα, όπως συχνά ήταν τα διάφορα προσκτίσματα των κατοικιών, ξεχωρίζουν από τα μεγέθη των λίθων, από τις φθορές που έχουν υποστεί, καθώς και από τη «χαλαρότητα»

29. Σχεδόν σε όλα τα φτωχά αγροτόσπιτα, εκτός από τους πέτρινους χτιστούς πάγκους και το χαμηλό ξύλινο σοφρά που χρησίμευε για τραπέζι, δεν υπήρχαν άλλα ξύλινα κινητά έπιπλα στο χώρο διαμονής.

των ενώσεων στους τοίχους τους. Σε πολλούς τοίχους διακρίνονται μέλη σε δεύτερη χρήση, πιθανώς για οικονομία υλικού, ενώ υπάρχουν και σημεία ιδιαίτερης κατασκευαστικής λογικής, σε γωνίες και σε καμπύλες.

Οι ενώσεις με τα προσκτίσματα και τις μεταγενέστερες προσθήκες είναι εμφανείς και κατανοεί έτσι κανείς την εξέλιξη της κάθε κατοικίας. Οι γωνίες ενισχύονται σημαντικά με μεγάλες, συνήθως λαξευμένες, πέτρες (αγκωνάρια και παραγκώνια) και η τομή του τοίχου γίνεται πιο «σφικτή», καθώς είναι σημεία της κατασκευής που χρήζουν καλής στήριξης, για να «δέσουν» την όλη φέρουσα τοιχοποιία. Ξυλοδεσιές δεν παρατηρούνται σε κανένα κτίσμα των οικισμών, γεγονός που ίσως φανερώνει την ενετική επιρροή. Η ενδεχόμενη αυτή επιρροή εντοπίζεται επίσης και σε σημειακές κατασκευές φρουριακού χαρακτήρα. Πολλοί τοίχοι είναι εντελώς τυφλοί και θαμμένοι, λόγω των έντονων υψομετρικών διαφορών. Ακόμα, χαρακτηριστικά σημεία των τοίχων είναι οι εσοχές που έχουν, κυρίως στο εσωτερικό των σπιτιών, που χρησιμεύουν ως θυρίδες και ερμάρια, αλλά και τα πέτρινα ή σιδερένια στοιχεία που είναι σφηνωμένα σε αυτούς και προεξέχουν, κυρίως δίπλα στα ανοίγματα, για χρηστικούς λόγους, όπως είναι για παράδειγμα οι σταμνοστάτες.

Όπως έχει προαναφερθεί, τα δώματα είναι ο επικρατών τύπος στέγασης στους οικισμούς στην Κρήτη. Σήμερα, τα περισσότερα παραδοσιακά δώματα έχουν αντικατασταθεί από πλάκες οπλισμένου σκυροδέματος, που αλλοιώνουν σημαντικά τα πέτρινα κτίσματα.

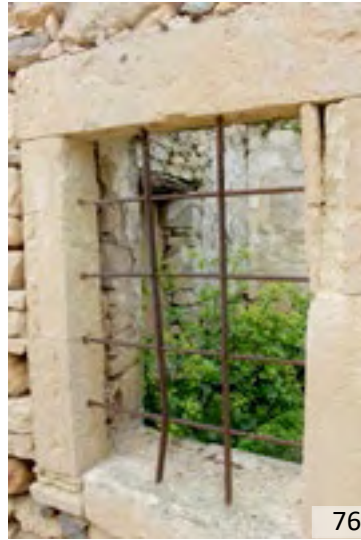
Τα παράθυρα είναι κυρίως μικρά και λίγα. Έχουν κατά κανόνα τετράγωνες αναλογίες και η κατασκευή τους είναι απλή, με πέτρινο συνήθως υπέρθυρο εξωτερικά και ξύλινο εσωτερικά. Τα μικρότερα ανοίγματα παραθύρων συχνά έχουν πέτρινο πλαίσιο και εσωτερικά. Οι ποδιές είναι διαμορφωμένες είτε από μεγάλες ενιαίες πλάκες, είτε, πιο συχνά, από περισσότερες πέτρες, που έχουν λεία την πάνω επιφάνειά τους. Οι σιδεριές δεν λείπουν σχεδόν ποτέ και αυτό γίνεται για λόγους ασφάλειας. Αυτές μπορεί να στηρίζονται στην πέτρα ή στο ξύλινο κούφωμα και μπορεί να είναι οριζόντιες ή να δημιουργούν πλέγμα.

Οι πόρτες, εξωτερικές και εσωτερικές, έχουν παρόμοια κατασκευή με αυτή των παραθύρων. Έτσι, τα υπέρθυρά τους συνήθως είναι πέτρινα εξωτερικά και ξύλινα ευθύγραμμα εσωτερικά, αλλά δεν λείπουν και οι περιπτώσεις όπου όλο το υπέρθυρο είναι ξύλινο και αποτελείται από κορμούς δέντρων τοπικής ξυλείας, οι οποίοι στηρίζονται μέσα στην τοιχοποιία και είτε είναι ανεπεξέργαστοι στρογγυλοί, είτε έχουν ορθογωνική διατομή. Το ύψος των πορτών είναι μεταξύ 1.50m (όπως στο Μοναστηράκι) και 1.80m (το μέγιστο ύψος που μετρήθηκε σε αρκετές κατοικίες των υπόλοιπων οικισμών). Το πλάτος τους είναι συνήθως 1m.

Οι υδρορροές των κατοικιών στην πλειοψηφία τους είναι απλά διαμορφωμένες με τη στήριξη ενός κεραμιδιού που προεξέχει από το χείλος του δώματος. Σε πολύ λίγες περιπτώσεις, η υδρορροή διαμορφώνεται από ένα απλό κατακόρυφο ρηχό και φαρδύ λούκι, την

γνωστή στην Κρήτη κουτσουνάρα με τις δύο αναγλυφάδες, μέσα στο οποίο κυλά το νερό. Όσο αφορά στις ρύσεις που οδηγούν το νερό στις υδρορροές, για να απομακρυνθεί από το δώμα και ενίοτε να συλλεχθεί, αυτές σχηματίζονται είτε από τη στρώση του χώματος, που έχει διαφορετικό πάχος, είτε από την ελαφρά κεκλιμένη τοποθέτηση των δοκαριών.

Οι καμάρες είναι λίγες στο σύνολο των οικισμών και αυτές που υπάρχουν συναντώνται σε προσκτίσματα στις αυλές των σπιτιών, σε ανοίγματα και σε εσοχές που χρησιμεύουν ως φούρνοι ή ως θυρίδες. Όπως προαναφέρθηκε καμαρόσπιτα δεν συναντώνται εύκολα στο νομό Λασιθίου. Οι καμάρες όμως που υπάρχουν έχουν επιμελημένη την κατασκευή τους. Κάποια προσκτίσματα με καμάρα μοιάζουν σαν να ήταν ημιπαίθριοι χώροι για το μαγείρεμα, τα λεγόμενα φουρνόσπιτα, ή για κτηνοτροφικές εργασίες.

75. Κατοικία στο Καρύδι, της οποίας το δώμα είναι πλέον με πλάκα από μπετόν.
76. Οι σιδεριές στα παράθυρα είναι κοινό χαρακτηριστικό της κρητικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής.
77. Μικρά είναι τα ανοίγματα των κρητικών σπιτιών,
78. Οι πόρτες και τα παράθυρα έχουν παρόμοια κατασκευή.
79. Φούρνος που ξαναφτιάχτηκε.

Οι αυλές των σπιτιών, που διακρίνονται ακόμα, είναι λίγες και με αρκετά ακαθόριστα και ασαφή ιδιοκτησιακά όρια. Είτε είναι απλά χωράφια με δέντρα που περικλείονται από χαμηλό τοίχο από ξερολιθιά και από τα διάφορα προσκτίσματα των σπιτιών, είτε διαμορφώνονται με πατημένο χώμα και με στηθαίο, μπροστά από τις εισόδους των σπιτιών. Όμως τα στοιχεία για τις αυλές προκύπτουν από ελάχιστα παραδείγματα και έτσι δεν μπορούν να βγουν επαρκή και γενικά συμπεράσματα για τη μορφή και τη διαμόρφωσή τους.

Γενικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτά τα κτίσματα που εξετάσαμε είχαν κοινά χαρακτηριστικά⁴⁷. Εξυπηρετούσαν στο εσωτερικό τους χώρο με λιτότητα, αλλά και σαφή φροντίδα και την παρά μικρή ανάγκη της ζωής που φώλιαζε μέσα τους. Εκφράζανε με σαφήνεια στην εξωτερική τους όψη, τη διαφορετική κάθε φορά λειτουργία που επιτελούσαν. Συμβίωναν φιλικά το ένα δίπλα στο άλλο, χωρία κανένα τους να χάνει την ελευθερία της λειτουργίας και της μορφής του. Αποτελούν σύνολα, που το καθένα τους έχει μια ολότελα ξεχωριστή από τα άλλα, εκφραστική και γεμάτη ζωντάνια φυσιογνωμία. Αναβίωναν πανάρχαιες μνήμες, ακόμα και σε κάποια δομική τους λεπτομέρεια και τέλος, οι κάτοικοί τους αξιοποιούσαν αντικείμενα που είχαν φθαρεί, μεταλλάζοντάς τα για άλλη χρήση με έξυπνο, αλλά και όμορφο τρόπο (όπως η χρήση πυθαριών για τη συλλογή βρόχινου νερού στο δώμα).

Το καταπληκτικό είναι ότι όλα αυτά τα σημαντικά τα είχαν κατορθώσει απλοϊκοί – μη σπουδαγμένοι – άνθρωποι όχι με πολλά και πλούσια, μα με λιγιστά και φτηνά υλικά και μέσα.

Το κάθε κτίσμα μαζί με το φυσικό του περιβάλλον αποτελεί σύνολο τόσο αρμονικά ολοκληρωμένο, που είναι δύσκολο να φανταστείς να αφαιρέσεις το ένα από το άλλο. Ο χαρακτήρας του κρητικού σπιτιού δικαιολογείται από την τραχύτητα του χώρου αλλά και της ζωής, έχει έναν αυστηρό, ασκητικό χαρακτήρα.

Την ίδια λειτουργία στέγασης – κατοικίας μιας οικογένειας εξυπηρετούν όλα τα κτίσματα, χωρίς όμως κανένα τους να είναι στείρο αντίγραφο του άλλου ή παραποίησή του. Αντίθετα μάλιστα, το καθένα τους με ευρηματικότητα όχι μονάχα ικανοποιεί τις λειτουργικές ανάγκες των κατοίκων του, αλλά και εκφράζει τη διαφορά τόσο του τρόπου ζωής τους όσο και των μέσων και υλικών τα οποία διέθεταν για το χτίσιμό του, αξιοποιώντας πλήρως τις δυνατότητες που τους προσφέρονε το φυσικό περιβάλλον και οι άνθρωποι με τους οποίους συνοικούσαν.

80,82. Τρόποι με τους οποίους οδηγούταν το νερό μακριά από το δώμα.
81. Οι καμάρες στους οικισμούς, αν και λίγες, υπάρχουν ακόμα.
83-85. Το δώμα και ο τρόπος κατασκευής του.

Σε ο,τι αφορά τα υλικά, όπως έχει αναφερθεί ήδη, η πέτρα και το ξύλο χρησιμοποιούνται στη φυσική τους κατάσταση με την ελάχιστη δυνατή επεξεργασία. Ο κρητικός αιώνας τώρα, κατέχει καλά τις δυνατότητες των υλικών που διαθέτει και πώς να τις εκμεταλλευτεί ώστε να μπορέσει να στήσει γρήγορα το καινούργιο του σπιτικό, στη θέση των ερείπιων από τους πολέμους, τις επαναστάσεις και τους σεισμούς. Εκμεταλλεύεται τη συνοχή που δίνει η ακανόνιστη μορφή του φαγωμένου ασβεστόλιθου. Οι στραβάδες του ξύλου η οι διχάλες αξιοποιούνται λειτουργικά.

Τα κτίσματα των κατοικιών, μολονότι μικρά μονώροφα στην πλειονότητά τους και φτιαγμένα με ελάχιστα μέσα και υλικά, κατόρθωναν χάρη στην έξυπνη εσωτερική τους διαρρύθμιση να εξυπηρετούν με θαυμαστή λειτουργικότητα και νοικοκυροσύνη πολλαπλές ανάγκες των τότε ιδιοκτητών τους: τη διαβίωση των μελών της οικογένειας, την αποθήκευση της χρονιάτικης σοδειάς και των εργαλείων και τη στέγαση των δουλευτάρικων και μη ζώων και των τροφών τους.

Σημαντικό είναι να αναφερθεί και η επιρροή των οικισμών από την βενετσιάνικη κυριαρχία. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, για την προστασία μιας τόσο πολύτιμης κτήσης της, η Βενετία κατασκεύασε πολλά στρατιωτικά έργα, κατά τη διάρκεια των τεσσάρων αιώνων της κυριαρχίας της στο νησί, όπως τα γνωστά τείχη και φρούρια, αλλά και στρατώνες, αποθήκες, λιμάνια και νεώρια, τα οποία επεκτείνονται όσο αυξάνεται ο κίνδυνος επιδρομών από τους Τούρκους. Το

μέγεθος, η μεγάλη διάρκεια κατασκευής και ο μεγάλος αριθμός αυτών των έργων επηρέασαν τον χαρακτήρα όλης της αρχιτεκτονικής της εποχής, γι' αυτό και μπορούμε να μιλάμε για μια ενιαία κρητική αρχιτεκτονική με κοινά γνωρίσματα στους τρόπους κατασκευής και στις μορφές. Σε αρκετές από τις κατοικίες που μελετήθηκαν, παρουσιάζονται συχνά συγγενικά στοιχεία με τις οχυρώσεις, αφού μάλιστα ντόπιοι αρχιτεχνίτες και μαστόροι ήταν αυτοί που συμμετείχαν κυρίως στο κτίσιμο των μεγάλων έργων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ομοιότητας με τις οχυρωματικές μορφές, αποτελεί η καντονάδα της λαϊκής αρχιτεκτονικής, μια ενίσχυση της κάτω γωνίας των κτιρίων, με διαπλάτυνση της βάσης τους και τις πλευρές τους διαμορφωμένες λοξά με λιθοδομή από λαξευμένη πέτρα. Αυτό το στοιχείο δεν ήταν μόνο μορφολογικό, αλλά και λειτουργικό, καθώς χρησίμευε για την καλύτερη θεμελίωση και τη μεγαλύτερη εξασφάλιση αντισεισμικότητας στα κτίρια αυτά.

Βιοκλιματικός χαρακτήρας οικισμών

Ο όρος της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής (vernacular architecture) χρησιμοποιείται παγκοσμίως για να αποδώσει την κατασκευαστική πρακτική η οποία καθοδηγείται από τα περιορισμένα μέσα και φυσικά διαθέσιμα προκειμένου να ικανοποιήσει τις ανάγκες μιας κοινωνίας σε χώρους διαβίωσης και εργασίας, μέσω επιλογών ανθεκτικών στον χώρο και στο χρόνο. Συνεπώς αντικατοπτρίζει μια συγκεκριμένη (στο χώρο και το χρόνο) φυσική, ιστορική και πολιτιστική πραγματικότητα.

Σύμφωνα με την Εγκυκλοπαίδεια της Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής του κόσμου (Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World), η παραδοσιακή αρχιτεκτονική αφορά τα σπίτια και γενικότερα όλα τα κτίρια των ανθρώπων, τα οποία έχουν άμεση σχέση με το φυσικό περιβάλλον τους και τους διαθέσιμους φυσικούς πόρους, είναι ιδιωτικά ή δημόσια, και χρησιμοποιούν παραδοσιακές τεχνολογίες.

Τέλος, για τον Frank Lloyd Wright η παραδοσιακή αρχιτεκτονική είναι η κατασκευή λαϊκών κτιρίων που να αντιστοιχούν σε πραγματικές ανάγκες, προσαρμοσμένων στο περιβάλλον, από ανθρώπους που ήξεραν να τα προσαρμόζουν με τον καλύτερο τρόπο στην κοινά αποδεκτή αίσθηση.

Επομένως, η μόρφωση της παραδοσιακής κατασκευής καθορίζεται από τους περιορισμούς του φυσικού περιβάλλοντος αξιοποιώντας στο μέγιστο δυνατό τις δυνατότητες που αυτό παρέχει, προκειμένου να

πετύχει τις βέλτιστες συνθήκες άνεσης στο εσωτερικό των κτιρίων και των οικισμών.

Επομένως, η μόρφωση της παραδοσιακής κατασκευής καθορίζεται από τους περιορισμούς του φυσικού περιβάλλοντος αξιοποιώντας στο μέγιστο δυνατό τις δυνατότητες που αυτό παρέχει, προκειμένου να πετύχει τις βέλτιστες συνθήκες άνεσης στο εσωτερικό των κτιρίων και των οικισμών.

Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική αποτελεί πολύτιμη πηγή γνώσεων και βάση αναφοράς για τη σύγχρονη βιοκλιματική δόμηση. Το γεγονός αυτό διαφαίνεται όχι μόνο στα δείγματα της ελληνικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, αλλά και στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική των λαών του κόσμου, αφού τα τελευταία χρόνια έχουν πραγματοποιηθεί μελέτες που αφορούν τη διερεύνηση των βιοκλιματικών χαρακτηριστικών της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής σε διεθνή κλίμακα.

Υπάρχει ακόμα η άποψη σε πολλούς, ότι το αποτέλεσμα ενός οικολογικού σχεδιασμού μόνο υποδεέστερο μπορεί να είναι του σχεδιασμού που δεν δεσμεύεται από τους επιπλέον περιορισμούς μιας βιοκλιματικής προσέγγισης. Απόδειξη ότι αυτό δεν ισχύει είναι η ανώνυμη αρχιτεκτονική που κατά βάση ήταν πάντα σε μεγάλο βαθμό οικολογική.³⁰

30. Τομπάζης, Αλέξανδρος, Οικολογική σκέψη και αρχιτεκτονική, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 2010, σελ. 13

Στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική μιλάμε κατά κανόνα για εμπειρικές κατασκευές, που εξελίσσονταν αργά, με διαδοχικές βελτιώσεις, επαναλαμβάνοντας ορισμένα αρχέτυπα. Δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο λαϊκός κτίστης, χτίζοντας εμπειρικά μία κατοικία και ενσωματώνοντας σε αυτή διάφορα στοιχεία που προέκυπταν από την παρατήρηση των καιρικών συνθηκών και των αντιδράσεων της φύσης, είχε σαν πρωταρχικό μέλημα την κατασκευή μιας ενεργειακής κατοικίας.

Η ανώνυμη αρχιτεκτονική είναι το αποτέλεσμα μιας σταδιακής εμπειρικής προσέγγισης μέσα από την πράξη. Μέσα από αυτήν παίρνουμε το παράδειγμα της σωστής συνύπαρξης κλίματος, λειτουργίας και κατασκευής, βιοποικιλότητας και προσαρμογής, κλίμακας, αφομοίωσης της πολιτιστικής παράδοσης, των κοινωνικών δεδομένων και της κουλτούρας και σεβασμού και εκτίμησης των ευαίσθητων οικολογικών συστημάτων του πλανήτη μας.

Η χρήση τοπικών υλικών, η προσαρμογή του κτίσματος στο τοπίο με σεβασμό στην τοπογραφία και η «εναρμονισμένη συνύπαρξή του» με το φυσικό περιβάλλον προσδίδουν στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική την ομορφιά της. Ήταν συνηθισμένο οι διάφορες λειτουργίες του κτηρίου να οργανώνονται σε εποχικές κλιματικές ζώνες που ως επί το πλείστον είχαν σχέση με τον προσανατολισμό (ηλιασμό ή μη), τη διευθέτηση και το μέγεθος των ανοιγμάτων κτλ.

Στο σύνολό της, η κρητική παραδοσιακή αρχιτεκτονική έχει ως βασικά στοιχεία την προσπάθεια αξιοποίησης και ενσωμάτωσης των στοιχείων του φυσικού περιβάλλοντος, όπως η μορφολογία του εδάφους, οι κλιματικές συνθήκες, η βλάστηση.

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι συχνά οι κατασκευές αυτές έχουν μεγάλη θερμοχωρητικότητα, έχουν δηλαδή μάζα η οποία κρατάει τη θερμοκρασία της. Οι όψεις διαμορφώνονται με μικρά ανοίγματα, λόγω της μεγάλης ηλιοφάνειας κατά τη διάρκεια του έτους.

Τα υλικά που χρησιμοποιούνται έχουν χαμηλή εμπειροχόμενη ενέργεια καθώς:

-είναι από τον ίδιο τον τόπο συνήθως και έτσι δεν υπάρχει κάποιο αντίκτυπο στο περιβάλλον λόγω μεταφοράς του υλικού κατά τη διαδικασία παραγωγής και παράδοσής του στον χώρο κατασκευής του κτιρίου.

-τα υλικά δεν είναι τοξικά.

-δεν προκαλούν ρύπανση μετά το πέρας της λειτουργικής διάρκειας ζωής τους καθώς μιλάμε για φυσική δόμηση.

-δεν καταναλώνεται ιδιαίτερα πολλή ενέργεια κατά την παραγωγή του υλικού.

- η χρήση τους δεν συνεισφέρει στην καταστροφή των δασών, την κατασπατάληση των ορυκτών πόρων, την μόλυνση και ούτε εξαρτάται από βιομηχανικά υλικά και βαριά μηχανήματα. Οπότε δεν υπάρχει αντίκτυπο στο τοπικό περιβάλλον.

Τα υλικά που χρησιμοποιούνται υπάρχουν σε αφθονία οπότε είναι πρακτικά ανεξάντλητα.

Τέλος, αποδεδειγμένα το επίπεδο υγείας ενοίκων μιας οικολογικής κατοικίας είναι ανώτερο. Τα φυσικά υλικά, η έλλειψη συνθετικών χημικών σε όλα τα αντικείμενα, τροφή, νερό, με τα οποία χρησιμοποιούν καθημερινά, μειώνει τους κινδύνους για την υγεία.

Εκτός από τα παραπάνω, σημαντικό ρόλο στον βιοκλιματικό χαρακτήρα των οικισμών παίζει και το δώμα. Όπως προαναφέρθηκε, το κρητικό δώμα είναι από χώμα. Τέτοιου είδους δώμα προσφέρει πλεονεκτήματα όπως θερμομόνωση και ένταξη στο περιβάλλον. Επίσης, καθώς τα δώματα αυτά ήταν επίπεδα, λειτουργούσαν σαν συλλέκτες βρόχινου νερού που αποθηκευόταν σε δεξαμενές ή στέρνες. Αυτό ήταν σημαντικό καθώς δεν υπάρχουν αρκετές περιόδους βροχών στον νομό.

Σε ο,τι αφορά το κλίμα, η προσέγγιση που ακολουθείται κατά την κατασκευή του κτίσματος καθορίζεται από τα κλιματικά δεδομένα στον άμεσο χώρο. Εξαρτάται δηλαδή από τις κλιματικές συνθήκες, την ηλιακή ακτινοβολία και τη θερμοκρασία, την κατεύθυνση και την ένταση των ανέμων (ρεύματα, αύρες) και τη σχετική υγρασία, το ύψος της βροχόπτωσης κτλ. Το εύκρατο μεσογειακό κλίμα του νομού έπαιξε σημαντικό ρόλο στην κατασκευή των κτισμάτων σε πολλά επίπεδα όπως στο τρόπο κατασκευής των στεγών, στο μέγεθος των ανοιγμάτων.

Όπως παρατηρείται επίσης, συνήθως κάθε κτίσμα έχει αυλή ή υπάρχει μια αυλή μεταξύ δύο κτισμάτων το οποίο ήταν φυτεμένο. Αυτό βοήθησε στο μικροκλίμα³¹ καθώς οι αυλές αυτές αποτελούνταν και από φυτά. Το μικροκλίμα λοιπόν αποτελούσε μια ενότητα με το εσωτερικό κλίμα του κτηρίου.³²

31. Σπαντιδάκης, Γιάννης, Ελληνικός Κήπος, εκδόσεις Σταμούλης, 2008:

«το μικροκλίμα καθορίζεται από τις ειδικότερες μετεωρολογικές συνθήκες που επικρατούν σε μια δεδομένη και περιορισμένη περιοχή κοντά στην επιφάνεια του εδάφους και συγκεκριμένα στο ύψος βλάστησης των φυτών».

32. Τομπάζης, Αλέξανδρος, Οικολογική σκέψη και αρχιτεκτονική, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 2010, σελ. 50

INSTAP: Ινστιτούτο Μελετών Ανατολικής Κρήτης

INSTAP ονομάζεται το κέντρο μελέτης ανατολικής Κρήτης. Ξεκίνησε ως μη κερδοσκοπικός οργανισμός στην Philadelphia των ΗΠΑ, το 1982 και τα τελευταία χρόνια έχει καταφέρει να δημιουργήσει βάση στην Ιεράπετρα, Κρήτης. Κάθε χρόνο φοιτητές από την Αμερική λαμβάνουν υποτροφία μέσω του οργανισμού και παίρνουν μέρος στις ανασκαφές που γίνονται στο νομό Λασιθίου.

Το INSTAP λοιπόν, αποτελεί μια εγκατάσταση για αρχαιολογική έρευνα, κυρίως στην προϊστορία του Αιγαίου. Το κέντρο έχει δεσμευτεί να τονώσει και να διευκολύνει δημοσιεύσεις στο ευρύτερο πεδίο των κρητικών σπουδών (τις έρευνες του ινστιτούτου τις δημοσιεύουν οι ίδιοι), με έμφαση στην αρχαιολογία και την εθνολογία.

Το κέντρο παρέχει χώρο αποθήκευσης για χειροποίητα αντικείμενα από αμερικανικές και ελληνοαμερικανικές ανασκαφές στην ανατολική Κρήτη και προσφέρει υπηρεσίες για μελέτη σε πρώτο βαθμό των ανασκαφόμενων ευρημάτων /υλικών τόσο για τα μέλη των εργασιών του ινστιτούτου, όσο και για μελετητές (ατομικά). Σε ευρύτερο επίπεδο, το κέντρο λειτουργεί και ως ορμητήριο – βάση για άτομα που ασχολούνται με ένα ευρύ φάσμα κρητικών ευρημάτων που δε σχετίζονται με εργασίες των μελών του ινστιτούτου.

Οι εγκαταστάσεις του ινστιτούτου:

Faxitron X-Ray Unit στο εργαστήριο συντήρησης είναι μια μη καταστρεπτική, φωτογραφική τεχνική:

-Βοηθάει σε μελέτη των διάφορων υλικών και βοηθάει συντηρητές στη διατήρηση των χειροποίητων αντικειμένων.

-Γεωαρχαιολογική εφαρμογή: εδάφη και ιζήματα.

-Ταυτοποίηση αντικειμένου και κατάστασής του.

-Προσδιορισμός τεχνικών κατασκευής.

-Προσδιορισμός φινιρίσματος και διακόσμησης.

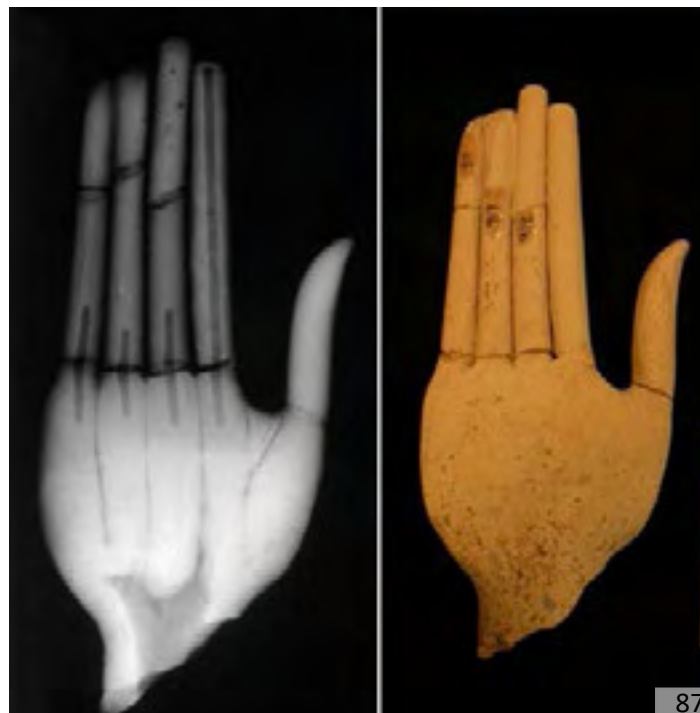
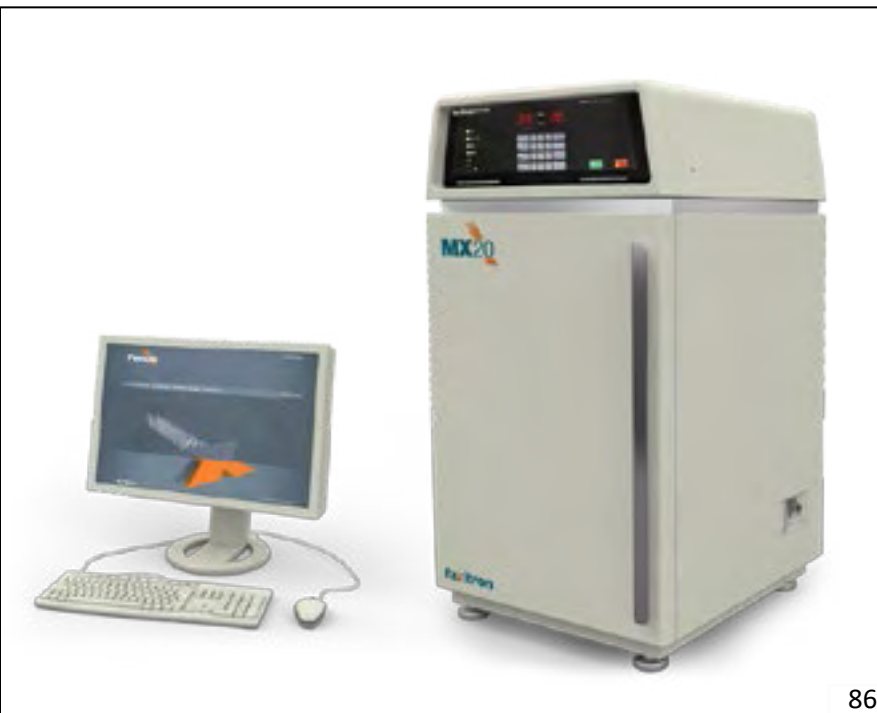
-Εντοπισμός καταστροφών, σπασιμάτων, επισκευών και επαναχρησιμοποίησης.

Γεωλογική συλλογή:

Είναι η γεωλογική συλλογή βράχων και ορυκτών που βρέθηκαν στην κεντρική και ανατολική Κρήτη. Είναι διαθέσιμη για την ταυτοποίηση των υλικών που χρησιμοποιούνταν για λίθινα αντικείμενα

Συλλογή σκελετών πανίδας:

Ξεκίνησε το 2002 και περιλαμβάνει σκελετούς από: σκύλους, γάτες, γεράκια, κρητικό ασβό, ελάφια, γρύπα και άλλων ζώων και όστρακων. Η συλλογή συνέχεια εμπλουτίζεται από κατοίκους και οργανισμούς. Επίσης περιλαμβάνει και ένα μερικό τμήμα ανθρώπινου σκελετού για έρευνα από τους αποκαλούμενους «physical archaeologists».

86. Faxitron X-Ray Unit

87-88. Αποτελέσματα από την χρήση του μηχανήματος Faxitron X-Ray Unit

Τμήμα φωτογραφίας:

Περιλαμβάνει ψηφιακή φωτογραφική μηχανή, ψηφιακή βιντεοκάμερα (με το απαραίτητο λογισμικό) και τρίποδα. Όλα διαθέσιμα, αφού ζητηθούν.

Εξοπλισμός επεξεργασίας νερού:

Περιλαμβάνει δύο συστήματα επεξεργασίας/κοσκίνισματος νερού για αποκατάσταση των παλαιοβοτανικών υπολειμμάτων και πολλού «κοσκινιστές» πέτρας για έδαφος ξηρού κοσκίνισματος σε τοποθεσίες ανασκαφών,

Υπηρεσίες πληροφορικής:

Το ινστιτούτου παρέχει κέντρο υπολογιστών (4-5 υπολογιστές), wi-fi και ένα καρτοτηλέφωνο.

Άλλες παροχές:

εργαλεία για επεξεργασία πέτρας (μονάδα λείανσης, «πριόνι» για τελειώματα), μικροσκόπια, κάμερα για μικροφωτογραφίες, ηλεκτρονική συσκευή μέτρησης αποστάσεων, γεωραντάρ και πλυντήριο.

Τέλος το ινστιτούτου εκδίδει βιβλία από τις έρευνες που γίνονται.

89

90

91

89-91. Προσωπικό του INSTAP σε ώρα εργασίας.

Ανάλυση μελέτης περιοχής

Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση της γύρω περιοχής, σημαντικό θα ήταν να αναφερθούν κάποια χαρακτηριστικά της γύρω περιοχής:

Πίσω από τον οικισμό, εκεί που έχει θέα το νέο κτίριο, η περιοχή είναι ενταγμένη στο Natura 2000 με κωδικό GR4320004 / Μονή Καψά, η οποία περιλαμβάνει το φαράγγι του Καψά και την γύρω περιοχή. Είναι μια περιοχή προστατευμένη λόγω:

-της χλωρίδας (ενδημικά και τοπικά ενδηματικά είδη εκ των οποίων κάποια είναι σπάνια).

-της γεωμορφολογίας του φαραγγίου (μικρό σχετικό μήκος, 3χλμ).

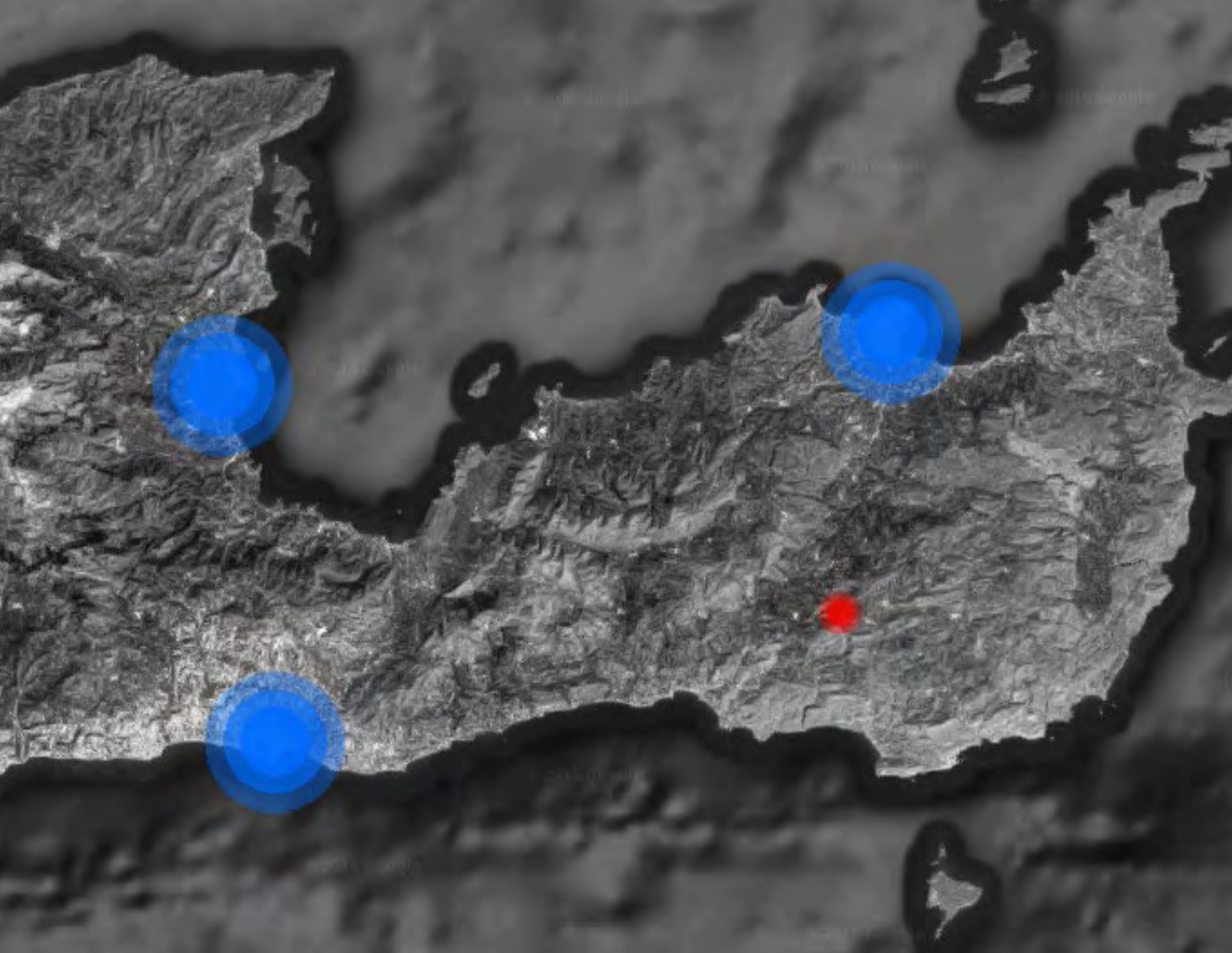
-ασβεστόλιθο Τρίπολης.

-φρυγάνια (θάμνοι).

-πικροδάφνες και λυγαριές και άλλα φυτά.

Τέλος η περιοχή γύρω από τον οικισμό είναι γεμάτη με ανεμογεννήτριες και φωτοβολταϊκά. Στη συνέχεια ακολουθούν διαγράμματα που δείχνουν την ανάλυση της γύρω περιοχής.

Αριστερά: Αεροφωτογραφία του οικισμού

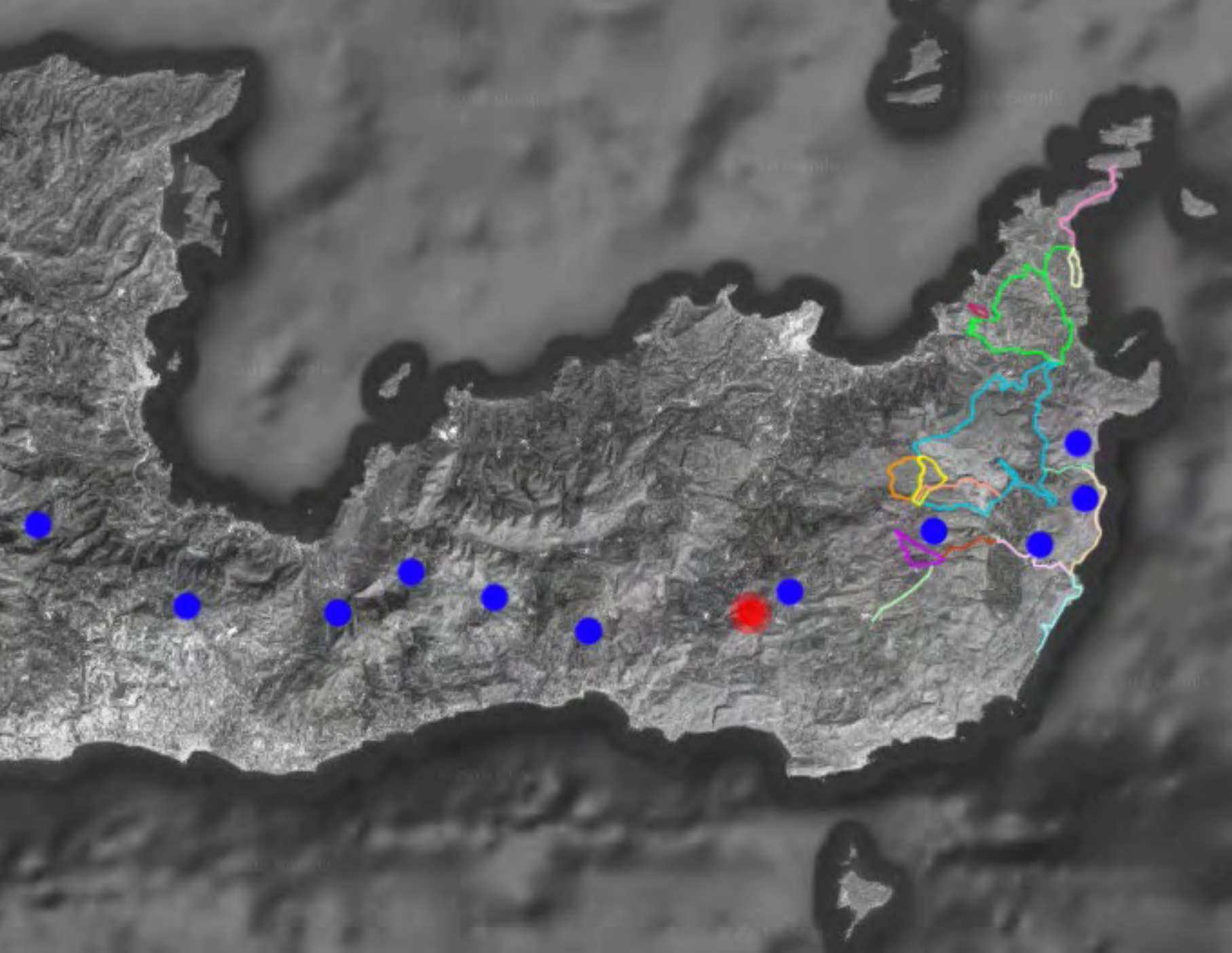
Πάνω: Με κόκκινο συμβολίζεται η τοποθεσία της Ετιάς. Με μπλε σημειώνονται οι μεγάλες πόλεις του νομού· Άγιος Νικόλαος, Ιεράπετρα, Σητεία.

Σημεία στα οποία βρίσκονται υπηρεσίες. Με πράσινο είναι η βάση της αεροπορίας της Ζήρου.

Κύριοι οδικοί άξονες: με μπλε σημειώνεται η Εθνική Οδός ενώ με πράσινο ο νέος δρόμος, παρακλάδι της εθνικής οδού.

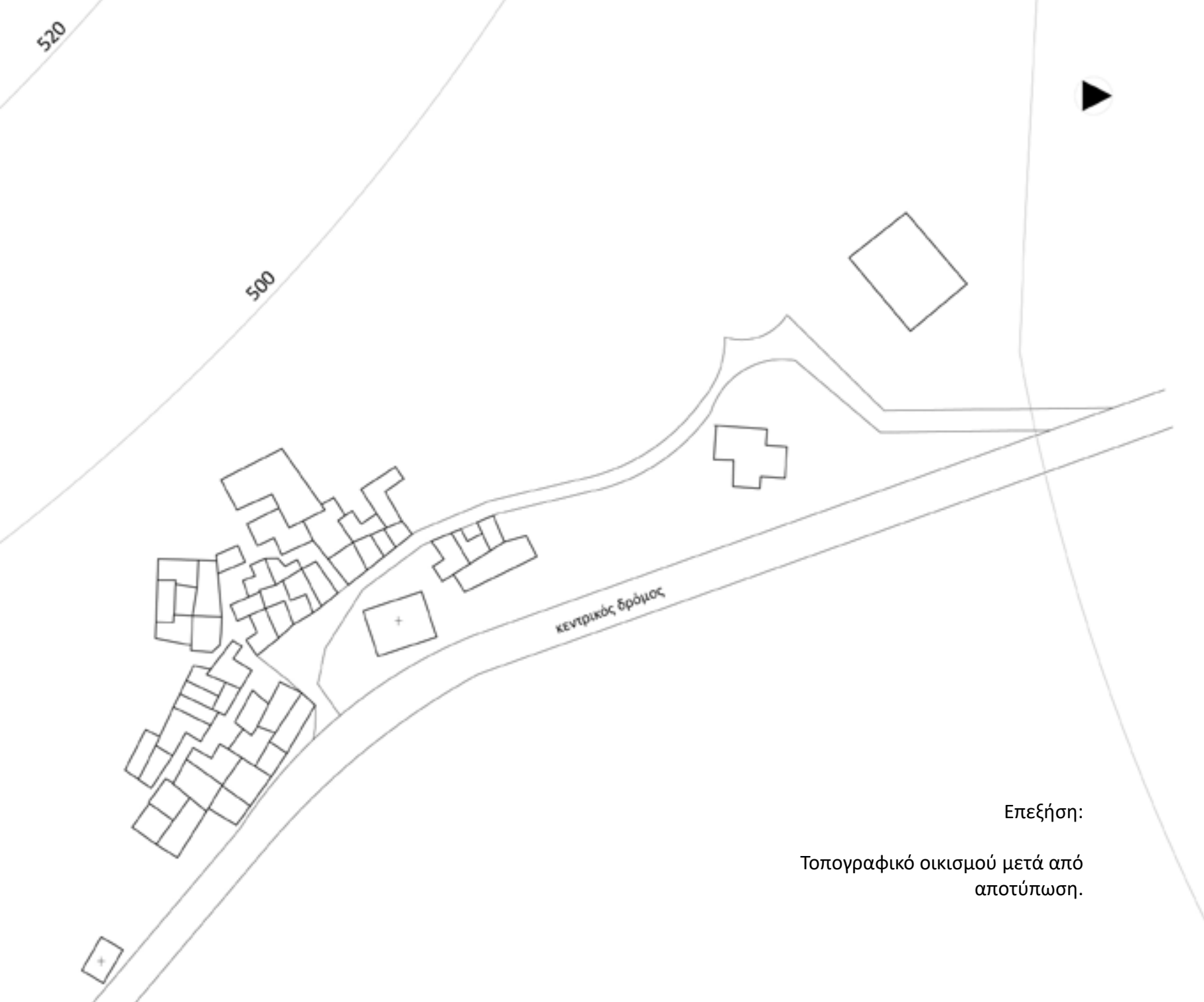
Σημεία ενδιαφέροντος για περιπατητές:

Με μπλε κουκίδες συμβολίζεται η πορεία του ευρωπαϊκού μονοπατιού E4, ενώ οι πολύχρωμες διαδρομές είναι από το φυσικό πάρκο Σητείας.

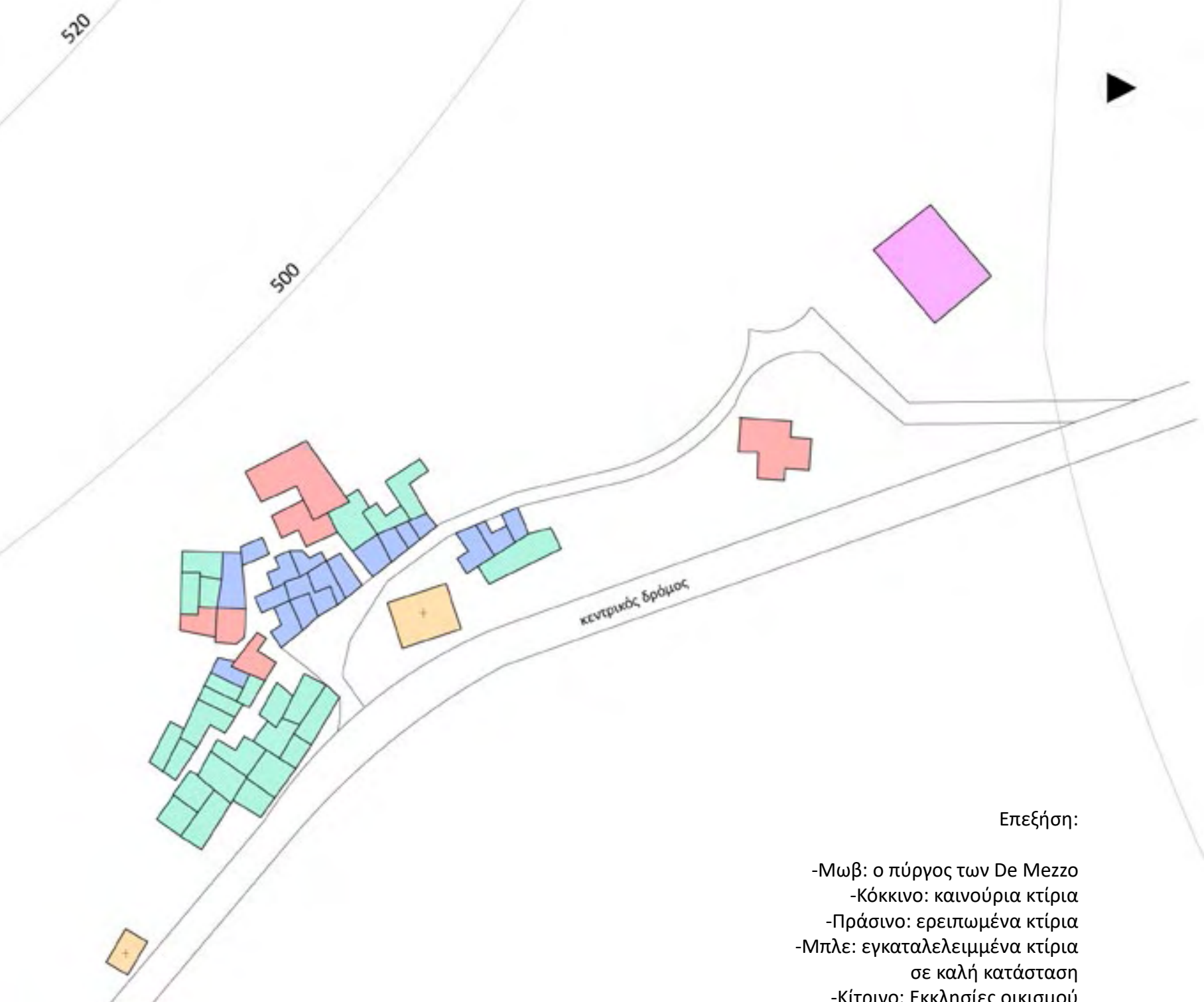
Σημεία ενδιαφέροντος για το INSTAR:

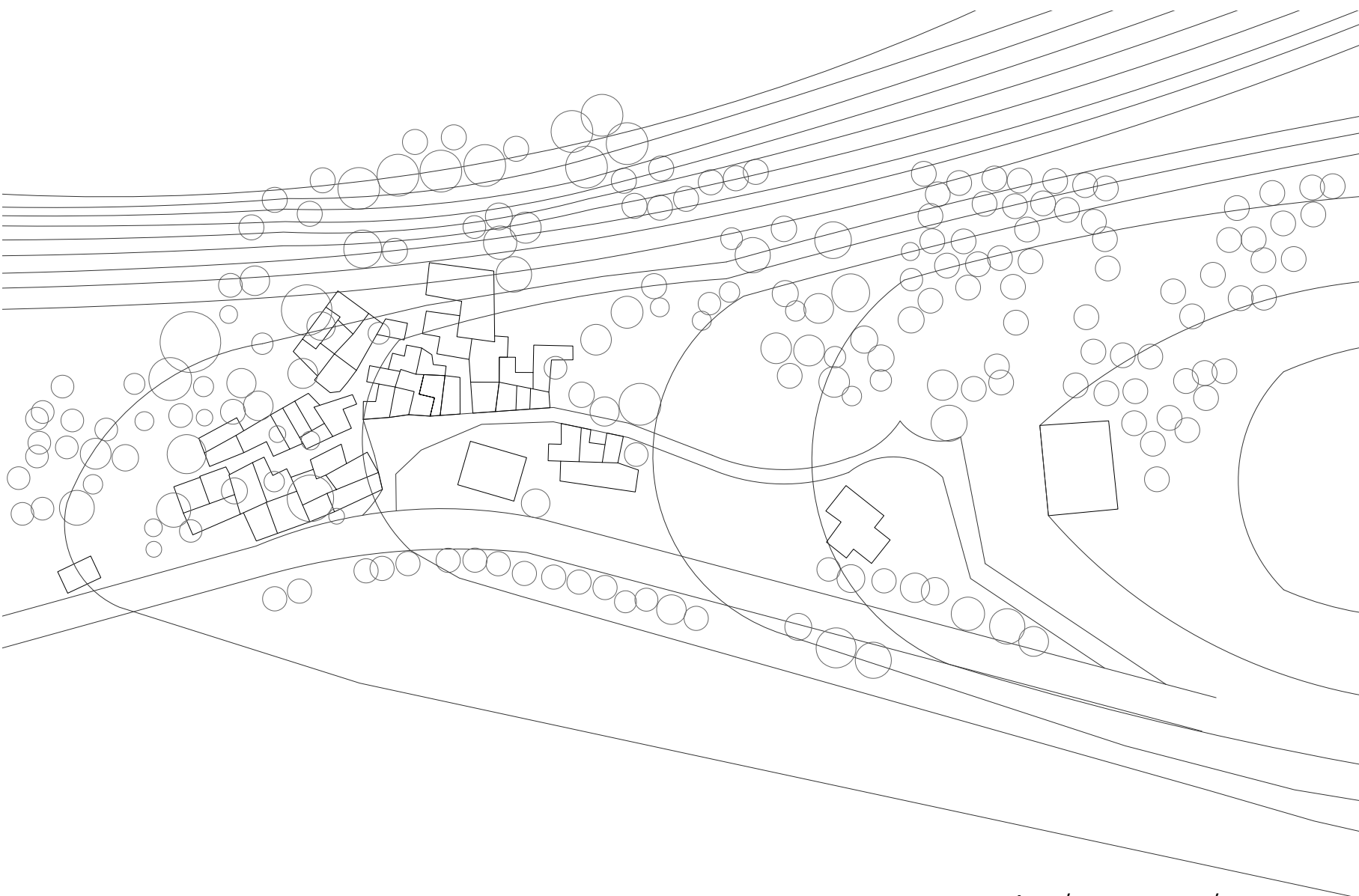
Με μωβ σημειώνονται τα σημεία αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, ενώ με πράσινο τα σημεία που γίνονται ανασκαφές από το Ινστιτούτο αυτή την περίοδο.

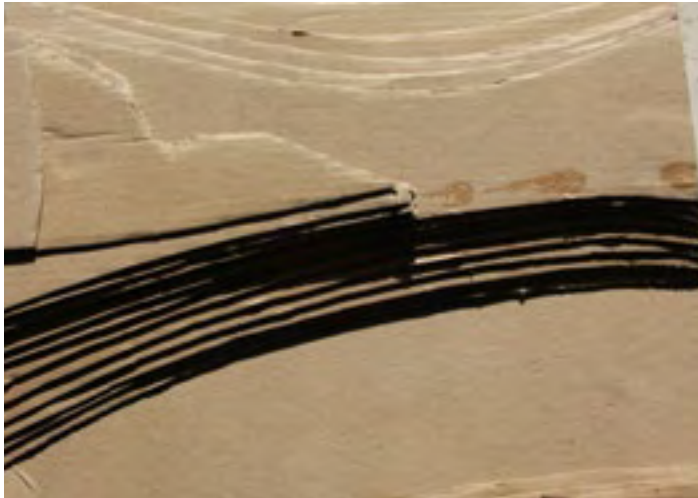
Επεξήση:

Τοπογραφικό οικισμού μετά από
αποτύπωση.

Αποτύπωση οικισμού
Κλίμακα 1:1000

Μακέτες για κατανόηση της περιοχής. Μακέτα εδάφους και αποτύπωσης οικισμού.

Η διπλωματική αφορά στην ανάπλαση του εγκαταλελειμμένου οικισμού της Ετιάς, στο νομό Λασιθίου, και στη δημιουργία ενός νέου υπόσκαφου κτιρίου το οποίο θα λειτουργεί τόσο με υποστηρικτικό ρόλο για τον οικισμό (εστιατόριο, πλυντήρια, αποθήκες), όσο και για φιλοξενία του ινστιτούτου μελετών ανατολικής Κρήτης. Στόχος ήταν ο σχεδιασμός ενός κτιρίου που θα ενταχθεί πλήρως στο τοπίο και θα αποτελεί κομμάτι των παραδόσεων και των εκδηλώσεων του τόπου.

Σε ο,τι αφορά την ανάπλαση του οικισμού, θα μπορούσε να αξιοποιηθεί και να επανακατοικηθεί. Υπάρχουν αρκετά επιτυχημένα παραδείγματα τέτοιων οικισμών, δύο από τα οποία βρίσκονται και στην Κρήτη: ο Άσπρος Ποταμός, στην Ιεράπετρα και η Μηλιά στα Χανιά.

Οικισμοί που στο παρελθόν εγκαταλείφθηκαν και μετά από πρωτοβουλίες ιδιωτών ξαναχτίστηκαν ακολουθώντας τα πρότυπα της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Ξαναδώθηκε έτσι ζωή σε αυτούς τους τόπους, ενώ ταυτόχρονα αυξήθηκε και ο (εναλλακτικός) τουρισμός.

Η αναβίωση του οικισμού θα μπορούσε να καλύψει πολλές ανάγκες κατοίκησης που έχει η περιοχή. Αρχικά κοντά στον οικισμό της Ετιάς υπάρχει η αεροπορική βάση της Ζήρου. Πολλά άτομα που έρχονται για μικρό διάστημα εκεί μένουν προσωρινά είτε στην Ιεράπετρα, είτε στη Σητεία, οι οποίες είναι οι δύο κοντι-

νότερες πόλεις στην Ζήρο. Επίσης, υπάρχουν πολλοί τουρίστες από το εξωτερικό οι οποίοι έρχονται στην περιοχή για να ακολουθήσουν είτε το τμήμα από το ευρωπαϊκό μονοπάτι E4, που περνάει από την περιοχή, είτε κάποια από τις γεωδιαδρομές που έχουν δημιουργηθεί από το φυσικό πάρκο Σητείας. Εκτός από αυτού του είδους τον τουρισμό, υπάρχουν και πολλοί τουρίστες που πηγαίνουν στη διαδρομή λόγω θρησκευτικού ενδιαφέροντος• οι παλιές εκκλησίες και η Μονή Τοπλού αποτελούν προορισμό ακόμα και για φοιτητές θεολογικών σχολών της χώρας. Τέλος, πολλά είναι τα άτομα που παίρνουν υποτροφία από το INSTAP και έρχονται στην περιοχή για τις ανασκαφές. Αυτά τα άτομα, όπως και οι στρατιωτικοί, βρίσκουν προσωρινή διαμονή στις μεγάλες πόλεις του νομού (Άγιος Νικόλαος, Ιεράπετρα και Σητεία) και αναγκάζονται να μεταφέρονται από πόλη σε πόλη για τις ανασκαφές.

Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι ο οικισμός θα μπορούσε να εξυπηρετήσει και άτομα για μόνιμη κατοίκηση, ακόμα και για οικογένειες. Σχολεία, σουπερ μαρκετ – μανάβικα, καφενεία αλλά και άλλες λειτουργίες καλύβονται από γύρω χωριά αλλά και από τη Σητεία, την μεγαλύτερη πόλη που βρίσκεται κοντά.

Στο σύνολό τους τα καινούρια κτίρια έχουν οριοθετηθεί σε σχέση με τα παλιά. Δημιουργήθηκαν διαφορετικών μεγεθών κατοικίες για να μπορούν να αξιοποιηθούν είτε από ένα άτομο, είτε από ζευγάρια ή και οικογένειες.

Στην προσπάθεια αναβίωσης του οικισμού, πάρθηκαν κάποιες σημαντικές αποφάσεις πριν προχωρήσουμε στον σχεδιασμό. Αποφασίστηκε για αρχή να διατηρηθεί η λογική ότι οι όγκοι από ασβεστολιθικό πωρόλιθο, ο οποίος βρίσκεται σε αφθονία στην περιοχή, θα εξακολουθήσουν να υπάρχουν σε συνεχή δόμηση τονίζοντας έτσι την οριζοντιότητα. Τα περιορισμένα και μικρού μεγέθους ανοίγματα θα διατηρηθούν, όπως επίσης και η ποικιλία ύψους στις όψεις. Γενικότερα όμως αποφασίστηκε ότι τα χαρακτηριστικά του κρητικού σπιτιού που παρατηρήθηκαν μετά την μελέτη της ευρύτερης περιοχής, να διατηρηθούν κατά την διάρκεια σχεδιασμού του οικισμού. Επιπλέον, η θέση του Parking θα παραμείνει στην θέση που δημιουργήθηκε φέτος, καθώς είναι στα όρια του οικισμού και έτσι εξαναγκάζει την κίνηση μέσα από όλο τον οικισμό προκειμένου κάποιος να φτάσει στο καινούριο κτίριο που σχεδιάστηκε.

ΚΤΙΡΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΝΕΟΥ ΚΤΙΡΙΟΥ:

Χώρος δουλειάς instar (μαζί με αποθήκη ευρημάτων, wc, κουζίνα): 299 m²

Χώρος έκθεσης: 269 m²

Χώρος ομιλιών – προβολών: 62 m²

Κατάστημα: 50 m²

Σαλόνι: 217 m²

Κουζίνα (συμπεριλαμβανομένου του ψυγείου, της κατάψυξης και της αποθήκης για την τροφοδοσία): 92 m²

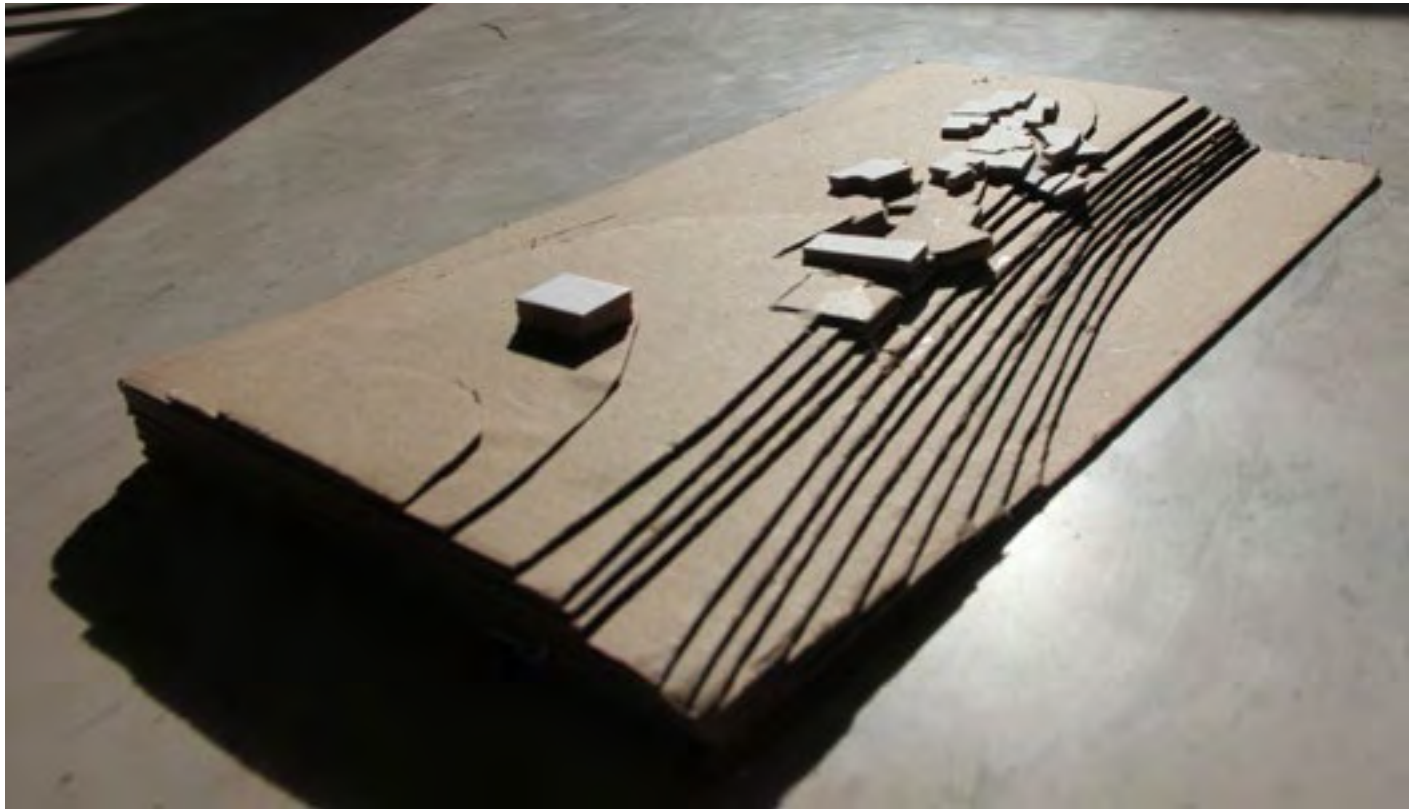
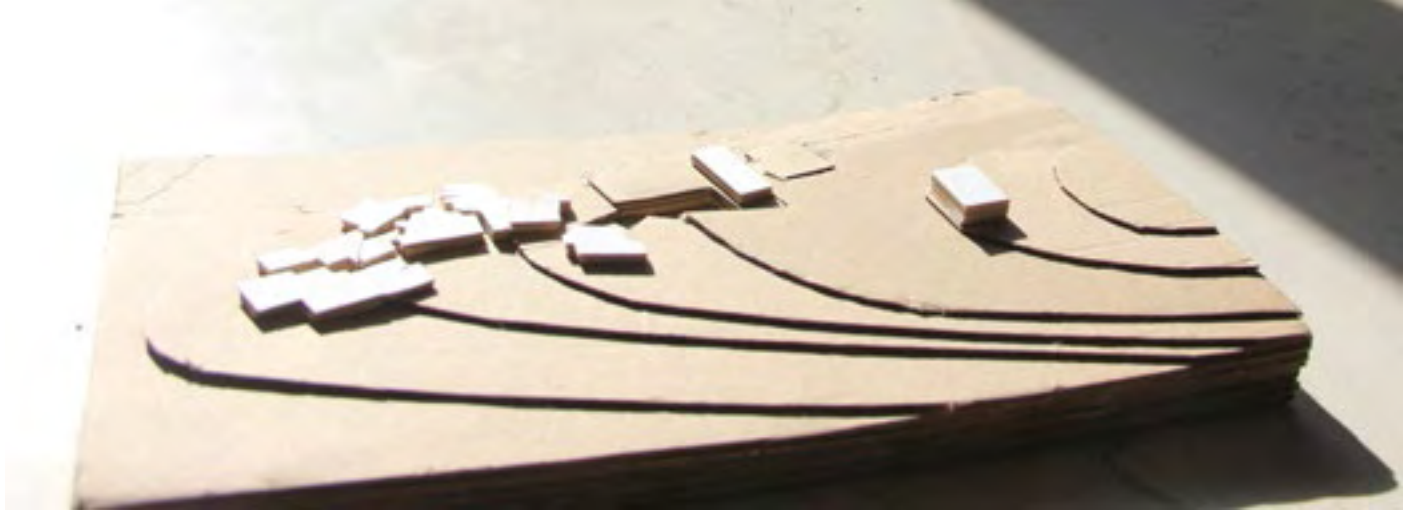
Πλυντήρια - Στεγνωτήρια: 28 m²

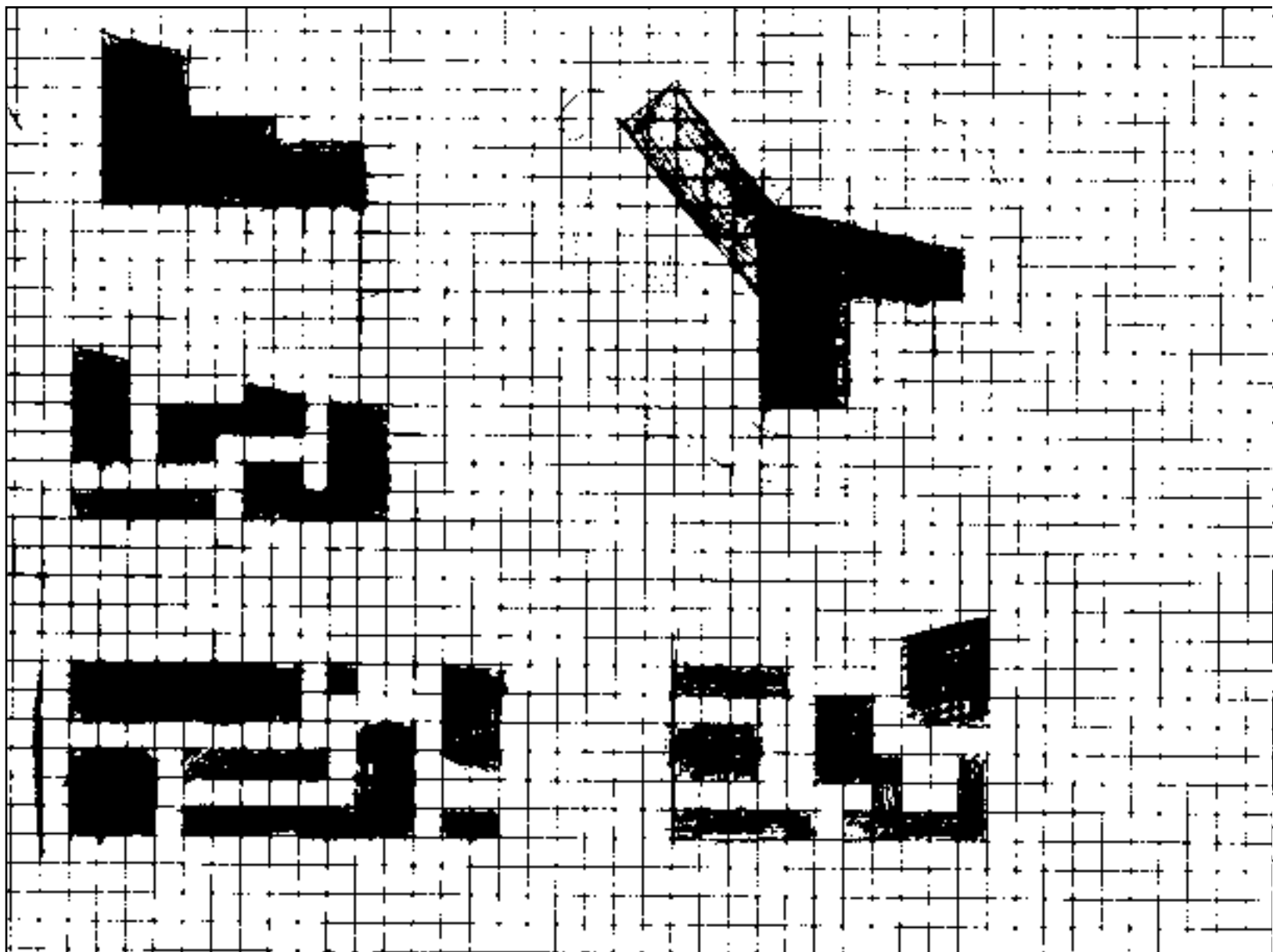
Αποθήκη για τον οικισμό: 14 m²

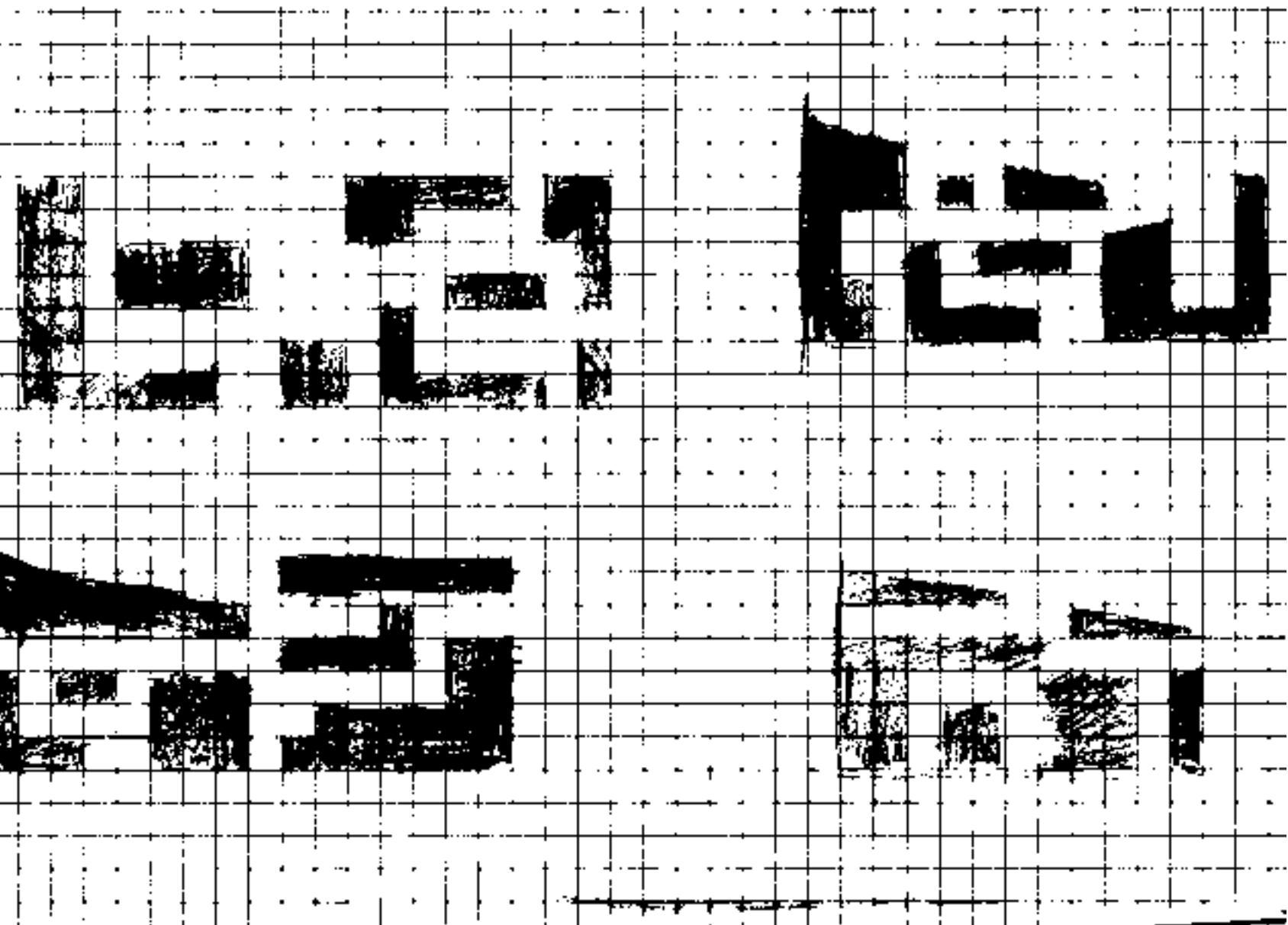
WC: 50 m²

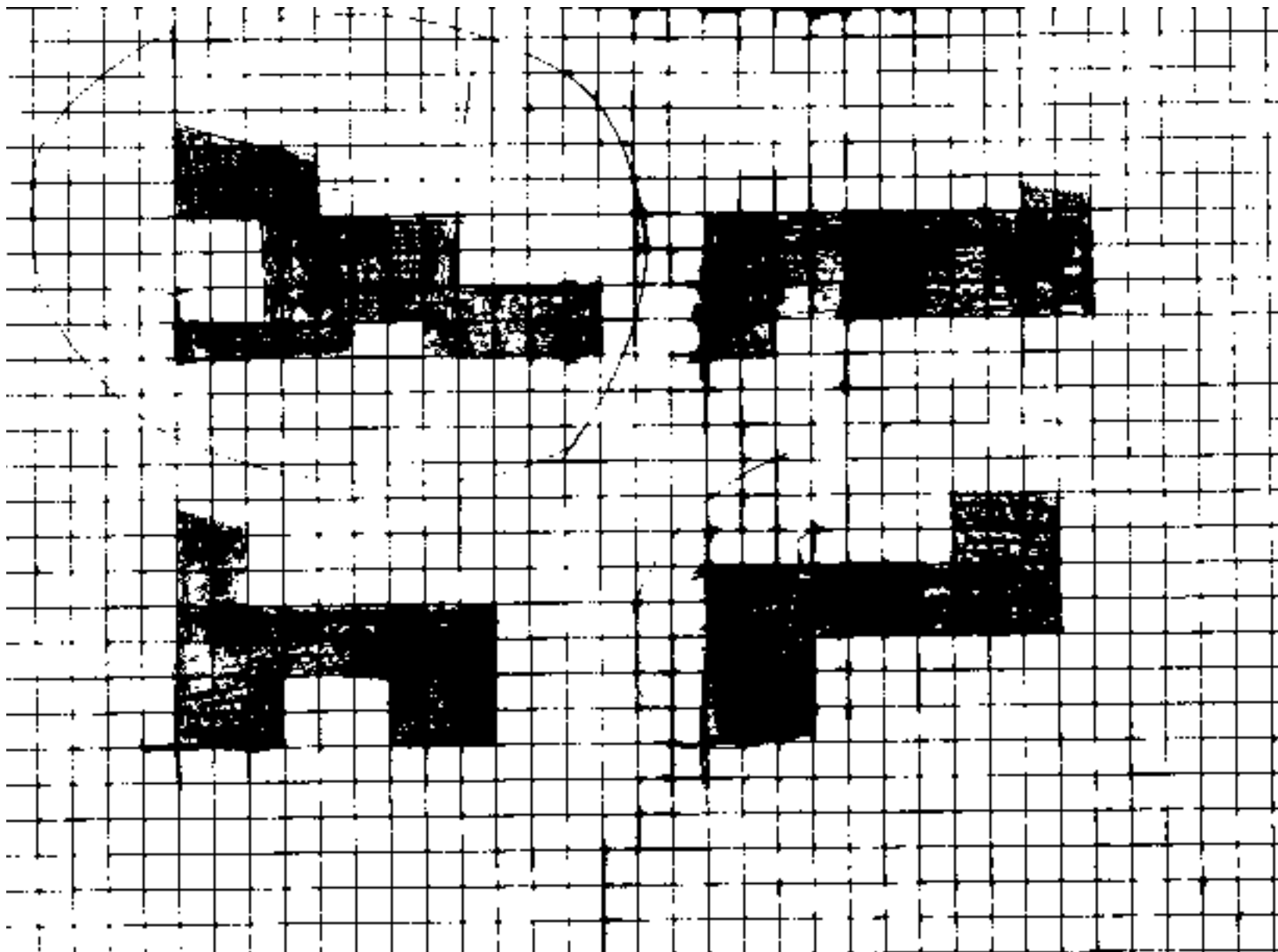
Μεταβατικοί χώροι (διάδρομος): 130 m²

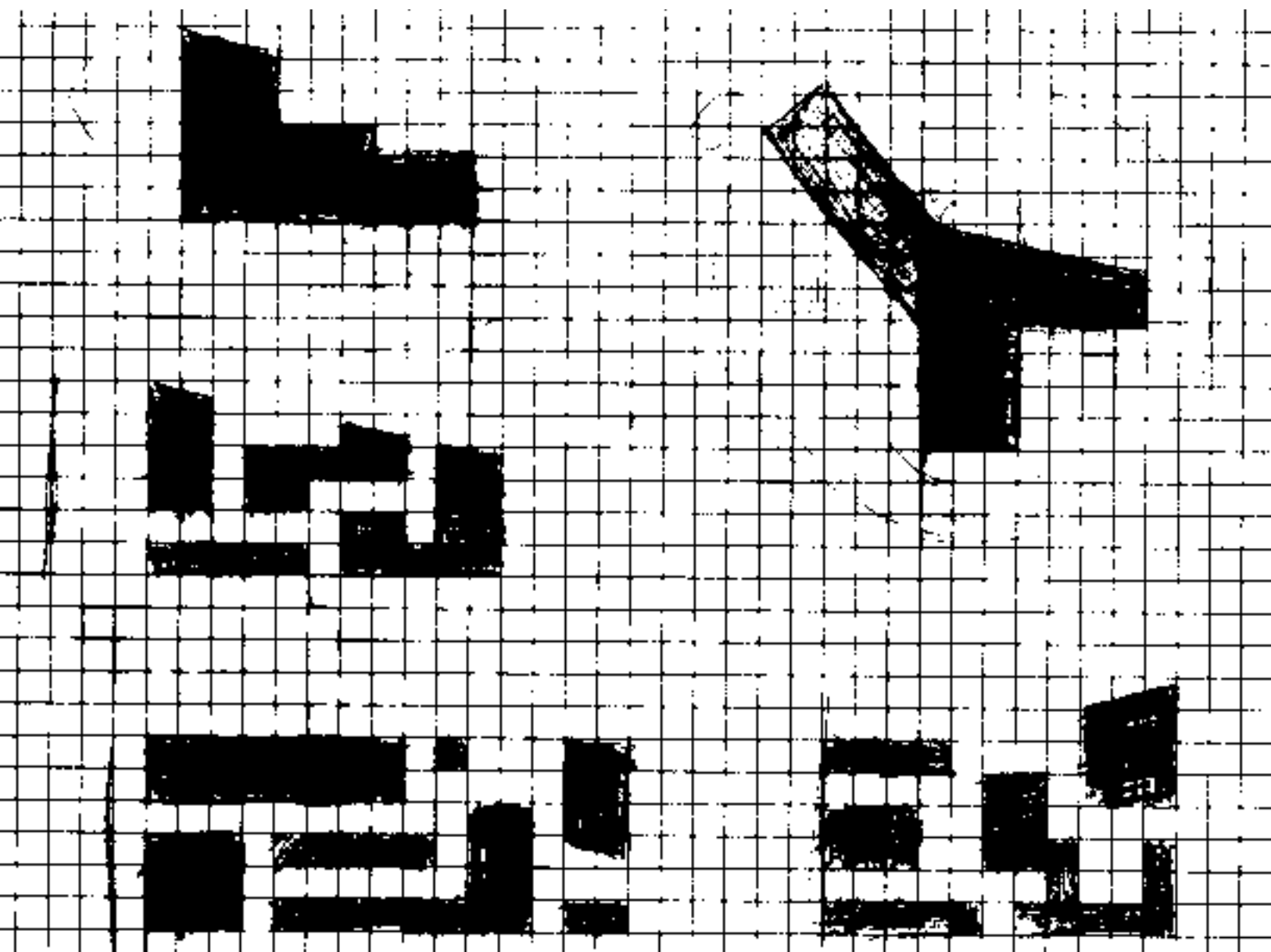
Σύνολο: 1201 m²

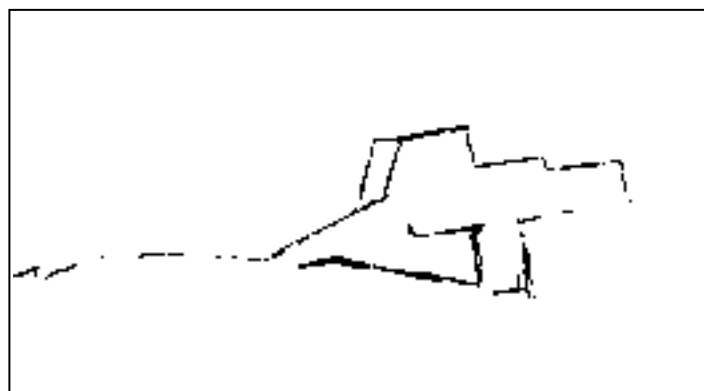
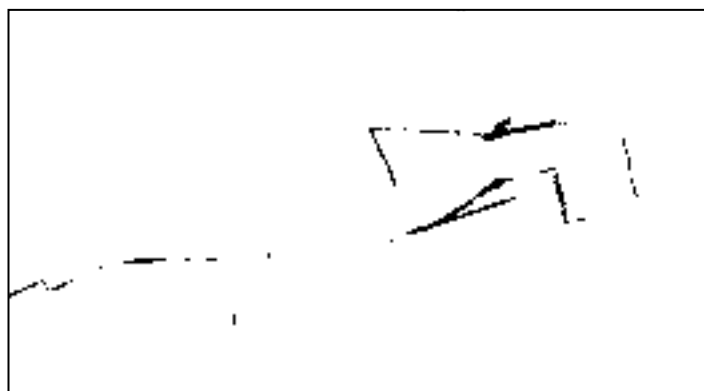
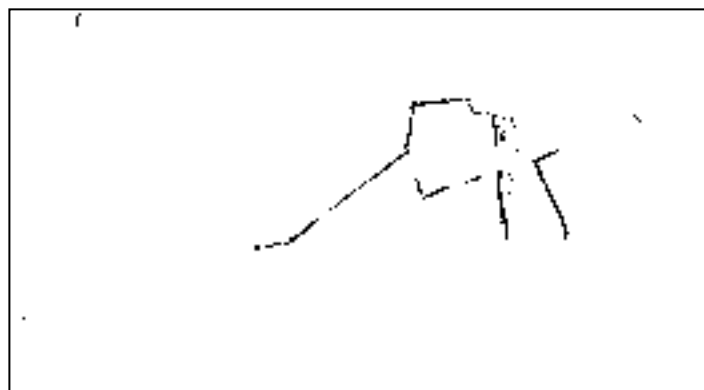
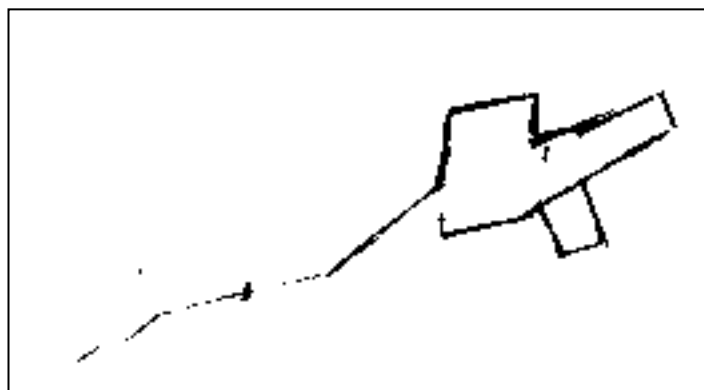

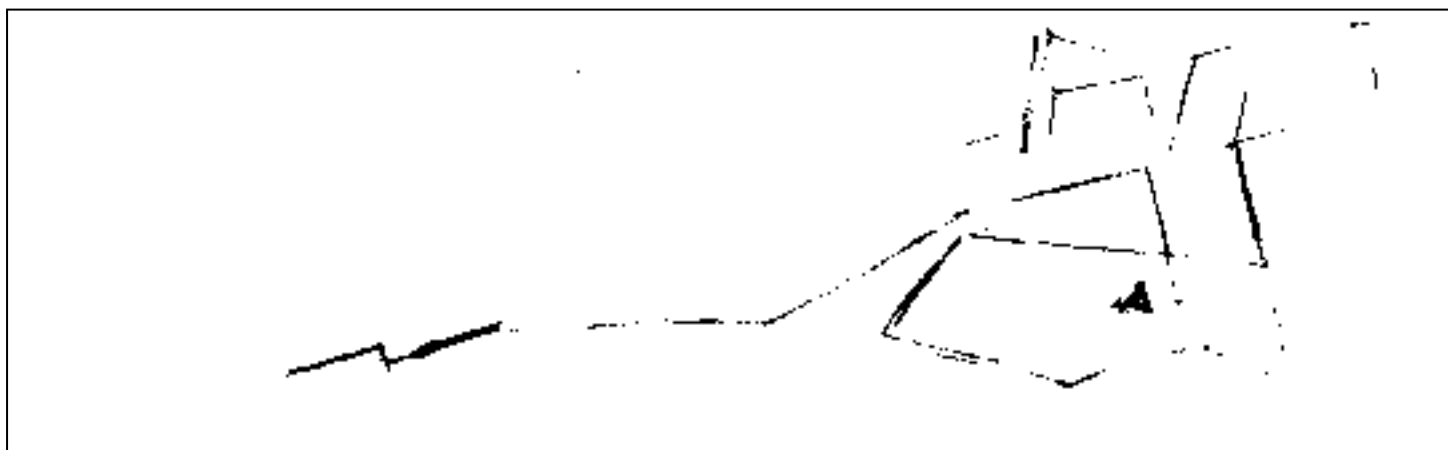
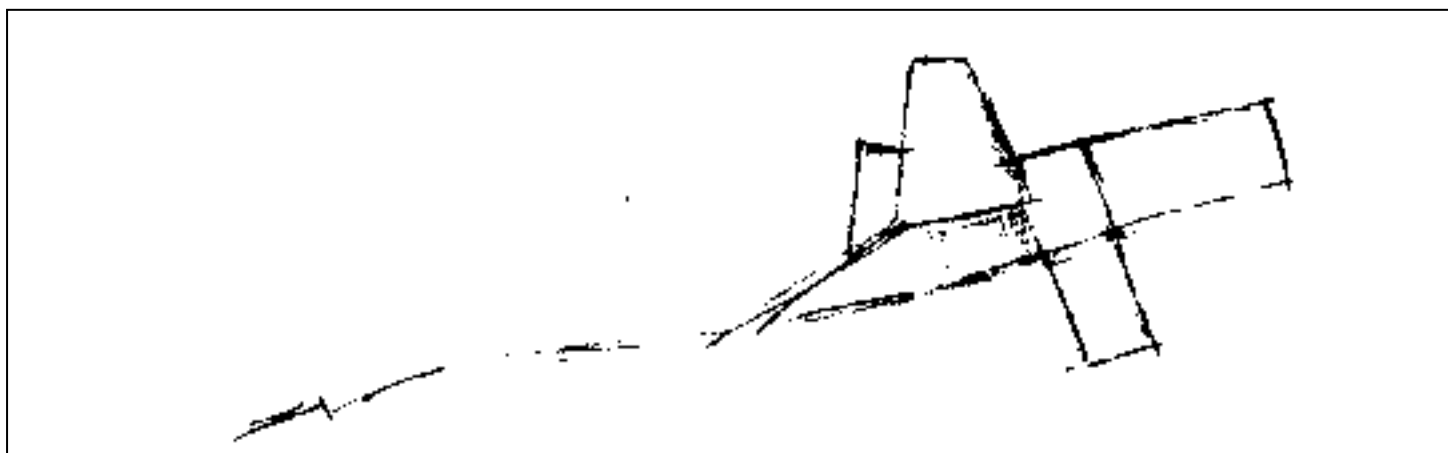
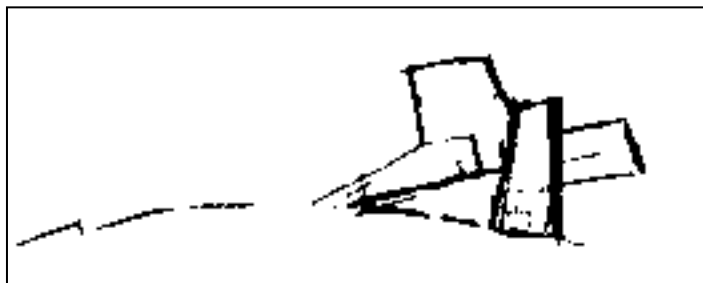
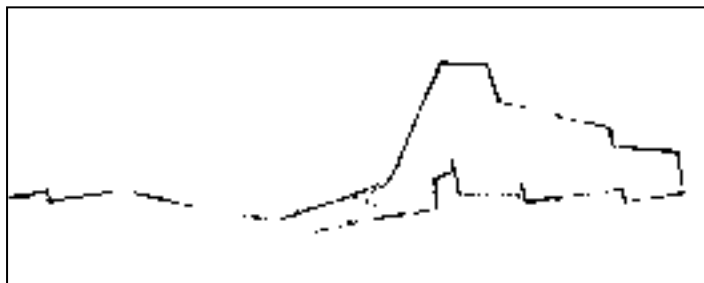

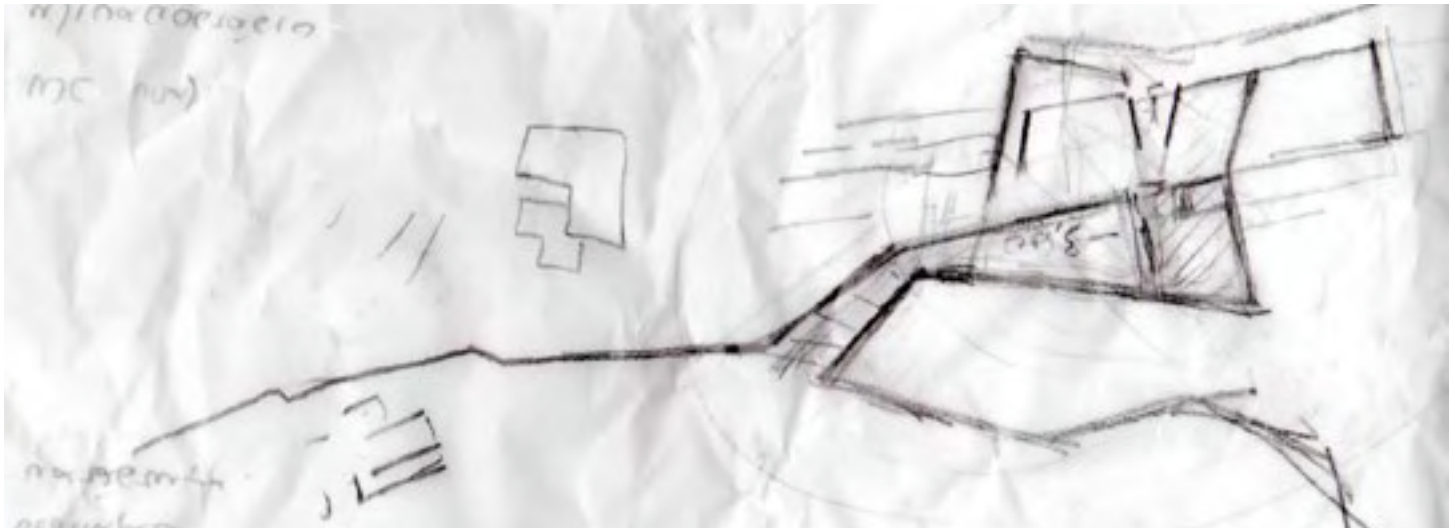
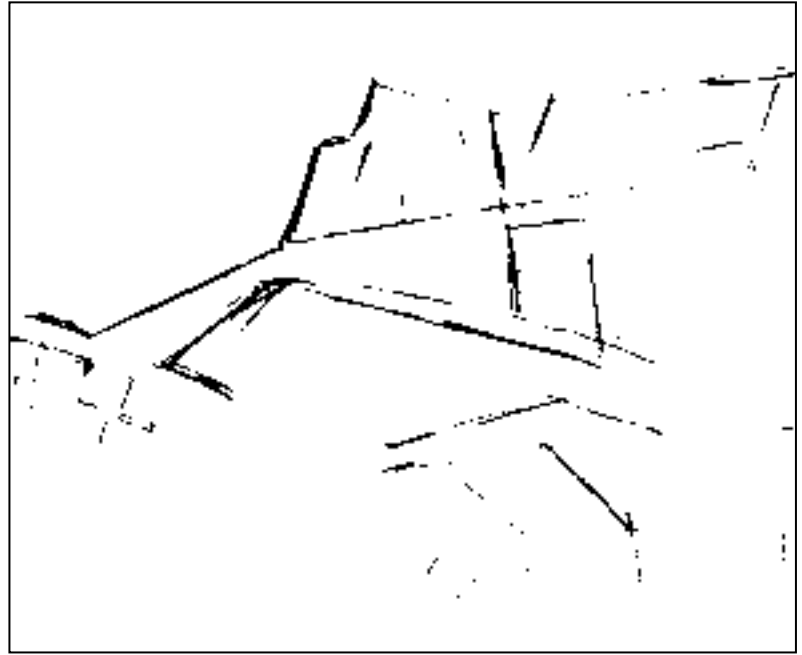
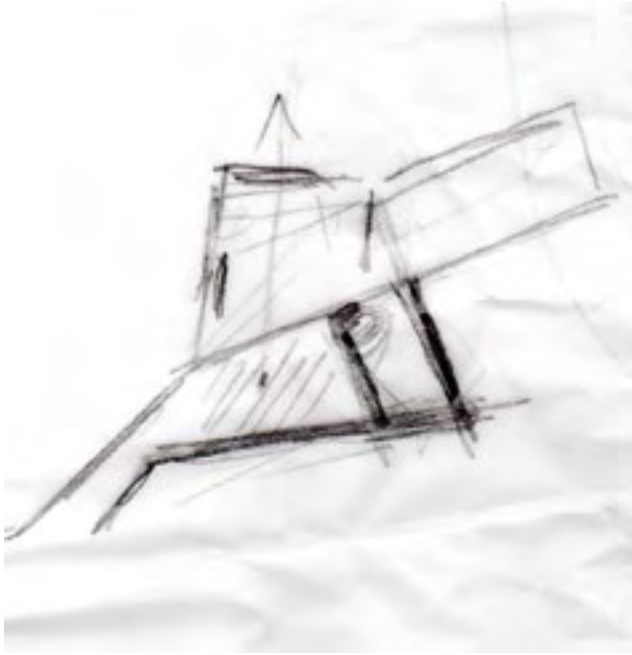

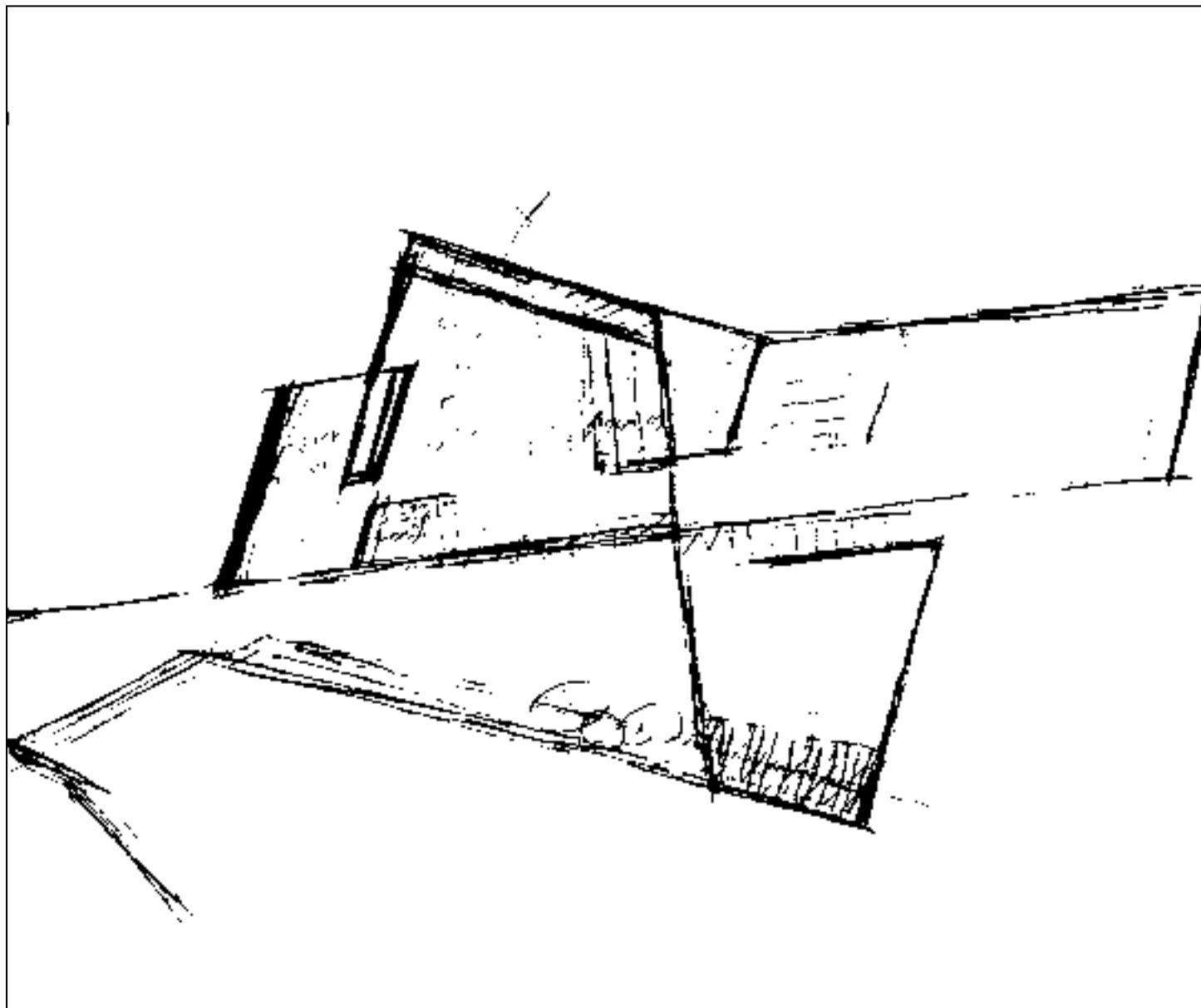

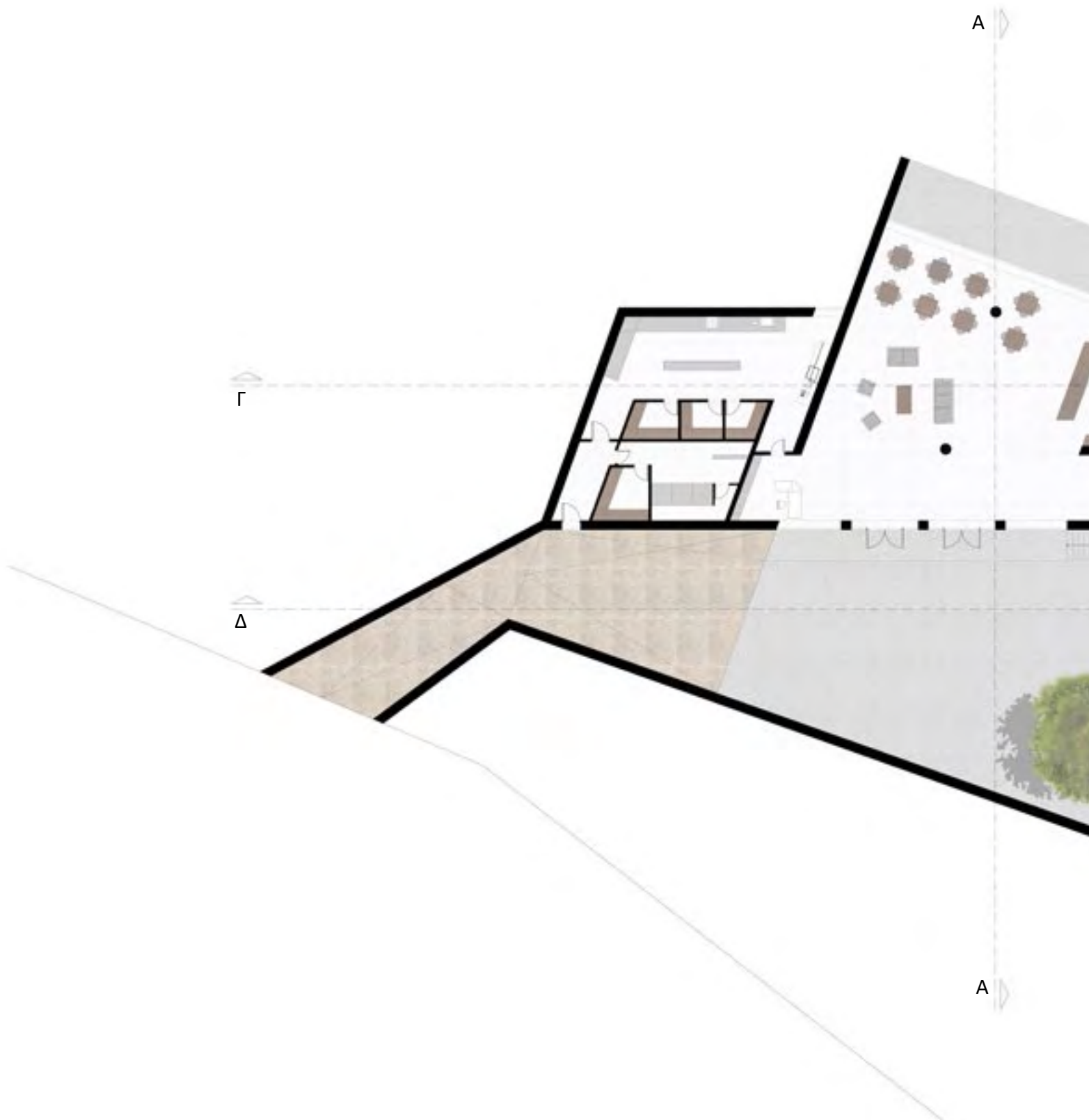

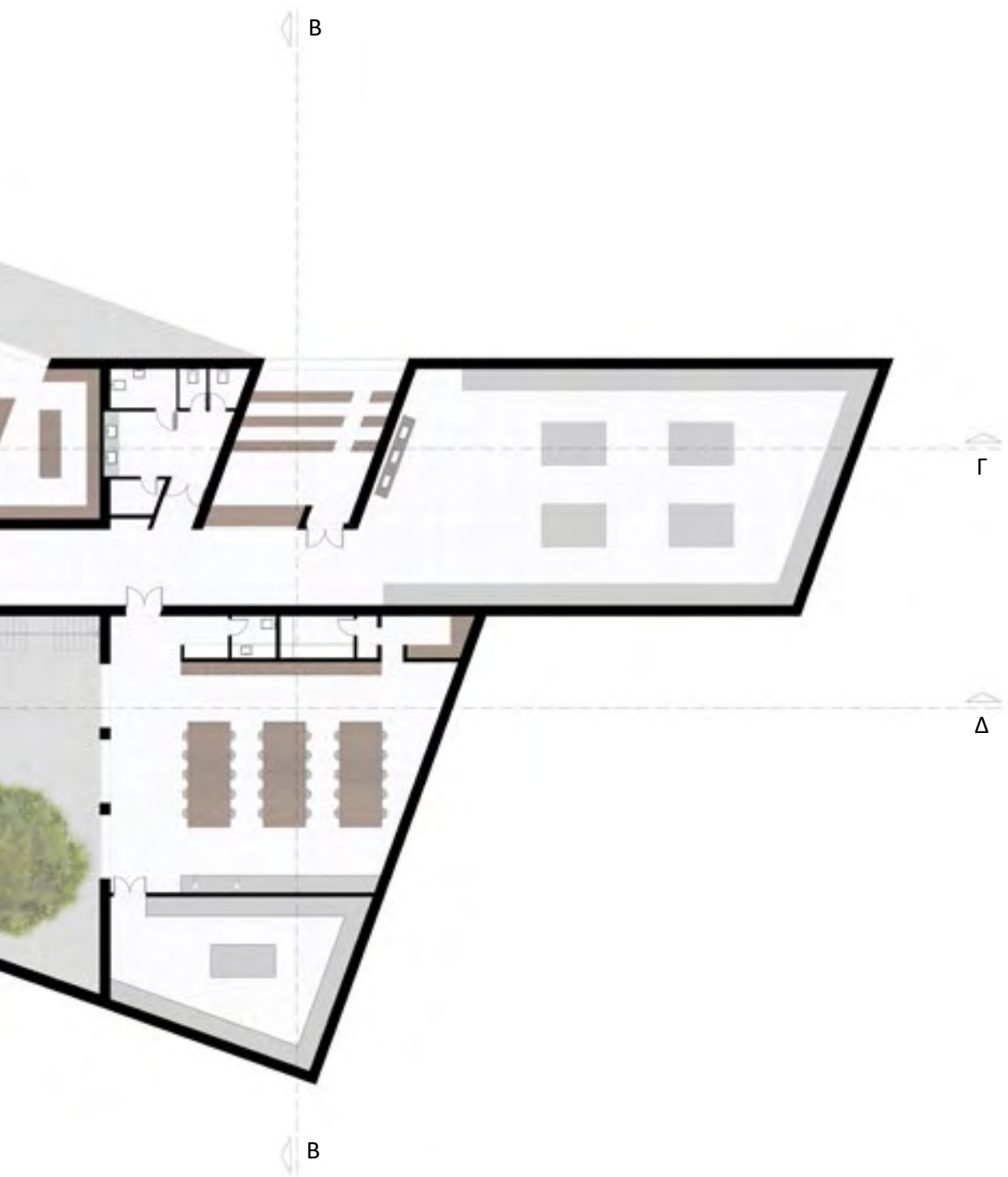

Τοπογραφικό

Κάτοψη κύριας στάθμης

ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ

Κάτοψη δώματος

TOMH A-A

TOMH B-B

Τομές

ΤΟΜΗ Γ-Γ

ΤΟΜΗ Δ-Δ

ΤΡΙΣΔΙΑΣΤΑΤΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΟΥ ΚΤΙΡΙΟΥ

ΟΨΗ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Αντωνακάκη, Σουζάνα, «Κατώφλια χώρου και χρόνου. Μετάβαση και διαδοχή», Παραδοσιακοί Οικισμοί – Υπάρχει Μέλλον; , ΤΕΕ Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Άγιος Νικόλαος, 2008

Αντωνακάκης, Δημήτρης, «Η Παράβαση: Υπευθυνότητα και Νομιμοποιήσεις», Παραδοσιακοί Οικισμοί – Υπάρχει Μέλλον; , ΤΕΕ Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Άγιος Νικόλαος, 2008

Αρακαδάκη Μαρία, «Διαχρονική Προσέγγιση στην Αρχιτεκτονική του Ελληνικού Χώρου. Τυπολογία – Συγκριτική Μορφολογία», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης , Ανοιχτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα

Αρακαδάκη Μαρία, ΝΟΦΑΛΙΑΣ ΜΕΡΑΜΠΕΛΟΥ. Συμβολή στην αρχιτεκτονική των Ορεινών Οικισμών της Κρήτης, Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Νεάπολης Κρήτης, Νεάπολη, 2006

Αρακαδάκη, Μαρία, Το φρούριο της Σπιναλόγκας (1571-1715), Συμβολή στη μελέτη των επάκτιων και νησιωτικών οχυρών της Βενετικής Δημοκρατίας, Άγιος Νικόλαος, 2001

Βαλλιάνος Χ., Κόκκορη Σ., «Κρητική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική», Μουσείο Κρητική Εθνολογίας, Βώροι, 1987

Βαγενά-Παπαϊωάννου Λαμπρινή, Κομίνη-Διαλέτη Δώρα, Το Αιγαίο : επίκεντρο ελληνικού πολιτισμού, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1992

Βασιλειάδης, Δημήτρης, Θεώρηση της αιγαιοπελαγίτικης αρχιτεκτονικής υπό ανήσυχη οπτική γωνία, Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα, 1979

Βασιλειάδης, Δημήτρης, Το κρητικό σπίτι: αυτό το καταφύγιο κι αυτό το ορμητήριο, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 1983

Γαδανάκης Νικόλαος, Δατσέρη Καλλιόπη, Κατσικαλάκης Εμμανουήλ, Μπενετάκη Μαρία, Πρωτόπαππα Αλίκη, «Καταγραφή της πολεοδομικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας αξιόλογων οικισμών του Νομού Λασιθίου για την μελλοντική ένταξη τους σε θεσμικό πλαίσιο προστασίας : Σίτανος», ΤΕΕ/Τμήμα Ανατολικής Κρήτης – Ν.Α. Λασιθίου, 2010

Γενιτσαρίδη Άννα, Κοτσιφάκη Αφροδίτη, Κουνενάκη Σοφία, Σεργάκη Μαρία, «Καταγραφή της πολεοδομικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας αξιόλογων οικισμών του Νομού Λασιθίου για την μελλοντική ένταξη τους σε θεσμικό πλαίσιο προστασίας : Μοναστηράκι», ΤΕΕ/Τμήμα Ανατολικής Κρήτης – Ν.Α. Λασιθίου, 2010

Γκράτζιου, Όλγα, «Η Κρήτη στην ύστερη μεσαιωνική εποχή», Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2010

Γκουντέλια Τερψιθεά, Μαγγανά Θεοδώρα, Νικολαΐδης Εμμανουήλ, Πολίτου Μαρία, Jakonljevic Lazar, «Καταγραφή της πολεοδομικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας αξιόλογων οικισμών του Νομού Λασιθίου για την μελλοντική ένταξη τους σε θεσμικό πλαίσιο προστασίας : Καρύδι», ΤΕΕ/Τμήμα Ανατολικής Κρήτης – Ν.Α. Λασιθίου, 2010

Δετοράκης, Θεοχάρης, Ιστορία της Κρήτης, Έκδοση Δετοράκη Θεοχάρη, Αθήνα, 1986

«Επίσκεψη στο σπίτι του βοσκού», Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Ανωγείων, Ανώγεια, Φεβρουάριος 2009

Ζαγορησίου, Μαρία, Λαϊκή αρχιτεκτονική στην Κρήτη, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, 1966

Ζάνον Φλάβιο, Σκουτέλης Νίκος, «Κατοικία στην Κρήτη. Μια σύνθεση από απλούς γεωμετρικούς όγκους και πρίσματα, με μνήμες από το παρελθόν.», ΚΤΙΡΙΟ, Ιούλιος – Αύγουστος 2007

Ζερβός Αντώνης, Μαλλιαράκη Στέλλα, Μαυρικάκης Κωστής, Μουντράκη Εύα, Σγουρός Οδυσσέας, «Σύνταξη Φακέλου Unesco: Σπιναλόγκα», Περιφέρεια Κρήτης, Περιφερειακή Ενότητα Λασιθίου, ΤΕΕ/Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, 2012

Ζώης, Αντώνης, Κρήτη, Εποχή του Λίθου, Αθηναϊκός Τεχνολογικός Όμιλος, Αθηναϊκό Κέντρο Οικιστικής, Αθήνα, 1973 ,

Θεοδωράκη – Πάτση, Τζούλια, Αρχιτεκτονική στον αγροτικό χώρο, Αθήνα, 2011

Καλαντζάκη Αρετή, Παπαδάκης Βενιζέλος, Τζαγκαρουλάκης Ιωάννης, Σπυριδάκης Γεώργιος, Ζαλαμπαλάκης Ιωάννης, «Καταγραφή της πολεοδομικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας αξιόλογων οικισμών του Νομού Λασιθίου για την μελλοντική ένταξη τους σε θεσμικό πλαίσιο προστασίας : Κελλάρια», ΤΕΕ/Τμήμα Ανατολικής Κρήτης – Ν.Α. Λασιθίου, 2010

Καλογήρου Χρ., Σαγιά Α., «Διερεύνηση των Βιοκλιματικών Χαρακτηριστικών της Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής του Μετσόβου – Δυνατότητες Προσαρμογής Σύγχρονων Τρόπων Δόμησης»: http://www.ntua.gr/MIRC/6th_conference/presentations/1_main_sessions/2nd_session/KALOGIROU%20C%20-%20SAGIA%20A.pdf

Κίζης, Γιάννης, «ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ: ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ; ΠΑΡΑΤΑΣΗ ΖΩΗΣ ; ΑΙΜΟΔΟΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΣΥΝΘΕΣΗ;», ΤΕΕ Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Άγιος Νικόλαος, 2008

Κωτσάκη Αμαλία (επιμ.), Κρήτη 1913-2013 Αρχιτεκτονική και Πολεοδομία μετά την Ένωση, Πνευματικό κέντρο Χανίων, ΣΑΔΑΣ – Πανελλήνια Ένωση Αρχιτεκτόνων/Τμήμα Χανίων, Χανιά, 2014

Λιουδάκη, Γεωργία, «Το Μετόχι στο Μαρουλά Ρεθύμνου: αποκατάσταση και επανάχρηση», Εκδόσεις Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, 2006

Μαντζουράνη, Ελένη, Προϊστορική Κρήτη τοπογραφία και αρχιτεκτονική, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2002

Μοσχόβη Γ., Ο οχυρωμένος οικισμός της νησίδας Σπιναλόγκας 18ος-19ος αιώνας, Πεπραγμένα θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ηράκλειο, 2005

Μποζινέκη – Διδώνη, Παρασκευή, Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική (τρίτος τόμος) Δωδεκάνησα – Κρήτη, Φιλιππίδης Δημήτρης (επιμ.), Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1990

Παγκάλου, Κωνσταντίνα, «Χώρος φιλοξενίας στον παραδοσιακό οικισμό Μαρουλάς», Εκδόσεις Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, 2012

«Περιοχή Ιτάνου», <http://www.cretesitia.gr/main.php?cat=6&page=2&chlang=gr>

Σπαντιδάκης, Γιάννης, Ελληνικός Κήπος, εκδόσεις Σταμούλης, 2008

Συρμακέζης, Κωνσταντίνος, Τα μητάτα της Κρήτης: διερεύνηση της στατικής λειτουργίας τους με σύγχρονες μεθόδους, Μουσείο Κρητικής Εθνολογίας Κέντρο Ερευνών, Βώροι, 1988

«Σχέδιο διαχείρισης του φυσικού πάρκου Σητείας και τετραετές σχέδιο δράσης», Έργο γεωτοπία, δράδη 5.1.1., Ηράκλειο, 2013, http://www.sitia-geopark.gr/media/26399/snp_shedio_diaxeirisis_drasis.pdf

Τομπάζης, Αλέξανδρος, Οικολογική σκέψη και αρχιτεκτονική, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 2010

«ΥΠΟΓΕΙΑ ΠΟΤΑΜΙΑ- Σπηλαιολογικές περιηγήσεις στην Κρήτη 1», Σπηλαιολογικός Όμιλος Κρήτης, εκδόσεις Ίτανος, Ηράκλειο, 2008

Φιλιππίδης, Δημήτρης, «Οι δυσκολίες της διατήρησης», Παραδοσιακοί Οικισμοί – Υπάρχει Μέλλον; , ΤΕΕ Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Άγιος Νικόλαος, 2008

«Φυσικό πάρκο Σητείας», <http://www.sitia-geopark.gr/home.aspx>

Χρονάκη, Δάφνη, «Οι εργασίες αναστήλωσης της έπαυλης των de Mezzo στην Ετιά Σητείας», Αρχαιολογικό έργο Κρήτης 2, Ανδριανάκης Μιχάλης(επιμ.), Βαρθαλίτου Πετρούλα(επιμ.), Τζαχίλη Ίρις (επιμ.), Πανεπιστήμιο Κρήτης – Τμήμα ιστορίας – αρχαιολογίας ΥΠ.ΠΟ.Τ – 28η εφορεία βυζαντινών αρχαιοτήτων – αρχαιολογικό ινστιτούτο κρητολογικών σπουδών, Ρέθυμνο, 2012

Χρυσόχου, Στέλλα, «Πέντε Βενετοί μηχανικού στην Κρήτη του 17ου αιώνα», Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Δετοράκης Θ. (επιμ.), Καλοκαιρινός Α. (επιμ.), Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο, 2001

Grivel, Julien, Η νόσος του Χάνσεν στην Ελλάδα και στην Κρήτη κατά τον εικοστό αιώνα, Κοινωνική Επιχείρηση Ανάπτυξης Ελούντας, Ελούντα, 2002

Rapport, Amos, Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, Αρχιτεκτονικά Θέματα, Αθήνα, 1976

αλατσερό. Δοχείο από κολοκύθα για το αλάτι.

αλτάνα. Ταράτσα ή υπαίθριος εξώστης όπου συνήθως υπάρχουν γλάστρες ή παρτέρια με λουλούδια.

αναγλυφάδα ή αναλειχάδα της κουτσουνάρας. Το χείλος του λουκιού που χρησιμεύει για υδρορροή πάνω στον τοίχο.

ανηφοράς. Καμινάδα.

ανώγι. Επάνω όροφος.

αργαστήρι. Αργαλειός.

αρμάρι. Εντοιχισμένη ντουλάπα.

ασβεστοταράτσα. Μείγμα από ασβέστη, άμμο και παρτσελώννα.

ασφένταμοι. Ξερά, σκληρά χόρτα.

βουτσά. Κοπριά από βόδια.

γιστέρνα. Στέρνα.

δώμα. Επίπεδη στέγη.

δωμάτισμα. Επισκευή του δωματος με νέο χώμα.

δωματοκόπανο. Ειδικός κόπανος για το χτύπημα του χώματος στο δώμα.

δωματόχωμα. Ειδικό χώμα αργιλικής σύστασης.

εστία. Το τζάκι που μαγειρεύουν.

θυρίδα. Εσοχή στον τοίχο

καθέγλα. Καρέκλα.

καλαμωτή. Κατασκευή πάνω στην οποία τοποθετούνται τα τυριά.

καλός οντάς. Δωμάτιο υποδοχής.

καμάρα. Αψίδα ή τόξο ή θόλος.

κάμαρα ή κάμερα. Δωμάτιο.

καμαρόσπιτο. Σπίτι με τόξο εσωτερικά, για τη μείωση του ανοίγματος.

καμινάδα. Κουζίνα.

καντονάδα. Γωνιά του δρόμου ή ενός κτιρίου.

καντούνι. Στενός δρόμος οικισμού ή κόγχη, που διαμορφώνεται εσωτερικά από το τόκο.

κατώγι. Υπόγειο ή ισόγειο, αποθήκη.

κέντης. Ξύλινος στύλος που συγκρατεί το μεσοδόκι, στο εσωτερικό.

κιόσκι. Κλειστός ξύλινος εξώστης στον όροφο.

κλινάρι. Κρεβάτι.

κονάκι. Μέγαλο και πλούσιο σπίτι στην τουρκοκρατούμενη Κρήτη. Σήμερα γενικά το σπίτι.

κοντάδα. Οριζόντιο μακρύ ξύλο για το άπλωμα των ρούχων.

κοντούτο ή κουντούτο. Σωλήνας του νερού ή της αποχεύτευσης.

κορδόνι. Ταινία καμπυλωτής διατομής, που εξέχει από τον τοίχο.

κουλούκι. Κόγχη, που διαμορφώνεται εσωτερικά από το τόξο.

κούμος. Κοτέτσι ή καλύβα βοσκών.

κουτσουνάρα. Υδρορροή της στέγης, πηγή του νερού, βρύση. Σχηματίζεται από δύο αναγλυφάδες στον τοίχο, για να τρέχει το νερό της βροχής από το δώμα.

κράβατος. Κρεβάτι.

κύλινδρας. Πελεκητή πέτρα, κυκλικής διατομής, για την κατασκευή του δώματος.

λεπίδα. Είδος χώματος με υδραυλικές ιδιότητες, για τη τελευταία στρώση του δώματος.

λότζα. Στεγασμένη διάβαση.

λοτζέττα. Σκεπαστός εξώστης.

λυρατζής. Ξύλινος στύλος.

μαγαντζές. Ισόγεια αποθήκη, χώρος κάτω από το σοφά.

μαγαντζίνο. Χώρος κάτω από το κατώι, που χρησίμευε ως μαγαζί ή αποθήκη ή εργαστήριο.

μάνταλο. Ξύλινος ογκώδης σύρτης για το ασφάλισμα της πόρτας από μέσα.

μαρισκάλκος. Πεταλωτής.

μεσοδόκι. Εγκάρσια δοκός για τη στήριξη του δώματος.

μεσοδοκιές. Ειδικές εσοχές-φωλιές στους τοίχους για τη στήριξη των μεσοδοκιών.

μετζάο. Μεσόροφος.

μετόχι. Μικρός οικισμός εποχιακής χρήσης.

μητάτο ή μιτάτο. Πρόχειρα κατοικία κτηνοτρόφου.

μουράρος. κτίστης

μπαγδατί. Ελαφρύ ξύλινο χώρισμα με καρφωτά πηγάκια και σοβά εξωτερικά.

μποντέλλο. Ξύλινος στύλος.

μποτζάλε. Πηγάδι.

μπουλμές. Αποθήκη κάτω από το πατάρι.

ξερόδωμα. Αφαίρεση του παλιού χώματος από το δώμα.

ξώστεγο ή οξωστάρι ή οξώστης. Σκεπαστή εξωτερική αυλή.

πανωπόρτι. Πάνω μέρος της πόρτας, που ανοίγει ανεξάρτητα από το κάτω.

παράσπιτο. Πρόσθετος βοηθητικός χώρος σε σπίτι.

παραστιά. Εστία.

παρτσελώννα. Ηφαιστειακή γη με υδραυλικές ιδιότητες.

πελέκια. Πελεκημένες πέτρες, λαξευμένοι αψιδόλιθοι.

πεζούλα. Χαμηλός τοίχος που χρησιμεύει και ως κάθισμα ή χαμηλό χωμάτινο επίπεδο μέσα στο σπίτι.

πηλορόδωμα. Η πρώτη στρώση χώματος στο δώμα.

πόρτεγο. Κύρια αίθουσα ενός σπιτιού.

πορτέλλα. Αυλόπορτα.

ρέμα. Κλίση του δώματος για την απορροή των υδάτων.

ρόδωμα. Χώμα ραντισμένο με νερό, στρώση του δώματος.

ρομπάδι. Πέτρα μπατική, λαξευτή.

ρουκούνια. Πελεκητές πέτρες για τις γωνίες των κτιρίων ή για τις παραστάδες και τα ανώφλια των ανοιγμάτων.

σαχνισί. Κλειστός ξύλινος εξώστης στον όροφο.

σγουράφος. Ζωγράφος.

σελλώνω. Λυγίζω.

σμέλουγκας. Είδος χώματος ανακατεμένου με ασβέστη και νερό, που χρησιμεύει ως κονίαμα με υδρομονωτικές ιδιότητες, για εξωτερικά επιχρήσματα.

σοφάς. Υπερυψωμένο ξύλινο πατάρι για τον ύπνο.

σοφράς. Χαμηλό ξύλινο τραπέζι.

σπάλες. Δύο τμήματα του σπιτιού, που δημιουργούνται από την καμάρα, μπροστά και πίσω.

σπασοπίθαρο. Απόληξη καμινάδας από σπασμένο πιθάρι.

στάτης. Ο ξύλινος στύλος.

στεγαστό ή στεγάδι. Στέγαστρο στην είσοδο, για προστασία από τη βροχή, τον αέρα και το χιόνι.

στιμαδόρος. Εκτιμητής.

στρούφιγγα. Μεντεσές για το κρέμασμα του φύλλου του κουφώματος.

σχίζες. Κλωνιά δέντρων για την κατασκευή του δώματος, συνήθως από κουμαριές.

σφάκες. Κλαδιά με φύλλα από πικροδάφνες για το δώμα.

τάβλα. Το τραπέζι του φαγητού.

τράβες. Μεγάλα ξύλινα δοκάρια.

τσατμάς. Ελαφρύ ξύλινο χώρισμα.

υποζύγιο. Ζώο που χρησιμοποιείται για τη μεταφορά φορτίων ή για την έλξη οχημάτων.

φαμέγιοι. Υπηρέτες.

φιαλώματα ή προφίλια. Σχίζες και ξύλα που μπαίνουν στο δώμα για την κάλυψη των κενών, που αφήνουν τα δοκάρια.

φορτσέτα. Οχυρό ή οχυρωμένο σύνολο.

φουντώματα. Ξεροί θάμνοι.

χαρκιάς. Σιδεράς.

χοχλάδια. Βότσαλα και πέτρες για τη δαπεδόστρωση της αυλής.

